

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jan Chromý

Jiří Haller v kontextu české jazykovědy
Jiří Haller in the contexts of Czech linguistics

vedoucí práce: doc. PhDr. Iva Nebeská, CSc.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra / ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno a příjmení studenta: **Jan Chromý**

Datum narození: **21. 7. 1983**

Kontaktní adresa: **Myslíkova 27, Praha 1, 110 00**

Obor studia / kombinace: **Český jazyk a literatura**

Diplomní obor: **Český jazyk a literatura**

Název práce v češtině **Jiří Haller v kontextu české jazykovědy**

Název práce v angličtině: **Jiří Haller in the contexts of Czech linguistics**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Iva Nebeská, CSc.**

Konzultant:

Pokyny k vypracování:

Cílem diplomové práce bude analýza základních textů Jiřího Hallera, jejich zhodnocení v rámci české lingvistiky, porovnání přístupu Jiřího Hallera s přístupem jeho předchůdců, popř. revize dosavadních pohledů na Hallerovo působení v jazykové kultuře.

Předpokládaná struktura diplomové práce:

1. Úvod
2. Česká lingvistika ve 20. letech:
 - a) mladogramatismus a strukturalismus
 - b) pojetí jazykové kultury v časopise Naše řeč
3. Počátky odborné práce Jiřího Hallera: jeho názory na problém jazykové správnosti v širším kontextu

4. Působení Jiřího Hallera v redakci časopisu Naše řeč:
 - a) jazykové kritiky
 - b) spory o básnický jazyk,
 - c) sborník Spisovná čeština a jazyková kultura – analýza polemik
 - d) porovnání přístupu Václava Ertla a Josefa Zubatého k jazykové správnosti s přístupem Jiřího Hallera
5. Hallerova činnost od pozdních 30. let do roku 1948
6. Hallerova činnost po roce 1948
7. Vývoj pohledu na osobu Jiřího Hallera v českých lingvistických pracích
8. Zhodnocení Hallerova postavení v české lingvistice

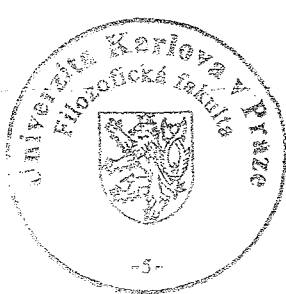
Doporučená literatura:

- Bečka, J. V.: Jiří Haller a Naše řeč. In: Sborník KPČJ 1987, Praha, Melantrich 1987, s. 40–54.
- Ertl, V.: Časové úvahy o naší mateřtině. Praha, Jednota československých matematiků a fyziků 1929.
- Formánek, M.: Spor o sloveso „odviseti“ mezi dr. Jiřím Hallerem a Pražským lingvistickým kroužkem, ČDS, III, 1995, č. 2, s. 108–110.
- Haller, J.: Český slovník věcný a synonymický. Praha, SPN 1969.
- Haller, J.: Český slovník věcný a synonymický, díl II. Praha, SPN 1974.
- Haller, J.: Český slovník věcný a synonymický, díl III. Praha, SPN 1977.
- Haller, J.: O Jungmannově překladu Ataly. In: Sborník prací věnovaný památce prof. dr. P. M. Haškovce, Praha, Kroužek brněnských romanistů při Jednotě českých filologů 1936.
- Haller, J.: O básnickém vyjadřování. Praha, KPČJ 1958.
- Haller, J.: Popis a rozbor lidové mluvy v pěti Podřipských obcích. Praha, Česká akademie věd a umění 1932.
- Haller, J.: Problém jazykové správnosti. Výroční zpráva č. r. reálného gymn. v Ústí n. Labem za šk. rok 1929/30, s. 1–16.
- Haller, J.: Problém jazykové správnosti, Výroční zpráva č. r. reálného gymn. v Ústí n. Labem za šk. rok 1930/31, s. 5–25.
- Haller, J.: Rukověť mateřského jazyka. Praha, Prometheus 1940.
- Haller, J.: Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. Praha, Bursík a Kohout 1934.
- Haller, J.: Spisovný jazyk český. In: Slovanské spisovné jazyky v době přítomné. Praha, Melantrich 1937, s. 11–59.
- Jelínek, M.: Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schriftsprache im 19. und 20. Jahrhundert. In: Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen. Germanismen, Personennamen, Ortsnamen. Řezno 2000, s. 9–63.
- Jelínek, M.: Hallerova teorie jazykové správnosti, Usta ad Albim Bohemica I, 2002, č. 3, s. 21–28.
- Lutterer, I.: V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby, ČDS, VIII, 2000, č. 4, s. 254–262.
- Mathesius, V.: Problémy české kultury jazykové. In: Čeština a obecný jazykozpyt, Praha, Melantrich 1947, s. 436–458.
- Naše řeč 1916–1948.
- Sedláček, M.: Devadesát let od narození Jiřího Hallera, NŘ, 69, 1986, č. 2, s. 99–105.
- Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha, Melantrich 1932.
- Starý, Z.: Ve jménu funkce a intervence. Praha, Karolinum 1994.
- Stich, A.: Jubileum Jiřího Hallera, NŘ, 53, 1970, č. 4–5, s. 299–302.

Vedoucí práce (podpis): *Fr. Kubicek*

Datum zadání práce: 10. 10. 2006

L.S.

[Handwritten signature]

.....
Vedoucí základní součásti:

[Handwritten signature]

.....
Děkan:

Datum: 9. XI. 06

27 -11- 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

Jan Chromý

Tímto bych rád poděkoval doc. PhDr. Ivě Nebeské, CSc., za její ochotu a pečlivost při vedení této práce.

PŘEDMLUVA

Pokusit se odborně zpracovat určitý výsek z dějin české lingvistiky není úkol nikterak jednoduchý, a to jak ze stránky materiálové, tak metodologické. Problémy vyvstávají na mnoha frontách. Prvním a asi největším je, že dosud nebyly soustavně zpracovány dějiny české jazykovědy. Badatel se proto musí při zpracovávání svého tématu opírat pouze o dílčí práce, které obvykle stanovenou problematiku popisují jen zběžně a toliko naznačují možnosti dalšího zkoumání. Tyto práce navíc často nejsou příliš metodologicky seriózní, především co se týče operování s pojmy. Není neobvyklé, že se v odborných pracích zaměřených na dějiny jazykovědy setkáme s přístupem, který na jednotlivé etapy lingvistického vývoje hledí „dnešními očima“, zcela opomíjí pojmovou proměnlivost a nevěnuje si závislosti jednotlivých pojmů na celkovém paradigmatu dané doby (resp. paradigmatu daného vědeckého proudu či daného jedince). Práce tohoto typu v podstatě rezignují na pochopení hlubší podstaty jazykovědného myšlení vymezeného období a nutně zdůrazňují a zveličují dílčí shody dřívějšího stavu se stavem dnešním.

Jak tedy přistoupit k úkolu zařadit dílo určitého jazykovědce do rámce lingvistického vývoje? V první řadě je třeba jeho dílo vnímat pokud možno objektivně – v případě zkoumání díla Jiřího Hallera to především znamená oprostít se od perspektivy teorie jazykové kultury Pražského lingvistického kroužku. Relativní objektivita může být docílena jedině tak, že se pokusíme pochopit Hallerův přístup sám o sobě, jeho pojmosloví a jeho základní požadavky na jazykovědnou práci.

Takového pochopení však jen stěží dosáhneme tehdy, budeme-li Hallerovo dílo zkoumat zcela izolovaně. Musíme mít na paměti, že Haller byl silně ovlivněn předchozími koncepcemi, a to zejména přístupy a postoji svých přímých předchůdců Josefa Zubatého a Václava Ertla. Stanovisky těchto dvou osobností (spolu se stanovisky jejich učitele Jana Gebauera) se zabýváme v první kapitole práce. Pokusíme se přitom ukázat zejména to, zda zde od

Gebauerovy doby existovala vývojová linie pojmání jazykové kultury, na kterou svou činností Haller navazoval.

V druhé kapitole se zabýváme počátky Hallerova odborného působení, tj. jeho vstupem do redakce časopisu Naše řeč, jeho prvními odbornými pracemi apod. Jedná se nám o analýzu východisek Hallerova díla, zachycených především ve studii *Problém jazykové správnosti*.

Ve třetí části se věnujeme problematice, která je s Hallerovým odborným působením spjata zcela nerozlučně, tj. sporům o básnický jazyk v letech 1931 a 1932. Naším cílem je podat přehledný obraz průběhu sporů, tj. shrnout a kriticky zhodnotit nejdůležitější polemická vystoupení. Klademe si rovněž důležitou otázku, nakolik se Haller v počátcích své redaktorské činnosti odchýlil od předchozího směřování Naší řeči.

Ve čtvrté kapitole se zabýváme pozdější Hallerovou činností, tj. jeho odborným působením po roce 1932. Omezujeme se přitom pouze na práce zásadnějšího charakteru, ze kterých je dobře patrný Hallerův jazykovědný vývoj.

Strukturu práce jsme oproti původnímu zadání v některých rysech pozměnili. Asi nejvýraznější změnou je to, že se nezabýváme Hallerovými pracemi lexikografickými a dialektologickými, jejichž analýza by sice byla potřebná, vydala by však na další dvě samostatné diplomové práce. Po úvaze jsme vynechali rovněž plánovanou kapitolu o vývoji reflexe působení Jiřího Hallera v českých lingvistických pracích – textů, které se seriózněji zabývají jeho dílem je totiž tak málo, že lze o vývoji mluvit jen stěží. Považujeme proto za vhodnější vyrovnávat se s názory jednotlivých badatelů přímo v rámci výkladu o konkrétních aspektech Hallerova díla.

Hlavním cílem této práce je poskytnout základní rámec pro další zkoumání Hallerovy odborné činnosti. Věříme, že se nám podaří uvést na pravou míru řadu nepřesností, které jsou v českém jazykovědném prostředí v souvislosti s Hallerovou osobou dosud traktovány, a že tak přispějeme k novému pohledu na problematiku dějin české jazykové kultury jako takové.

HALLEROVI PŘEDCHŮDCI

Chceme-li se seriózně zabývat jazykovědnou činností Jiřího Hallera, musíme nejprve podrobněji analyzovat předchozí etapy lingvistického bádání, především činnost jazykovědců, ze kterých Haller ve svých pracích přímo či nepřímo vycházel. V první řadě je tak nutno věnovat pozornost Hallerovým předchůdcům v Naší řeči, tedy zejména Josefu Zubatému a Václavu Ertlovi. Považujeme však za vhodné, ba důležité, podívat se ještě dále, až do devatenáctého století, na činnost Jana Gebauera. Právě Gebauer byl totiž osobnost, která přímo formovala jazykovědné myšlení jak Zubatého, tak i Ertlovo a u které je – alespoň podle mého názoru – třeba hledat teoretická východiska celé Naší řeči.

Středobodem Hallerovy odborné činnosti byla jazyková kultura. Budeme-li se tak zabývat jeho předchůdci, půjde nám logicky pouze o tuto stránku jejich odborného díla. U Gebauera tak například opomíjíme jeho bádání diachronní, u Zubatého práce indologické, u Ertla práce literárněvědné atp.

Jan Gebauer (1838–1907)

Jan Gebauer se jak známo celoživotně věnoval problematice vývoje češtiny. Významně však zasáhl i do otázek jazyka spisovného, a to jak teoreticky, tak i prakticky. Prakticky z toho důvodu, že byl autorem mluvnic češtiny a také prvních *Pravidel českého pravopisu* (o těchto příručkách pojednáme níže). Po stránce teoretické věnoval spisovnému jazyku dva samostatné články – *Šetřme jazyka spisovného*¹ (1892) a *Některé novoty v češtině spisovné*² (1894).

První z nich je vlastně kritikou soudobé brusičské praxe. Gebauer vyzývá k tomu, aby byl jazyk spisovný co nejsvědomitěji šetřen, aby nebyl kažen „změnami neoprávněnými a novotami zbytečnými“. To však v žádném případě nemůže být chápáno jako postoj liberální.

¹ Gebauer, J.: Šetřme jazyka spisovného. In: Kalendář učitelstva československého na r. 1893. J. Otto, Praha 1892, s. 114–122.

² Gebauer, J.: Některé novoty v češtině spisovné. *Listy filologické*, 21, 1894, s. 212–218.

Gebauerovo hledisko je hlediskem historizujícím, ve sporných případech přihlíží rovněž k lidovému jazyku (v jeho terminologii „jazyku obecnému“), mluví-li o úzu, má na mysli především dlouhodobou literární tradici – k živému spisovnému úzu se obrací minimálně (ten je pro něj spíše předmětem kritiky).³ Historické kritérium Gebauerova přístupu je dobře patrné na nesouhlasu se zaváděním „módních genitivů“ *do Boleslavi, do Čáslavi, do Chrudimi, do Příbrami* (místo *do Boleslavě, do Čáslavě, do Chrudimě, do Příbramě*) – tyto tvary podle něj vznikly „omylem theoretickým“, pročez požaduje, aby byly z jazyka vymýceny (podobně jako se dříve vymýtilo nesprávné *lzero*). Gebauerovi jde tedy o to, aby nebyl narušován přirozený jazykový vývoj – spisovný jazyk se podle něj vyvinul a ustálil sám, bez vědomého a spekulativního úmyslu jeho pěstitelů.

Podobně jako výše uvedené genitivy kritizuje Gebauer například i vnučování podob *připjati* a *přijati* (místo *přípnouti* a *příjmouti*) a říká, že „jazyk spisovný jich nepotřebuje, má za ně ode dávna tvary své, a rušiti v takovém případě staletý usus (obyčej), usus, jež přijali a příkladem svým posvětili Veleslavín, Komenský, Dobrovský, Jungmann, Palacký atd., je počínání naprosto libovolné“. To souvisí s jeho představou ustálenosti spisovného jazyka (zejména po stránce hláskové a tvarové, méně po stránce syntaktické a lexikální) oproti rozmanitosti a pestrosti nářečí. Ustálenost chápe Gebauer jako naprosto zásadní charakteristiku spisovného jazyka, dá se snad říci charakteristiku konstitutivní – píše: „Hlavní věc a téměř všecko při jazyku spisovném leží v tom, že jest ustálen.“ Právě snaha po zachování této ustálenosti byla patrně hlavním důvodem pro napsání článku.

³ Je zde třeba podotknout, že mluvíme-li o „spisovném úzu“, máme na mysli úzus „objektivní“, tj. skutečnou jazykovou produkci dané doby. Oproti tomuto objektivnímu úzu můžeme postavit Gebauerovu představu o spisovném úzu (nazvěme ji „úzus subjektivní“). Je zcela zřejmé, že subjektivní úzus u Gebauera roli měl, neboť sám proti některým prostředkům argumentuje tak, že se v jazyce neuvádějí (ač lze samozřejmě najít příklady, že tomu tak bylo). Jinými slovy, z objektivního pohledu Gebauer skutečný úzus nerespektuje, zároveň se však do určité míry řídí svou představou o tom, jak takový úzus vypadá.

Článek *Některé novoty v češtině spisovné* vlastně na text *Šetřme jazyka spisovného* bezprostředně navazuje. Gebauer v něm reaguje na názory svého odpůrce Theodora Vodičky uveřejněné v Časopise českého muzea v roce 1894 a vlastně obhajuje své názory na některé jazykové prostředky (*kost* místo *kost*; *přijati* místo *přijmouti*; *líceň* místo *líčení*; *napaměť* místo *nazpaměť*). Tyto navrhované novoty Gebauer na několika stranách odmítá s tím, že nejsou odůvodněné ani etymologicky, ani historicky, odporuje jim staletá tradice spisovného jazyka a dokonce nejsou doloženy ani z živého jazyka (tj. z nářečí). To, že lze tyto podoby nalézt u „novějších spisovatelů“ není pro Gebauera argument, vinu svádí na působení školy v 70. a 80. letech 19. století.

Gebauerův postoj k soudobé brusičské praxi byl tedy poměrně negativní. To však nebylo dáno ani tak odlišným obecným chápáním spisovného jazyka – i pro Gebauera je spisovný jazyk „majetek ceny převeliké“, má se chránit před chybami atp. –, ale mnohem spíše odlišným postojem ke konkrétním prostředkům. Jinými slovy můžeme říci, že se Gebauer s brusiči shodoval v tom, že je důležité chránit spisovný jazyk před chybami, zásadně s nimi však nesouhlasil v tom, co chyba je a co není.⁴

O Gebauerově poměru k brusičství se však mluví odlišně. Jan Jakubec v článku *Gebauer brusičem*⁵ v prvním čísle Naší řeči uvádí dvě osobní vzpomínky a říká, že ještě počátkem 90. let 19. století Gebauer brusičství odmítal se slovy „Aby se každý z nás bál vzít péro do ruky, jak začne psát, že se bude topit v samých germanismech.“, o deset let později ale už prý Jakubcovi vytýkal spojení *přizvukovati něco* slovy „Nač se nám naši buditelé starali o zachování našeho ryzího jazyka, když jej teď tak nešetrně kazíme!“. Jakubec z toho vyvozuje, že se Gebauer v pozdní fázi svého života stal skutečným brusičem a dříve jím nebyl. K témuž se přiklání ve stati *Spisovný jazyk český*⁶ i Jiří Haller, osobně se však

⁴ Je v tomto ohledu důležité si uvědomit, že potřeba kultivace, resp. regulace spisovného jazyka byla až na výjimky přijímána obecně – neuvažovalo se o tom, zda kultivovat (resp. regulovat), ale především jak.

⁵ Jakubec, J.: *Gebauer brusičem*. *Naše řeč*, 1, 1917, s. 11–13.

⁶ Haller, J.: *Spisovný jazyk český*. In: *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*. Praha, Melantrich 1937, s. 11–59.

domnívám, že lze celou věc interpretovat i jinak, a to v souladu s výše řečeným.

Gebauer – alespoň podle Jakubcova svědectví – v pozdějších letech zvýšil intenzitu (a zřejmě i emotivnost) svých výtek. Na druhou stranu lze však předpokládat, že principiálně se od svého přístupu v nejmenším neodchýlil. Jakubcem uváděná spojení *přizvukovati něco* a také *předávat něco* totiž Gebauer musel nutně odmítat i v letech dřívějších. Vždyť už v roce 1874 v článku *O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských*⁷ v Listech filologických píše, že „někdy i pošetilá nechut tím vinna bývá, že dobré staré pojmenování nějakému novému ustoupiti musí“ (zdůrazňuji především výrazy *pošetilá, vinna, dobré staré*). Totéž se potvrzuje i tehdy, podíváme-li se, jaké prostředky Gebauer kritizuje v článku *Šetřme jazyka spisovného* a z jakých důvodů tak činí.

Jakubcem prezentovaný Gebauerův postoj v 90. letech lze myslím vysvětlit dvěma způsoby: 1. brusiči hodnotili některé prostředky jako germanismy zcela mylně; 2. brusiči protestovali proti germanismům, které měly v češtině dlouhou a nezpochybnitelnou tradici. Pro druhou možnost jasně mluví kontext, ve kterém Gebauer pronesl svou kritiku. Jakubec mu totiž prezentoval svou ideu, že „opravovat a brousit se má, kde takový germanismus skutečně se počíná, kde je v kolísání, kde ho usus ještě nepřijal, a ne kde se již stal součástí jazyka“. To ovšem potvrzuje naši domněnku o neměnnosti Gebauerova přístupu. Domnívám se proto, že Jakubec příliš podlehl okolnostem vnějším (zvýšené emocionalitě a intenzitě výtek) a zcela opominul hlubinnou podstatu Gebauerových názorů.

Historizující pohled uplatňuje Gebauer i v příručkách praktických – mluvnicích a *Pravidlech*. Mluvnickou problematiku zpracoval ve třech základních verzích. V roce 1890 vyšlo první vydání dvoudílné *Mluvnice české pro školy*

⁷ Gebauer, J.: O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských. Listy filologické, 1, 1874, s. 43–56.

*střední a ústavy učitelské*⁸ (od třetího vydání v roce 1902 byla zkrácena pouze na jeden díl), o rok později první vydání praktické *Krátké mluvnice české*⁹ (podle předmluvy k prvnímu vydání se jedná o výtah z *Mluvnice české*). V roce 1900 vyšla *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*,¹⁰ což vlastně byla přepracovaná původní, dvoudílná *Mluvnice česká*. V předmluvě k druhému vydání *Příruční mluvnice* z roku 1904 Gebauer přiznává, že podnět k vytvoření mluvnice vyšel od nakladatele Fridricha Tempského, který chtěl z jejich prodeje financovat do značné míry náklad rozsáhlé mluvnice historické. Lze tedy říci, že pro Gebauera stála tvorba novočeských mluvnic spíše na druhé koleji, což dokládá i to, že materiál pro ně čerpal právě ze svých výpisků určených pro mluvnici historickou. V předmluvě to píše výslovně: „Nyní pak dokládám, že jsem právě řečenou mluvnici školní napsal většinou ze skizz, připravených pro Mluvnici Historickou, že jsem v ní tedy podal namnoze výtah a jádro z mluvnice této, ovšem výtah jen těch věcí, kterých pro pozitivní popsání a poznání novočeského jazyka spisovného je třeba.“

Podíváme-li se na Gebauerovy mluvnice blíže, všimneme si patrných skutečně historizujících rysů. Již v části o hláskosloví je to dobře vidět na tom, že jsou zde vykládány staročeské přehlásky, úženi atp. V tvarosloví Gebauer často uvádí již v jeho době patrně knižní a snad až archaické tvary – např. koncovku *-ův* v gen. pl. maskulin (vedle té ale umožňuje i koncovku *-ů*); koncovku *-e* ve vok. sg. maskulin typu *anděl, konšel* (koncovku *-i* označuje striktně jako nesprávnou); v lok. sg. od substantiva *vojsko* tvar *vojště* (podobu *vojsku* chápe jako nesprávnou); u substantiva *týden* skloňování *téhodne, téhodnu/téhodni*; infinitivy *routi, říti* (umožňuje však i *rváti* a *řváti*), *plíti* (umožňuje *plvati* – sic!), *mýceti* (podobu *mýtiti* označuje za nesprávnou); u *trestati* podoby ind. prez. *tresci, tresceš* (umožňuje i *trestám, trestáš*). V kapitolách o syntaxi jsou

⁸ Gebauer, J.: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. F. Tempský, Praha 1890.

⁹ Gebauer, J.: *Krátká mluvnice česká*. F. Tempský, Praha 1894.

¹⁰ Gebauer, J.: *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*. F. Tempský, Praha 1900.

voleny příklady z textů zřetelně starých (pro ty odkazujeme např. do kapitoly o Janu Gebauerovi ve zmiňované stati Jiřího Hallera *Spisovný jazyk český*).

Ačkoliv pohled historizující je v mluvnicích převažující, najdeme i místa podle mého názoru překvapivá. Snad nejzajímavějším (alespoň z pohledu následujících etap jazykové kultury) se jeví výklad o skloňování jmenných tvarů adjektiv ve čtvrtém, přepracovaném vydání *Krátké mluvnice* v roce 1907. Gebauer sice uvádí kompletní paradigma jmenných tvarů, avšak zároveň přiznává jejich zastaralost a to, že se v soudobém jazyce užívají pouze tvary některé. V poznámce pod čarou pak píše toto: „Co se jich zachovalo a co v jazyku spisovném zachovávati dlužno, učí usus (obyčej, způsob) dobrých spisovatelův. Toho se sluší držeti. Co je přes tuto míru, jsou rčení strojená, kterých do jazyka spisovného uváděti nesluší.“ Touto poznámkou tak vlastně Gebauer o plných dvacet let – svým způsobem – předešel Ertlovu teorii dobrého autora.¹¹ Opět se však domnívám, že lze tento výrok chápat jako jsoucí zcela v souladu s Gebauerovým učením. Jmenné tvary adjektiv totiž byly skutečně archaické, nebyly pevnou součástí staleté tradice spisovného jazyka (tj. toho, co Gebauer nazýval „úzus“) a neměly valnou oporu ani v nářečích. Jejich vnučování spisovnému jazyku tak vlastně pro Gebauera bylo porušováním přirozeného jazykového vývoje. Ač tedy Gebauerova základní orientace byla historizující, díval se na věc realisticky a bylo mu zřejmé, že není možné oživovat prostředky v jazyce zaniklé.

O problematických otázkách Gebauerových *Pravidel českého pravopisu*¹² (v cenném komparativním srovnání s *Pravidly* pozdějšími a s pravopisnými příručkami 19. století) pojednal v článku *K vývoji českého pravopisu*¹³ v Naší řeči Miloslav Sedláček. Autor si velmi podrobně všímá otázek problematických, ve kterých panovaly mezi jednotlivými

¹¹ Je navýsost zajímavé, že Ertl tuto poznámku ve svých přepracováních *Krátké mluvnice české* vypouští (byť z ní vypouští rovněž všechny tvary jmenných adjektiv kromě nominativu a akuzativu).

¹² Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů. Císařský královský školní knihosklad, Praha 1902.

¹³ Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Naše řeč, 76, 1993, 57–71, 126–138.

příručkami značné neshody – tj. kvantity, psaní spřežek, interpunkce, psaní velkých písmen a psaní přejatých slov –, pro podrobnější analýzu proto odkazujeme tam. Zde pouze upozorníme na několik poznatků.

V první řadě je nepochybně zajímavé, že se v otázkách kvantitativní první *Pravidla českého pravopisu* z roku 1902 uchýlila k hojným dubletám (mimo jiné byly dublety stanoveny u substantiv končících *-tel*: *vyjednavatel* i *vyjednávatel*; *vykonavatel* i *vykonávatel*; *pronajimatel* i *pronajímatel*; *odesílatel* i *odesítatel*; *lečitel* i *léčitel* atp.). Podle Sedláčka se kodifikací těchto dublet Gebauer „snažil překlenout nejistotu v délce samohlásek“ – již o rok později však sám Gebauer některé tyto dublety zrušil (ponechal sice dublety *jméno/jmeno*, *dveře/dvéře*, *dešť/déšť* atp.; u substantiv na *-tel* však ponechal pouze podobu krátkou). Sedláček tuto úpravu přičítá tlaku soudobého učitelstva, které požadovalo jednoznačná a pravidelná řešení a „nebyla spokojena s množstvím pravopisných dublet“.

Otázky kvantitativní se o třicet let později staly předmětem kritiky Pražského lingvistického kroužku (především v článku Viléma Mathesia *O požadavku stability ve spisovném jazyce*¹⁴). Z dalších kritizovaných jevů již v *Pravidlech českého pravopisu* z roku 1902 nalezneme například podobu *jediné* (namísto nesprávného *jedině*), přechodník od slovesa *dáti* *dada*, *dadouc*, *dadouce* (namísto nesprávného *daje*, *dajíc*, *dajíce*), podobu *švižný* (namísto nesprávného *svižný*), podobu *deštička* (namísto nesprávného *destička*) atp. Je tedy důležité si uvědomit, že tyto později kritizované jevy byly vlastně jako *jediné* možné varianty kodifikovány přinejmenším po dobu třicet let (v *Pravidlech* z roku 1913 v těchto případech ke změnám nedošlo), nepočítaje v to jejich zakotvení už v příručkách předchozích. Nejednalo se tak v žádném případě o nějaký výmysl redaktorů Naší řeči, bylo tomu právě naopak. O tom však později.

¹⁴ Mathesius, V.: O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 14–31.

Shrnutí

Máme-li shrnout poznatky o Janu Gebauerovi, můžeme říci následující. Gebauerovo pojetí spisovného jazyka (resp. jeho kritérium jazykové správnosti) je zajisté historizující (Gebauer kritizuje užívání prostředků, které nejsou odůvodnitelné historickým vývojem; je ochoten uznat pouze takové prostředky, které jsou historicky oprávněné), na druhou stranu se jedná o historismus nedogmatický, snad lze říci relativně liberální (dobře je to vidět na jeho četném umožňování dubletních tvarů). Gebauer si je vědom toho, že není možné do jazyka prosazovat dávno zaniklé archaismy a bere v tomto směru ohled jak na literární úzus (byť ne přímo reálný úzus soudobý, spíše úzus dob předešlých, resp. „úzus subjektivní“) a lidový jazyk. Za velice důležité považují to, že Gebauer jako první staví jazykovou kulturu na skutečně vědecký základ – jednotlivé prostředky v žádném případě nekritizuje apriorně (jak to často činili brusiči předchozích dob), ale pouze za určitých relativně přesně daných podmínek (především tehdy, není-li doložen ve starších stádiích češtiny a není-li ani doložen v nářečích). V tomto ohledu Gebauer předznamenává přístup k jazykové kultuře, který začne být deset let po jeho smrti nedílně spojován s časopisem *Naše řeč*.

Josef Zubatý (1855–1931)

Na rozdíl od Jana Gebauera, který se v podstatě v celém svém odborném působení věnoval otázkám češtiny (byť z diachronního pohledu), byl Josef Zubatý češtině odborně poměrně vzdálen. Zubatý sám o tom píše v roce 1927 v *Naší řeči* v článku *Na prahu druhého desetiletí*¹⁵ – jako docent a později profesor staroindické filologie a srovnávacího jazykozpytu neměl na speciální studium češtiny příliš mnoho času, a snažil se tak alespoň sledovat pokroky v poznávání vývoje českého jazyka.

Teprve po roce 1905 se Zubatý podle svých vlastních slov začal češtinou zabývat aktivně, nejprve však v souvislosti se zkoumáním vývoje indoevropské věty. Z bibliografie jeho

¹⁵ Zubatý, J.: Na prahu druhého desetiletí. *Naše řeč*, 11, 1927, s. 1–7, 25–31.

prací z let 1884–1925, uveřejněné ve sborníku vydaném na paměť jeho čtyřicetiletého působení na Univerzitě Karlově, pak můžeme soudit, že plně přechází ke studiu češtiny až zhruba v průběhu první světové války – po roce 1918 u něho nenajdeme prakticky žádné texty věnované tématům, jimiž se zabýval před první světovou válkou (indologie, indoevropština, otázky baltoslovanské atp.).

V roce 1915 byl Zubatý (spolu s Fr. Bílým, V. Flajšhansem, J. Jakubcem, E. Smetánkou, J. Vlčkem a dalšími), zvolen do komise třetí třídy České akademie, která o rok později vznesla návrh na založení časopisu Naše řeč. Jeho redaktory byli kromě Zubatého jmenováni Bílý, Smetánka a Vlček. V Naší řeči pak Zubatý aktivně působil až do své smrti v roce 1931.

V přístupu ke spisovnému jazyku byl Zubatý velice blízký Gebauerovi. Spjovala je ostatně orientace na diachronní zkoumání jazyka, Gebauer byl Zubatého učitel a lze říci, že i vědecký vzor. Snad ve všech podepsaných textech¹⁶ Zubatý pojednává o jednotlivých prostředcích češtiny (nejčastěji lexikálních) především z hlediska historického – zabývá se tím, jsou-li doloženy ve starších stádiích češtiny, neměnil-li se v průběhu vývoje češtiny jejich význam atp. Důležité je pro něj to, vyskytují-li se analyzované prostředky rovněž v lidovém jazyce (tím se potvrzuje jejich „životnost“). K soudobému spisovnému úzu Zubatý, podobně jako Gebauer, prakticky nehledí, nebo pro něj alespoň není kritériem jazykové správnosti. To je velmi dobře patrné například na jeho recenzích, respektive jazykových kritikách (ač je psal jen zřídka) – Zubatý v nich často odsuzuje módní výrazy, vzniklé „opičením“, ačkoliv leckdy přiznává, že jde o výrazy velmi rozšířené.

Také v relativní liberálnosti je Zubatý Gebauerovi blízký. Jak sám píše ve zmíněném článku *Na prahu druhého desetiletí*, je většina jeho článků mnohem spíše obhajobou jazykových jevů než jejich zakazováním. V tomto se Zubatý jasně řídí Gebauerovou výzvou a spisovný jazyk skutečně „šetří“. Stejně jako Gebauer však řadu jevů kritizuje a doporučuje je

¹⁶ V Naší řeči bylo obvyklé nechávat kratší články bez podpisu – dávalo se tak najevo to, že jde o kolektivní názor celé redakce.

neužívat – mimo jiné jde o předponu *spolu-* u sloves (např. *spoluúčinkovat, spoludopomoci* atp.), o výrazy *jsem s to, po prvé, po druhé* (ve významu *za prvé, za druhé*), vazbu *nemám nic co psáti, myslet* (místo správného *myslit*), *otevírati, odejel* (místo *otvírati, odjel*), časté opakování opisného pasiva (v případech, kdy lze bez změny významu užít reflexivního tvaru slovesa) atd.

Kromě článků o konkrétních jevech a několika recenzí je Zubatý autorem několika textů obecnějšího zaměření – jednak se jedná o již jmenovaný, spíše vzpomínkový článek *Na prahu druhého desítiletí*, jednak jde o delší pojednání *O českém pravopise*¹⁷ z Naší řeči roku 1919, a především o výtah z instalační rektorské řeči *O úpadku našeho knižního jazyka*¹⁸ otištěný v Naší řeči v roce 1920.

V posledně jmenovaném textu prezentuje Zubatý svůj pohled na český jazyk zcela explicitně. Soudobá situace češtiny je podle něj neutěšená, v českém písemnictví se množí znaky jazykové zkázy atp. Důvodem takové situace je podle něj především to, že čeština nemá „pevnou tradici knižního jazyka“, což je dáno „národním neštěstím“, tj. dobou pobělohorskou. Pevná tradice podle Zubatého „chrání knižní jazyk proti cizím žvlům“, proto „musí býti zvláště podstatná potřeba novoty, aby se ujala novota pocházející odjinud než z organického celku knižního jazyka samého“ (příkladem jazyka s takovouto tradicí může být podle něj například němčina či francouzština). Tím, že čeština takovou tradici nemá, se stala „předmětem novotaření“, a to „z největší míry zbytečně, protože novoty obyčejně vstupují na místo, na kterém s dobrým právem dávno sedí starý zvuk, staré slovo, starý tvar“. Nedostatek tradice vyúsťuje v to, že se lidé ochotně chápou „novot módy“, Zubatý píše: „Toto opičení, nezdržované tradicí jazykovou, je nad jiné důležitým pramenem jazykové zkázy, pramenem, který je v podstatě týž, ať je sám živen odkudkoli. Opičíme se po němčině, která nám posud byla skoro jediným mostem, přes který k nám přicházelo světové vzdělání, sloh úřední,

¹⁷ Zubatý, J.: O českém pravopise. Naše řeč, 3, 1919, s. 65–72, 97–104, 129–136, 289–293.

¹⁸ Zubatý, J.: O úpadku našeho knižního jazyka. Naše řeč, 4, 1920, s. 1–9.

obchodní, společenský a jiné věci podobné; a toto opičení, které se u nás rozmohlo měrou tak strašnou vlastně teprve v posledních desetiletích a které se vlastně rozmáhá denně před našima očima, protože od novin a obchodních ceníků až do krásné a vědecké literatury zůstáváme otroky německého trhu, zavedlo nás tak daleko, že jsme skoro již zapomněli po česku mysliti." I přes tento úpadek knižního jazyka však Zubatý věří v možnost nápravy: „Není ještě vše ztraceno; ale nastává veliká práce, máme-li drahé dědictví odevzdati čisté našim budoucím.“

Porovnáme-li tyto Zubatého postoje s názory Gebauerovými, vidíme velkou souvislost – shoda je především v tom, že stejně jako Gebauerovi i Zubatému vadí „neoprávněné“ nahrazování zažitých jazykových prostředků prostředky novými (slovo „módní“ použité v negativním smyslu ostatně nalezneme u obou těchto lingvistů), v tom vidí hlavní problém spisovného jazyka. I Zubatý tak vyznává ideu (přirozené) kontinuity jazykového vývoje, především pak požadavek ustálenosti. Rozdíl oproti Gebauerovi je u Zubatého v tom, že přímo mluví o úpadku, o zkáze – to však můžeme svádět na skutečně rozdílnou jazykovou situaci na konci devatenáctého století a ve dvacátých letech století dvacátého, kdy čeština zažívala v mnoha oblastech prudký rozvoj.¹⁹

Článek *O českém pravopise* je vlastně Zubatého polemikou s reformními návrhy Otakara Kunstovného, otištěnými pod názvem *O českém pravopise a jeho opravě* jako příloha k druhému číslu Věstníku Dědictví Komenského 1914/1915. Zubatý, přestože uznává, že je v něm dosti nesrovnalostí, které by bylo třeba vyřešit (například v otázkách kvantity), soudobý český pravopis víceméně hájí. S Kunstovného návrhy zrušit zcela označování kvantity, zrušit rozdíly *i/y* a *ú/ů* nesouhlasí, domnívá se, že v podstatných věcech je český pravopis ustálený a není třeba jej měnit. Na několika místech se pak obecně dotýká spisovného jazyka a opět se dostává do blízké souvislosti s názory Gebauerovými:

¹⁹ Pociťování úpadku spisovného jazyka je však samozřejmě implicitně přítomno i u Gebauera – alespoň tím, že pro něj soudobý spisovný úzus není při posuzování jazykové správnosti brán v potaz.

„Knižní jazyk, kde vůbec vznikl, všude je konservativní, a musí být konservativní, nemá-li pozbyti ustálenosti, která je jednou z jeho nejpodstatnějších potřeb: musí být konservativní i proti změnám výslovnosti, jež jej stále mění, a musí chránit stejně výslovnosti starší, jako chrání starších mluvnických tvarů proti novotvarům denně se rodícím.“ I pro Zubatého je tak ustálenost jedním z hlavních znaků spisovného jazyka a právě snahu po zachování ustálenosti považuje za zásadní.

Shrnutí

Shrneme-li Zubatého přístup, musíme si všimnout značných shod s přístupem Gebauerovým. Stejně jako pro Gebauera je i pro Zubatého základní perspektivou perspektiva historizující, vedle které hraje důležitou roli také lidový jazyk. Druhou důležitou shodou je nezohledňování soudobého spisovného úzu – ten je pro oba mnohem spíše předmětem kritiky. Třetí spojitost můžeme vidět v představě o ustálenosti spisovného jazyka, která je současně i určitou maximou – lze to interpretovat tak, že základním rysem spisovného jazyka je to, že je ustálen, a proto je třeba se starat o to, aby ustálen skutečně byl. Čtvrtá podobnost mezi přístupem Zubatého a Gebauerovým tkví v určitém „liberálním“ přístupu vůči předchozím kodifikacím – většinu svých pojednání z Naší řeči věnuje Zubatý obhajobě dříve kritizovaných či přímo zavržených prostředků.

Václav Ertl (1875–1929)

Snad nejpozoruhodnějším přispěvatelem Naší řeči v první etapě její existence byl předčasně zesnulý Václav Ertl. Ač (na rozdíl od Zubatého) vzděláním bohemista, k otázkám jazykové kultury se dostal až v relativně pozdním věku. Od roku 1902 do roku 1919 působil jako středoškolský pedagog, což se ostatně velmi dobře ukazuje na jeho dílech z této doby – byl autorem dvoudílné *Rukověti dějin české literatury*, čtyřdílné *Čítanky pro vyšší třídy škol středních*, spolu s Jaroslavem Vlčkem napsal druhý díl *Stručných dějin literatury české* atd. S jeho pedagogickým působením zcela jistě souvisí rovněž jeho důkladná přepracování Gebauerových mluvnic – roku 1914 vydal dvoudílnou

Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské,²⁰ o dva roky později i *Krátkou mluvnici českou*²¹ (o těch níže). Od roku 1919 až do své smrti byl ředitelem kanceláře Slovníku jazyka českého.

Ertlova jazykovědná činnost je ovšem asi nejvíce spjata s Naší řečí. Tam přispíval již od jejího vzniku, v druhém ročníku se pak stal členem redakční rady, později odpovědným redaktorem. Podobně jako Zubatý věnuje i Ertl řadu článků obhajobě nejrozumnějších kritizovaných jazykových jevů (před brusy hájí např. spojení *míti čas*, výrazy *podlehnouti*, *postrádati*, *jednohlasný*, *jednohlasně*, *vyhlídka*, *vazbu vyznati se v čem, co je to za člověka*, tvary *jich* a *jejich* atp.), neznamena to však, že by jiné výrazy nezapovídal (samostatné silně kritizující články věnuje například výrazům *obhajoba*, *obnos*). Kromě takovýchto textů však v Naší řeči z Ertlova pera nalezneme ještě články dvou typů – jednak jazykové kritiky, jednak články zabývající se otázkami obecně gramatickými, ve kterých je otázka jazykové správnosti (respektive jazykové kultury) zatlačena do pozadí a v nichž jde v první řadě o prohloubení znalostí systémových vlastností češtiny.

Již v roce 1917, tedy v prvním ročníku Naší řeči, Ertl na pokračování otiskuje stať *O postavení podmětu po členech úvodních*.²² Jde nepochybně o jednu z prvních prací zabývajících se problematikou aktuálního členění věty – Ertl zde užívá termíny psychologický podmět a psychologický přísudek, které bychom v dnešní terminologii nejspíše nahradili termíny téma a réma: „Pořádek ten [tj. „pořádek psychologicky přirozený“] záleží především v tom, že se k představě (nebo skupině představ) v mysli mluvícího již trvajících, a tedy dříve osvojené, která jest východištěm myšlenky neboli jejím podmětem, druží další, nová představa (nebo skupina představ), která jest jádrem myšlenky neboli jejím přísudkem. [...] Vyjadřující

²⁰ Gebauer, J. – Ertl, V.: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. Unie, Praha 1914.

²¹ Gebauer, J. – Ertl, V.: *Krátká mluvnice česká*. Unie, Praha 1916.

²² Ertl, V.: *O postavení podmětu po členech úvodních*. *Naše řeč*, 1, 1917, s. 33–38, 75–79, 109–114, 136–141, 172–177, 200–210.

tedy myšlenky své pořádkem psychologicky přirozeným, klademe ve větě nejprve onen člen větný (nebo ony členy větné), který jest výrazem psychologického podmětu, naň pak navazujeme ten člen (nebo ty členy), jímž výrazu dochází psychologický přísudek." Toto rozlišení pak Ertlovi poskytuje nástroj pro rozbor „vzájemného poměru mezi t. zv. přímým (normálním) pořádkem podmětu a přísudku (vlastně jádra přísudkového) a pořádkem přesmyklým (inversí)". Článek je však zajímavý nejen velmi pokrokovým rozlišením aspektů aktuálního členění, ale i svou stránkou metodologickou – materiál je totiž do značné míry zpracován kvantitativně. Tato metoda analýzy je pro Ertla poměrně příznačná, statistický popis jazyka se ostatně později stává i předmětem jeho úvah o měřítkách jazykové správnosti.

Kvantitativní rozbor užívá i v dalším obecnějším článku *Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek*²³ z roku 1924. V tomto textu se explicitně objevuje další Ertlovo specifikum, totiž jeho zaměření na novočeský spisovný jazyk – na rozdíl od Zubatého, který se ve většině svých prací opírá o doklady ze starších etap češtiny (případně z jazyka lidového), se Ertl opírá o jazyk „dobrých autorů“ novočeských, tj. v tomto případě Jiráska, Havlíčka, Machara, Nerudy a Háalka.²⁴

Problematické je v rámci Ertlovy činnosti hodnocení jeho jazykových kritik. V předmluvě sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*²⁵ se například tvrdí, že „pokulhávala za tvořící se lepší teorií denní praxe kritická, kterou Ertl k tomu dělal nerad a leckdy narychlo". Ertlovy jazykové kritiky jsou zjevně (a asi i svým způsobem oprávněně)

²³ Ertl, V.: Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek. *Naše řeč*, 8, 1924, s. 257–268, 289–309.

²⁴ Poslední dvě jména, především pak Háalkovo, jsou poměrně překvapivá, a to zejména z toho důvodu, že byla spojována se značnou kritikou ze strany brusů – známý je Háalkův ironický protibrusičský článek *Ten náš vybroušený jazyk český* z *Národních listů* z roku 1874. Že Háalek nebyl považován za „dobrého autora“ ostatně potvrzuje i Miloš Weingart v článku *Slovo o české jazykové kultuře* z roku 1932, v němž píše, že v Háalkových básních lze nalézt „jazykové násilnosti“, a konstatuje nezáměr Háalka a Nerudy o „tradiční jazykovou čistotu“.

²⁵ Weingart, M. – Havránek, B.: Předmluva. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Melantrich, Praha 1932, s. 7–13.

chápaný jako něco, co do jeho díla patří jakoby mimochodem nebo co alespoň není v rámci jeho díla jakkoli důležité. Svědčí o tom i to, že se o jazykových kritikách prakticky nikdo v článcích o Ertlovi nezmiňuje (opomíjí je jak Zubatý v Ertlově nekrologu²⁶ v Naší řeči 1929, tak Quido Hodura ve výročním článku²⁷ z Naší řeči 1949, tak i František Daneš v článku *Sto let od narození Václava Ertla*²⁸ z Naší řeči 1975). Domnívám se, že jsou tyto – snad to tak lze říci – obtíže se zařazením jazykových kritik do rámce Ertlova díla způsobeny určitou idealizací jeho postojů k teorii jazykové kultury.

Je zjevné, že pro Ertla nebylo psaní jazykových kritik prací oblíbenou (nalezneme například i posudky, kde Ertl píše, že přečetl pouze třicet prvních stran knihy; o Ertlově nechuti k psaní kritik svědčí i jeho občasné pseudonymy V. Nerad a V. Musil). To však automaticky neznamená, že v této práci neviděl smysl, že takové články nepovažoval za určitým způsobem důležité – mnohem spíše byla jeho nechuť k psaní kritik podle mého názoru způsobeno tím, že šlo o práci do značné míry mechanickou, netvůrčí, na druhou stranu však časově náročnou.

Pokud se zamyslíme nad tím, o co Ertlovi v kritikách šlo, dojdeme k tomu, že kritiky měly především působit didakticky. Můžeme tak usuzovat z mnoha náznaků. V první řadě je třeba říci, že zdaleka ne všechny Ertlovy kritiky jsou nějakým způsobem zdrcující, Ertl píše i kritiky pozitivní, nebo alespoň poměrně vstřícné, které jazyk posuzovaného díla chválí a uvádí jen příklady chyb, resp. „odchylek“, především z toho důvodu, aby se jim autor v budoucnu vyhnul – jako příklad takového posudku můžeme uvést mimo jiné recenzi Kádnerových *Základů obecné pedagogiky*²⁹ z Naší řeči 1925, v jejímž závěru Ertl píše: „Každému tvůrci záleží na tom, aby jeho dílo bylo co nejdokonalejší po všech svých stránkách; proto doufáme, že těchto několik poznámek o odchylkách, které byly nasbírány

²⁶ Zubatý, J.: Václav Ertl. Naše řeč, 8, 1929, s. 49–51.

²⁷ Hodura, Q.: V. Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. Naše řeč, 14, 1930, s. 179–187.

²⁸ Daneš, F.: Sto let od narození Václava Ertla. Naše řeč, 58, 1975, s. 249–255.

²⁹ Ertl, V.: O Kádner: Základy obecné pedagogiky. Naše řeč, 9, 1925, s. 176–188.

přece jen jako rari nantes po objemném spise našeho vynikajícího badatele pedagogického, přijdou vhod autorovi aspoň snad při korektuře svazků následujících."

O Ertlově vztahu k jazykovým posudkům leccos vypovídá jeho odpověď Arnoštu Procházkovi v Naší řeči 1924, která následovala po Procházkově ohrazení proti kritice jeho překladu knihy Henriho Serreho *Ghetto v mešitě*.³⁰ V té je úkol jazykových kritik popsán zcela explicitně: „Nám jde o čtenáře Naší řeči a jejich jazykovou výchovu; o to, ukázati jim, že podstata jazyka není v koncovkách, nýbrž v jeho zákonech tvůrčích, v jeho vnitřní struktuře a v jeho slovníku, vštěpovati jim smysl pro jemnost a bohatství prostředků, které si staletý vývoj jazyka vytvořil, a úctu k nim.“ Že se tímto vymezením Ertl skutečně řídil, je vcelku nasnadě – právě lexikální a syntaktické otázky tvoří nejdůležitější část posudků. Kritizováno bývá především užívání výrazů v „nesprávném“ významu (tj. ve významu odlišném od toho, ve kterém je výraz podle Ertla užíván ve spisovné praxi), užívání výrazů cizích místo synonymních výrazů českých a také užívání „nesprávných“ vazeb.

Příkladů Ertlem zapovídaných jevů nalezneme v jakékoli jeho jazykové kritice řadu. Pro krátkou ilustraci si vezměme jednu z jeho kritik posledních, recenzi knížky J. L. Fischera *Saint Simon a August Comte*,³¹ otištěnou v Naší řeči 1926. Ačkoliv se jedná spíše o recenzi vstřícnou než kdovíjakou zničující kritiku, zabírají jednotlivé výtky (i s vysvětleními) dohromady asi 13 tiskových stran. Jako výrazy užitě v nesprávném významu Ertl hodnotí *neodkrýti* (v kontextu „dokud se mi neodkrylo jako sociologické vyvrcholení principů osvícenské filosofie“; správně by mělo být *neobjeviti*), *vykazuje* (v kontextu „tento předpoklad vykazuje povážlivou příbuznost s předpokladem vrozených idejí“; správně mělo být *jeví*), *vysloveně* (v kontextu „prvky vysloveně socialistické“; správně *zřejmě*), *vyzdvihnouti* (v kontextu „vyzdvihl její sepětí s minulostí“, správně *zdůrazniti*), *vystavovati* (v kontextu „vystavuje si vysvědčení“; správně *vydávati*), *přítomný* (v kontextu

³⁰ Ertl, V.: H. Serre: *Ghetto v mešitě*. Naše řeč, 8, 1924, s. 10–21, 169–190.

³¹ Ertl, V.: J. L. Fischer: *Saint Simon a August Comte*. Naše řeč, 10, 1926, s. 42–55.

„přítomný sociální stav je charakterizován“; správně *tehdejší* či *současný*) a mnohé další. Jako germanismy zde Ertl hodnotí mimo jiné užití adjektiv *sporý* ve významu ‚nemnohý, chudý‘ a *střízlivý* ve významu ‚skrovný‘. Jako nesprávné vazby Ertl označuje například *vázán na souhlas společnosti* (správně *vázán souhlasem*), *byl příliš málo jednostranný, než aby mohl podlehnouti* (správně *byl příliš málo jednostranný na to, aby...*) atp.

Abychom pochopili, proč je takovéto zapovídání jazykových jevů pro Ertla, jinak proklamativního odpůrce brusů a umělého zasahování do jazyka, správné, musíme se hlouběji zabývat jeho úvahami teoretickými – a to nejen těmi, které jsou obsaženy v posmrtném výboru *Časové úvahy o naší mateřštině*,³² ale také těmi, které nalezneme porůznu v Naší řeči.

Jako jeden z prvních je třeba uvést článek *Ústav pro jazyk československý*³³ z Naší řeči 1922, ve kterém Ertl představuje návrh Naší řeči na založení jazykovědného ústavu. Takový ústav by podle něj měl mít dvě funkce: 1. vědecké zkoumání jazyka československého; 2. praktická péče o šíření a prohlubování znalostí mateřské řeči. Péče o mateřský jazyk je pak podle Ertla „hlavně úkolem vědeckým, nemá-li se zvrhnouti v diletantské brusičství anebo v závodní stíhání cizích slov“. Teze o vědeckosti jazykového pečování je přítomna i v pracích Zubatého a Ertl ji prezentuje i v řadě textů dalších. Z pohledu dnešní jazykové kultury by se však mohlo zdát, že je určitý rozpor mezi touto tezí a reálnou jazykověkritickou praxí – zapovídání značného množství jazykových jevů ostatně (svévolnou) brusičskou činností v mnoha ohledech připomíná.

Do rozsáhlých teoretických úvah se Ertl pouští i ve zmiňované reakci na Arnošta Procházku. Především je zde důležité Ertlovo vymezení pojmu úzus, úzus je podle něj „to, co se vyvinulo a ustálilo tradicí“, „stav, k němuž jazyk v svém vývoji dospěl“, jehož „význačnou vlastností jest

³² Ertl, V.: *Časové úvahy o naší mateřštině*. Jednota československých matematiků a fyziků, Praha 1929.

³³ Ertl, V.: *Ústav pro jazyk československý*. Naše řeč, 6, 1922, s. 97–112.

konzervativnost“ (příčina této konzervativnosti „tkví jednak v samé podstatě řeči jakožto prostředku dorozumivacího, jednak ve vývojové povaze jazyka jakožto výtvaru tradice“). Úzus spisovný je pak pro Ertla „ten útvar jazyka, který se ustálil staletým vývojem v současné knižní literatuře a jehož prvky poznáváme vzájemným srovnáváním co možná největšího počtu slovesných výtvorů naší doby“. Toto poznání úzu je podle Ertla „statické“, vedle toho je však nutné i „poznání dynamické“, které vlastně spočívá v poznávání „zásad a zákonů, které jsou utajeny v celém tom souboru výrazů a forem jazyka určité doby“. Jazyková kritika se podle Ertla musí opírat právě o takovéto dvojí poznání úzu, musí být tedy v souladu s „duchem jazyka“ (což jsou tendence a zákony „obsažené a pracující v říši jeho forem“).

Tezi, která je pro pochopení Ertlova přístupu k jazyku poměrně důležitá, nalezneme v článku *Jich, jejich*³⁴ v Naší řeči 1924. V něm Ertl pojednává o rozšiřování odchylek a píše: „Příznivou půdu nalézají takovéto odchylky u jednotlivců v nedostatku jazykového citu, v neznalosti spisovné tradice a v mylné domněnce, že vyšší ráz spisovného jazyka záleží v jeho umělosti a strojenosti. Z praxe takovýchto spisovatelů, otřásajících ustáleným usem spisovným, působí takovéto odchylky zpětným odrazem i na spisovatele dobré a zaviňují ojedinělé, bezděčné lapsy v praxi jejich jinak vzorné a příkladné. Takové ojedinělé odchylky u dobrých spisovatelů nelze ovšem pokládati za výminky od pravidla ani za důkaz kolísání v jazyce, nýbrž za nahodilé chyby, jichž se neubrání ani sebe dokonalejší spisovatel, zvláště, když žije v prostředí jazykově tak laxním, jako je dnešní.“ Z citovaného vyplývá, že Ertl vlastně některé prostředky ve svém chápání jazykového úzu předem diskvalifikuje, protože nespádají do jeho představy obohacování spisovného jazyka, tj. proto, že se protíví spisovné tradici a že jsou strojené, vyumělkované.

Nejdůležitější pro pochopení Ertlova přístupu k jazyku je však samozřejmě výbor *Časové úvahy o naší mateřštině* z roku 1929. Texty jsou datovány roky 1927 či 1928 a až

³⁴ Ertl, V.: *Jich, jejich*. Naše řeč, 8, 1924, s. 193–211.

na text *Mateřský jazyk a střední škola* (ten vyšel v Naší řeči) byly převzaty z Národních listů.

Asi neznámějším textem z tohoto výboru je *Dobrý autor*, v němž Ertl poprvé uceleně prezentuje svou teorii „dobrého autora“.³⁵ Dobrý autor je podle Ertla „spisovatel, jehož jazyk jest tak čistý a správný, že může býti vzorem a pramenem poučení všem, kdož se chtějí naučiti bezvadnému jazyku spisovnému“ (nemusí tedy nutně jít o autory literárně kvalitní, resp. autor literárně kvalitní nemusí být nutně „autor dobrý“), příkladem takovýchto spisovatelů jsou pak Němcová, Neruda, Jirásek, Čech, Vrchlický, Rais atd. Právě jazyk (novočeských) dobrých autorů je Ertlovi tím, z čeho lze vycházet při objektivním uvažování o jazykové správnosti. Důležité a poměrně známé je, že Ertl odmítá to, že by bylo možné absolutní kritéria pro posuzování jazykové správnosti hledat ve staré češtině – zdůraznit je však třeba adjektivum „absolutní“, Ertl totiž takřka jedním dechem dodává: „Usuzovati z tohoto poměru jazyka staršího k jazyku dnešnímu, že znalost řeči je pro dnešní praxi spisovnou bez významu a že hledati měřítko správnosti a dobrých spisovatelů minulých věků vůbec nelze, byl by však úsudek ukvapený.“ Doklady ze starších fází češtiny jsou podle Ertla užitečné například v obhajobě těch prostředků, jejichž správnost je zpochybňována, a upozorňují „na takové případy, kde neumělost nebo nedbalost ochuzuje jazyk proti jeho úkolům o cenný výrazový prostředek, jímž starší spisovatelé dovedli vládnouti lépe a účelněji než doba naše“. Bylo by tedy značně zkreslující, pokud bychom tvrdili, že je pro Ertla kritériem jazykové správnosti pouze (novočeský) spisovný úzus – historické kritérium je u něj sice oproti Gebauerovi či Zubatému zatlačeno do pozadí (rozhodně není primární), není mu však upírána jistá důležitost.

Zásadní je pro Ertla „živost“ jednotlivých prostředků – dobrým autorem z hlediska jazykové správnosti může podle něj být pouze autor literárně živý (tj. ten, jehož jazyk

³⁵ Prvky této teorie v jeho člancích samozřejmě nalezneme již v letech předchozích – především implicitně v tom, že poznatky o novočeském úzu čerpá Ertl právě (a lze říci, že i jen) z „dobrých autorů“.

skutečně působí na čtenářské masy); historické kritérium lze uplatnit pouze tam, kde se rozhoduje o prostředku živém; v nejrůznějších článcích v Naší řeči uvádí, že bojuje proti „papírovosti“ (resp. „umělosti“) a jde mu o to, aby spisovný jazyk byl skutečně živý atd.

Jazykovou správnost tedy Ertl posuzuje primárně z hlediska novočeského, sekundárně pak uplatňuje i kritérium historické. Novočeské hledisko se opírá o dobré autory, tato opora však není bezproblémová. Ertl říká, že „se o v knihách takových autorů, jako je Němcová, Čech, Jirásek atd., najdou jazykové nesprávnosti“. Tento problém řeší tím, že zavádí pojem „absolutně dobrý autor“ – jedná se vlastně o abstrakci, o jakýsi průnik jazyka jednotlivých dobrých autorů, do značné míry tak jde o otázku statistickou. Absolutně dobrý autor je jinými slovy „tertium, jež stojí nejen nade všemi autory jisté doby, nýbrž i nad jazykovou teorií. Podle něho třídíme spisovatele na dobré a špatné, z jeho jazyka vyvozujeme pravidla a normy, jimiž se mají řídit všichni píšící spisovným jazykem jeho doby.“ Uplatnění kritéria absolutně dobrého autora však Ertl do značné míry omezuje jenom na sporné případy: „Potřebným a nutným se stává statistický průkaz tam, kde se jazyková paměť neboli jazykový cit stává vodítkem nespolehlivým a vzniká nejistota, t. j. u takových zjevů jazykových, které se v jazyce vyskytují tak zřídka, že jejich opakování zanechává stopu jen velmi povrchní [...] anebo v případech kolísavých.“

Když se nad teorií dobrého autora hlouběji zamyslíme, všimneme si řady problematických bodů. Za nejpodstatnější problém považuji to, že je základ této teorie ze své podstaty tautologický – kritériem označení autora za dobrého (tj. jazykově správného) je totiž především jeho jazyková správnost (respektive co nejmenší nesprávnost). Zjednodušeně bychom tak mohli říci, že je nejprve určeno, co je správné, a podle toho později dokládáno, že to správné opravdu je. To do značné míry souvisí i s tím, čeho jsme si všimli u článku *Jich, jejich*, tedy s diskvalifikací určitých prostředků jako apriorně chybných – můžeme oprávněně předpokládat, že by Ertl za dobrého autora nikdy nezvolil

například Aloise Vojtěcha Šmilovského,³⁶ byť by byl sebečtenější.

Dalším problémem teorie je nezavržení historického kritéria – jeho uplatňováním, byť silně omezeným, totiž Ertl nutně podrýval uplatňování kritéria absolutně dobrého autora. Je rovněž potřeba si uvědomit, že Ertlovi dobří autoři jsou vesměs spisovatelé již v roce vydání článku v pravém slova smyslu klasičtí: Božena Němcová zemřela v roce 1862, Jan Neruda roku 1891, Svatopluk Čech 1908, Jaroslav Vrchlický 1912, Karel Václav Rais 1926 a jediný, kdo byl v době otištění článku ještě živ, byl šestasedmdesátiletý Alois Jirásek (zemřel 1930).³⁷ Tito autoři navíc literárně a jazykově na čtenáře působili povětšinou díly, která napsali mnoho let před svým skolem. Jinými slovy, ani Ertlovo kritérium jazykové správnosti se neodštěpuje od tradiční linie české jazykové kultury a nepřihlíží k jazyku ve své době skutečně produkovanému, ale spíše k jazyku již klasickému, v plném slova smyslu novočeskému. To pak má důsledek v značné kritičnosti vůči nejruznějším jazykovým projevům soudobým. S trochou nadsázky bychom tak mohli říci, že Ertlem prezentovaná teorie dobrého autora je vlastně jenom upraveným kritériem historickým – místo veleslavínské češtiny je však za „bernou minci“ považována „jazykově dobrá“ novočeská literární produkce. Pro Ertla je tedy u jazykového prostředku nepochybně důležitější jeho prověřenost dobou než jeho postavení v soudobé spisovné normě.

Na článek *Dobrý autor* navazuje Ertl textem *Co dělat?* Jedná se vlastně o upřesnění či rozvedení některých myšlenek

³⁶ Je notoricky známo, že Šmilovského jazyk byl charakteristický právě užíváním silně umělých jazykových prostředků. Arne Novák jej proto v článku *Kultura spisovného jazyka a řeč básnická* nazval „uvědomělým tvůrcem básnického jazyka“. Zubatý o něm v článku *Na prahu druhého desetiletí* píše, že „brusičskou strojeností jazyka daleko předstihl své současníky i generace pozdější, překonal ještě brusy a dovedl dokonce psátí věty ‚za jedním citem, za jednou myšlenkou na sta se hrne jiných, druh družce šlapající na paty‘, ‚jedna (bota) má příštípek vpravo, družka vlevo‘, jak se u nás nikdy před tím nemluvívало ani nepsávalo“.

³⁷ Z dalších Ertlových „dobrých autorů“ můžeme (podle článků v *Naší řeči*) jmenovat Vítězslava Háška († 1874), Karla Havlíčka († 1856), Josefa Svatopluka Machara († 1942), Františka Ladislava Čelakovského († 1852) a Františka Palackého († 1876).

z teorie dobrého autora, zapříčiněné především dvěma reakcemi – článkem Arna Nováka z Lidových novin (23. srpna 1927) a Vladimíra Hoppeho z Národních listů (28. srpna 1927). Ertl především ujasňuje, že mu nešlo o to, definovat, co to obecně znamená „dobrý autor“, ale o definici tohoto pojmu v rámci uvažování o jazykové správnosti. Dále pak rozvíjí, co má na mysli jazykovou správností. Jde o „pojmem čistě negativní, něco jako na př. občanská zachovalost“, „princip kolektivní, jednotný a neosobní, podmíněný samou podstatou řeči (jejímž účelem je co nejširší a nejpřesnější a nejsnazší srozumitelnost)“. Důležitá je teze, že „každé zasažení individuality, které porušuje jednotnost výrazových prostředků stabilisovaných tradicí, je škodlivé, protože ohrožuje účel řeči“.

V článku se zabývá také úkoly a fungováním Naší řeči. Ta byla podle Ertla „založena na to, aby učinila přítrž rostoucí zkáze spisovné češtiny a aby obnovila správný jazykový cit, který by už sám vytvořil z inteligence hráz proti přívalu ignorance a ledabylosti“. Velice blízká výše prezentovaným Zubatého myšlenkám o úpadku jazyka je Ertlova teze, že se úsilí Naší řeči obrací „především k šíření, prohlubování a upevňování znalosti přesného jazyka jako k úkolu nejnaléhavějšímu, tím naléhavějšímu, čím větší je síla bezděčné napodobivosti v řeči vůbec a čím menší jest u nás síla tradice, brzdící tuto napodobivost na cestách k nesprávnostem“. Ertl se v článku vyjadřuje i k jazykovým kritikám. Naše řeč podle něj otiskovala kritiky proto, „aby jimi své čtenáře vychovávala a vyzbrojovala proti odchylkám ne fiktivním, nýbrž obíhajícím skutečně v dnešním jazyce“, což je úkol „hájit vlastní podstaty řeči“, tj. „hlavní úkol Naší řeči“. Ertl tedy zcela explicitně přisuzuje jazykovým kritikám velkou důležitost, dokonce zásadní důležitost v rámci celé Naší řeči. Navíc tak činí v době po publikování teorie dobrého autora, dokonce v článku, který celou teorii upřesňuje. Potvrzuje se tím myšlenka, že jazykové kritiky musí být chápány jako plně integrální součást Ertlova díla, tj. součást, bez které nemůžeme do důsledků pochopit Ertlovy lingvistické názory.

Z výboru Časové úvahy o naší mateřštině zmiňme ještě dva důležité texty – *Řeč a gramatika* z roku 1927 a především

o rok mladší článek *O germanismech*. V prvním uvedeném textu Ertl opět kritizuje brusiče a říká, že gramatika nemá „právo stanoviti spisovné praxi pravidla s vyšších nějakých hledisek mimo skutečný jazyk“ a že „nejmocnějším činitelem v řeči je zvyk“. Mluvnice podle Ertla „přestává býti jejím [tj. spisovné řeči] zákonodárcem, ale stává se jejím pozorovatelem, popisovatelem a vykladačem“, jazykovým zákonodárcem tedy „není gramatik, nýbrž dobrý autor“. Absolutnost svých slov však Ertl opět zpochybňuje, když píše, že mluvnice „nezůstává přece a nesmí zůstávati jen pouhou pasivní pozorovatelkou a registrátorkou“ a že teoretik, „vykládající pravidla spisovné řeči“, má „právo i povinnost také zasahovati činně v její vývoj, ne ovšem jako zákonodárce diktující řeči své zákony, nýbrž spíše jako soudce nebo konservátor, chránící ji od zkázy podle zákonů, které si sama vytvořila, a vzhledem k účelu, který má“. Tento Ertlův postoj bývá obvykle chápán jako značně pokrokový, moderní a nový. I v tomto případě je však třeba vidět nepochybnou souvislost s postoji Jana Gebauera, známými z článku *Šetřme jazyka spisovného*: „Jazyk spisovný vyvinul a ustálil se sám, t. j. bez vědomého a spekulativního úmyslu těch, kteří jej pěstili.“

Svébytný postoj prezentuje Ertl v článku *O germanismech*. Germanismy jsou podle něj gramatické chyby (dokonce chyby „velmi ohavné“), protože „se jimi porušuje jednotnost spisovné řeči“. To je samo o sobě názor vcelku tradiční, vrcholně zajímavý je však způsob, jakým je tento názor rozváděn, resp. vysvětlen. Ertl totiž argumentuje jazykovým myšlením – to „záleží v jistém zvykem ustálených formách, jakýchsi schématech, podle nichž seskupujeme své představy a které se vynoří v naší mysli, chceme-li myšlenku jistého typu vyjádřiti slovy“. Jako příklad naplnění takového schématu uvádí Ertl „strom je zelený“ – jde o schéma, kde se předmětu (v tomto případě stromu) přisuzuje vlastnost (v tomto případě zelená barva). Toto schéma je pak „pro myšlenky tohoto typu v naší mysli stále připraveno a my je vyplňujeme podle potřeby, jednou slovy těmito, po druhé slovy jinými“. V rozličných jazycích jsou taková schémata shodná, nebo se liší. Germanismus pak podle Ertla je takový případ, kdy se „osobě, chystající se

vyjádřiti svou myšlenku slovy českými, vynoří místo příslušného výrazového schématu českého schéma německé". Toto uvažování o výrazových schématech (Ertl je nazývá též „kadluby“) je podle mého názoru doposud nejméně doceněnou součástí Ertlova přístupu k jazyku a je jen škoda, že je kvůli předčasné smrti nemohl dále rozvíjet. Pokud bychom se tyto myšlenky snažili převést do paradigmatu dnešní jazykovědy, mohli bychom říci, že jde Ertlovi vlastně o to, že má čeština (stejně jako jakýkoli jiný jazyk) svébytný jazykový obraz světa. Svébytnost tohoto jazykového obrazu světa však smývají germanismy, které jsou vlastně založeny na jazykovém obrazu světa odlišném. Ochranou proti germanismům (ale i proti „stejně škodlivým“ galicismům, latinismům či rusismům) je podle Ertla jazykový cit (jinde definovaný jako „jazyková paměť“), „který je výsledkem obecné jazykové kultury, vypěstované nerušenou tradicí střídajících se generací“. Tento postoj ke germanismům však není brusičsky dogmatický – Ertl si je dobře vědom, že je v češtině mnoho germanismů dlouhodobě zakořeněno. Píše proto, že pokud se germanismy v jazyce skutečně vžijí a z „odchylky se stane pravidlo“, nelze již mluvit o chybě jako takové.

Jak jsme již řekli výše, byl Ertl rovněž autorem přepracování Gebauerových mluvnic.³⁸ Srovnání těchto přepracování s původními mluvnicemi by zajisté bylo hodné pozornosti a práci vskutku záslužnou – na takovou analýzu zde bohužel není prostor, vydala by nejspíše na samostatnou diplomovou práci. Omezíme se tak na pouhá obecná konstatování hlavních rysů Ertlových přepracování. Nepochybně nejdůležitějším (a ostatně i obecně velice známým) jejich prvkem je přiblížení směrem k soudobé jazykové situaci – Ertl jednak nahradil Gebauerovy staročeské příklady příklady z novočeských spisovatelů, jednak z mluvnic odstranil řadu archaismů, které Gebauer zachovával (v tvarosloví např. koncovku *-ův* v gen. pl. maskulin; infinitivy *routi*, *říti*; nesklonné *Jiří*; skloňování jmenných adjektiv ve všech

³⁸ Již Zubatý v Ertlově nekrologu uvádí, že „v Mluvnici Ertlově je tolik práce samostatné, že ji bez rozpaků mohl označiti jen jménem svým“, nikoliv též Gebauerovým. Zde mluvíme ve shodě s tradičním označením o „Ertlových přepracováních Gebauerových mluvnic“.

pádech atp.). František Daneš v článku *Sto let od narození Václava Ertla* dále vyzdvihuje jeho zpracování slovosledu a zřetel k stránce sémantické.³⁹ V tomto článku Daneš rovněž tvrdí (podle vlastních slov tuto myšlenku přejímá od Karla Horálka), že je Ertl autorem pojmu *obecný jazyk*. To je však zcela mylné – jak jsme uvedli výše, užívá tento pojem již o mnoho let dříve Jan Gebauer.

Shrnutí

Shrneme-li naše poznatky o Václavu Ertlovi, můžeme říci následující. Dosavadní hodnotitelé Ertlova díla přistupovali ke svému úkolu do značné míry idealizovaně, spokojili se s poněkud jednostrannými citacemi (především František Daneš ve všech třech textech, které Ertlovi věnuje), které vyzdvihovaly Ertlův odpor k brusičství, jeho orientaci na soudobý jazyk atp.⁴⁰ Ertlův přístup navíc nebyl nikdy do důsledků srovnán s přístupem jeho předchůdců – některé jeho postoje tak byly chápány bez širšího kontextu a byl jim přikládán mnohem větší význam, než jaký skutečně měly. Skutečně komplexní a seriózní analýza Ertlova díla tak vlastně dodnes nebyla podniknuta.

Ve srovnání s přístupem Jana Gebauera a Josefa Zubatého se Ertlův přístup k jazyku zdá být o mnoho modernější. Tato modernost tkví především ve značném zmírnění vlivu tradičního historického kritéria (hledajícího oporu především v češtině veleslavínské) a naopak ve hledání kritéria novočeského⁴¹. To Ertl nachází u tzv. dobrých autorů, respektive v konceptu „absolutně dobrého autora“. Rozdílný

³⁹ Především je v tomto ohledu třeba zmínit nově vloženou kapitolu *Změny významu slovního*. Ertlovými novinkami byly rovněž kapitola o vlastních jménech a pojednání o přejímání cizích slov.

⁴⁰ Problém těchto citací tkví rovněž v tom, že bez uvedení širšího kontextu svádějí k interpretaci z hlediska, které jako základ svého hodnocení nebere Naší řeč ve 20. letech 20. století, ale mnohem spíše – lze-li to tak říci – „zažitou“ teorii jazykové kultury Pražského lingvistického kroužku. Taková interpretace je pak samozřejmě nepřesná – srovnáme-li základní pojmy, se kterými oba přístupy pracují, zajisté nedojdeme k tomu, že by byly ekvivaletní (srov. Ertlem vymezený pojem úzus a pojem úzus například ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*).

⁴¹ Jak jsme však řekli, lze toto „novočeské kritérium“ považovat pouze za modifikaci kritéria historického. Je totiž zcela zřejmé, že se nejedná o kritérium plně synchronní (alespoň v tom smyslu, jak bychom jej chápali očima pražské školy).

je rovněž Ertlův přístup k lidovému jazyku – Quido Hodura si v uvedeném výročním článku všímá toho, že Ertl „neměl ani zdaleka tak důvěrný poměr k jazyku lidovému jako třeba Zubatý nebo Smetánka“. V tomto ohledu byl Ertl podle Hodury „člověk městský, který znal prakticky dobře pražskou hovorovou češtinu, ale jehož nejhlubší jazykové zkušenosti byly založena na četbě literatury novější.“ Jinými slovy, na rozdíl od Gebauera a Zubatého se Ertl lidového jazyka ve svých pracích dovolává minimálně, nehraje pro něj takovou roli.

Stejně jako u Gebauera a u Zubatého se i u Ertla setkáme s odporem k svévolnému brusičství, s představou ustálenosti spisovného jazyka, která je zároveň důvodem pro péči o spisovný jazyk, a rovněž s relativně liberálním postojem k předchozím kodifikacím (také Ertl věnuje řadu článků obhajobě dříve zapovídaných jevů). Se Zubatým sdílí Ertl myšlenku soudobého úpadku spisovného jazyka, což se u něj projevuje zvláště v některých jazykových kritikách.

V Ertlových textech nalezneme velké množství inspirativních momentů, které značně obohatily soudobé přemýšlení o jazyce. V oblasti jazykové kultury jde především o jeho teoretické zpracování problematiky germanismů, ale například i otázek slovosledných.

VÝCHODISKA HALLEROVA DÍLA

O Jiřím Hallerovi se bylo doposud možné dozvědět pouze z několika málo kratších článků. Je proto podle mého názoru užitečné uvést nejprve krátké kurikulum, které jej alespoň povšechně zařadí do širšího společenského kontextu.

Narodil se 1. ledna 1896 v Keblicích na Litoměřicku. Mládí prožil ve skrovných poměrech jako jedno z osmi dětí venkovského řídicího učitele. V letech 1906–1914 navštěvoval Vyšší gymnázium v Roudnici, maturoval s vyznamenáním 13. července 1914. V letech 1914–1916 studoval na pražské Filozofické fakultě obory čeština a francouzština. Z důvodů vojenské služby mu nebylo umožněno absolvovat předepsaný počet semestrů, což alespoň částečně nahradil po válce, kdy absolvoval ještě dva semestry v letech 1918 a 1919. Mezi jeho učitele patřili mimo jiné lingvisté Emil Smetánka, Josef Zubatý, Oldřich Hujer, František Pastrnek, literární vědci F. X. Šalda, Arne Novák, Václav Tille, Jan Jakubec, Jan Máchal, Jaroslav Vlček, romanisté Prokop Miroslav Haškovec, Maxmilián Křepinský a další.

Roku 1921 byl uznán způsobilým vyučovat češtinu a francouzštinu na středních školách s československým vyučovacím jazykem. Poté působil na středních školách v Nymburce, Levicích, Ústí nad Labem a v Praze. Od září roku 1929 byl zaměstnán také v kanceláři Slovníku jazyka českého. V roce 1931 se stal odpovědným redaktorem *Naší řeči* a od akademického roku 1931/1932 působil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jako lektor českého jazyka pro nebohemisty. V roce 1938 spolu s Vladimírem Šmilauerem založil Kruh přátel českého jazyka.

Po válce se opět ujal lektorského postu na Filozofické fakultě a zastával ho až do akademického roku 1949/1950, kdy mu nebyla z příkazu tehdejšího děkana Bohuslava Havránka prodloužena smlouva a byl předčasně penzionován. V roce 1948 byl též zbaven pozice odpovědného redaktora časopisu *Naše řeč*. V padesátých letech prakticky nemohl publikovat, v letech šedesátých vedl kolektiv autorů při přípravě velkého *Českého slovníku věcného a synonymického*. Zemřel v Praze 25. ledna 1971.

Není snad třeba říkat, že je odborná činnost Jiřího Hallera nedílně spojena s časopisem *Naše řeč*. Hledáme-li východiska jeho činnosti, musíme hledat především v „předhallerovském“ období tohoto časopisu.

„Předhallerovská“ Naše řeč

O hlavních osobnostech „předhallerovské“ Naší řeči, Josefu Zubatém a Václavu Ertlovi, jsme pojednali již v předcházející části práce. V tomto oddíle se budeme věnovat této etapě Naší řeči obecně – především jejím obecným cílům a její historii.

Naše řeč, s podtitulem „Listy pro vzdělávání a třibení jazyka českého“, vycházela od prosince roku 1916, a to pod záštitou třetí třídy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Jak již bylo řečeno, jejími prvními redaktory byli Josef Zubatý, František Bílý, Emil Smetánka a Jaroslav Vlček. V druhém roce se k nim přidal ještě Václav Ertl, v roce 1920 zemřel František Bílý, v roce 1929 Ertl, v roce 1930 Vlček a o rok později Zubatý. Roku 1931 zbyl tedy z původních členů redakce Naší řeči už jen Emil Smetánka, který navíc – alespoň v porovnání se Zubatým nebo Ertlem – do časopisu přispíval velmi málo (pokud tak můžeme soudit podle podepsaných článků). „Předhallerovské“ období Naší řeči lze tak poměrně dobře ohraničit tímto rokem, právě v tomto roce se ostatně Haller stává odpovědným redaktorem.

Cíle Naší řeči byly uveřejněny v proklamativním článku *Co chceme*⁴² hned v prvním čísle prvního ročníku časopisu. Jedním ze základních prvků tohoto textu je vyzdvihování potřeby očisty: „Velká, mimořádná doba naše volá po očistě [...] – volá hlasem daleko slyšitelným po neporušeném prostředku vyjadřovacím, po čistém, vytríbeném jazyku.“ Za příklad jsou zde uváděni důležití pečovatelé o češtinu – Štítný, Hus, Všehrd, Blahoslav, Žerotín, Komenský, Dobrovský, Jungmann a Palacký. Důležité je, že už v tomto úvodním, značně emočně zabarveném článku, nalezneme myšlenku, která je pro Naši řeč vedle snahy po očistě zcela zásadní: „Ovšem ne každý, kdo kdy u nás brousil a tříbil češtinu, byl z brusičů povolanych. Často oprávcové přestřelovali nebo zase nedostřelovali, poněvadž vedle dobré vůle a upřímné snahy chyběl jim pravý rozhled i vkus, chybělo jim pravé vědění: neznali jazykové minulosti, zákonů jeho tvořivosti, ryzí mluvy prostonárodní.“ Vidíme

⁴² *Co chceme*. Naše řeč, 1, 1917, s. 1–2.

tedy, že Zubatého a Ertlova obhájcovská činnost (včetně důvodů této činnosti) měla oporu už na těchto řádcích.

Úkolem Naší řeči tedy bylo pečovat o český jazyk. Tato péče měla dvě stránky – v první řadě šlo o to, seznamovat čtenáře s platnou kodifikací, a vlastně je tak učit používat spisovný jazyk. V druhé řadě se jednalo o doplňování, rozvíjení této kodifikace prostřednictvím obhajob do té doby zapovídaných jevů. Tento druhý aspekt pečovatelské činnosti Naší řeči nacházel však reálné uplatnění jen obtížně, nebyl totiž obecně reflektován v kodifikačních příručkách – především *Pravidla českého pravopisu* se od roku 1913 prakticky nezměnila až do další pravopisné reformy v roce 1941. Ač o tom redakce časopisu uvažovala, nevydala Naše řeč nikdy žádný soupis obhájených jevů – jedinci, kteří se chtěli doporučeními Naší řeči řídit, tak byli odkázáni pouze na rejstříky k jednotlivým ročníkům, které však samozřejmě obsahovaly i jevy zapovídané.

O reálném vlivu Naší řeči lze ovšem pochybovat i v první stránce pečovatelské činnosti. Ačkoliv měl časopis velice širokou čtenářskou obec, potvrzovala se do značné míry Ertlova idea, že „nejmocnějším činitelem v řeči je zvyk“. V článku *Na prahu druhého desetiletí* je ostatně k působení Naší řeči skeptický sám její redaktor: „Naše řeč se čte, dost často se i pochvává, ale mnoho zdárných výsledků jejího působení nevidět. Snad se podařilo vymýtiti – či ‚vymítiti‘, jak se přes naše výtky stále častěji píše a v tiskárnách sází – některou drobotinku [...], ale celkem se píše stejně, jako se psávalo před 10 lety. Spíše bychom shledali, že chyby, které bývaly před 10 lety dosti řídké, dnes se staly již skoro pravidlem.“ I přesto však Naše řeč ve své snaze o pečování o spisovný jazyk nepolevovala.

Haller před vstupem do Naší řeči

Jak bylo řečeno, působil Haller až do konce 20. let jako (mimopražský) středoškolský profesor. Je však velice pravděpodobné, že v těchto letech Naše řeč sledoval. Pro tuto domněnku svědčí mimo jiné poznatek Marty

Šmejkalové z článku *Češtinář Václav Ertl*,⁴³ že „časopis byl dobovými metodikami dokonce doporučován jako pomocný studijní materiál do středoškolských knihoven“ – dostupnost časopisu tak rozhodně nebyla problematická. Je rovněž nasnadě, že Haller časopis znal ještě z dob svého vysokoškolského studia. Dále tak můžeme soudit podle toho, že do Naší řeči přispěl poprvé již v roce 1925, tedy ještě za svého učitelského působení, článkem *Jinší, jinačí*.⁴⁴ V neposlední řadě může být argumentem pro uvedenou domněnku také to, že již od počátku své redaktorské činnosti prokazuje velice dobrou znalost předchozích ročníků.

Úžeji s Naší řečí začíná Haller spolupracovat v době po svém nástupu do kanceláře Slovníku jazyka českého v roce 1929.⁴⁵ Zásadní důležitost mají následující články: *Řeč přímá, nepřímá a polopřímá*,⁴⁶ dva posudky – jednak kritika Nezvalovy *Kroniky z konce tisíciletí*⁴⁷ (o té promluvíme v rámci výkladu o sporech o básnický jazyk), jednak recenze Ertlových *Časových úvah o naší mateřštině*⁴⁸ (ta byla publikována v Listech filologických) –, a zejména „dvojčlánek“ *Problém jazykové správnosti*⁴⁹ otištěný ve výročních zprávách gymnázia v Ústí nad Labem za školní roky 1929/1930 a 1930/1931.

V prvním uvedeném článku Haller do české lingvistiky jako první vnáší pojem „polopřímá řeč“ (přejímá jej od jednoho z editorů *Kurzu obecné lingvistiky*, Charlese Ballyho) a na

⁴³ Šmejkalová, M.: *Češtinář Václav Ertl*. *Bohemistyka*, 4, 2004, s. 233–239.

⁴⁴ Haller, J.: *Jinší, jinačí*. *Naše řeč*, 9, 1925, s. 289–291.

⁴⁵ Tato spolupráce byla poměrně nasnadě – ve zmiňovaném článku o Václavu Ertlovi z roku 1949 ostatně píše Quido Hodura, že kancelář Slovníku jazyka českého „byla věcně i administrativně ve velmi těsném svazku s Naší řečí“.

⁴⁶ Haller, J.: *Řeč přímá, nepřímá a polopřímá*. *Naše řeč*, 13, 1929, s. 97–107, s. 121–130.

⁴⁷ Haller, J.: V. Nezval: *Kronika z konce tisíciletí*. *Naše řeč*, 14, 1930, s. 153–163.

⁴⁸ Haller, J.: V. Ertl: *Časové úvahy o naší mateřštině*. *Listy filologické*, 57, 1930, s. 555–560.

⁴⁹ Haller, J.: *Problém jazykové správnosti*. In: *Výroční zpráva českého státního reformního reálného gymnázia v Ústí nad Labem za školní rok 1929/30, Ředitelství a sbor profesorský*, s. 1–16. Haller, J.: *Problém jazykové správnosti*. In: *Výroční zpráva českého státního reformního reálného gymnázia v Ústí nad Labem za školní rok 1930/31, Ředitelství a sbor profesorský*, s. 5–25.

mnoha stranách pak rozebírá způsoby, „jimiž lze včlenit polopřímou řeč v tok vypravování“. Již v této rané práci uplatňuje svůj způsob odborného výkladu, který se vyznačuje snad až přehnaným důrazem na uvádění příkladů – ty tvoří skutečně značnou, snad i většinovou část textu. Je třeba zdůraznit, že tyto příklady jsou voleny zejména z dobrých autorů – Jiráska, Němcové, Sovy, Mrštíka, Herbena a Novákové – a že je pozornost věnována rovněž středočeským nářečím, která Haller dlouhodobě studoval. Rovněž je třeba říci, že je tato studie jednou z mála Hallerových prací, které jsou dodnes relativně ceněny – například ji cituje Lubomír Doležel ve své knize *Narativní způsoby v české literatuře*.⁵⁰

V recenzi Ertlových *Časových úvah* Haller nejprve rekapituluje obsah jednotlivých textů výboru, velice pozitivně hodnotí to, že jde vlastně o náš první pokus „z praxe odvodit obecné zásady teoretické“. Celou knihu chápe jako „hledání“, od kterého by nebylo poctivé „žádat absolutní dokonalost a neomylnost“. Nedůslednost vidí především v tom, že Ertl na jednu stranu zdůrazňuje, že „nová čeština spisovná nemá tak dlouhé a nepřerušované tradice, jako mají jazyky jiné“, na druhou stranu však říká, že se „proti chybě brání řeč sama, vlastně společnost řečí tou mluvící, protože se každou takovou individuální odchylkou porušuje jednota tradic a zvykem ustálená“. V teorii dobrého autora vidí Haller problém v tom, že Ertl zapomněl na to, že se „nedostatek jazykové tradice musí nutně projevat i u našich spisovatelů“ a že sám vytýkal mnoho jevů, které jsou u dobrých autorů doloženy. Teorie dobrého autora není podle Hallera „nic jiného než povýšení společného spisovného usu na jazykové kritérium“ – Ertl však sám podle Hallera „až do poslední doby“ psal v Naší řeči články z „hlediska obojího, synchronického i diachronického“, což je podle Hallerova soudu „způsob nejspolehlivější“. V závěru článku Haller oceňuje Ertlovu ostrou kritiku starších brusů a vyzdvihuje jeho snahu o nestrannost v pohledu na jazykovou správnost.

⁵⁰ Doležel, L.: *Narativní způsoby v české literatuře*. Český spisovatel, Praha 1993.

Domnívám se, že Haller má zajisté pravdu v tom, že jsou v Ertlových úvahách jisté nedůslednosti. Ve shodě s tím, co jsme psali v předchozí části práce, však nelze souhlasit s tím, co Haller implikuje, tj. že se v posuzování jazykové správnosti vzdává historického kritéria. Rovněž nepovažuji za zcela přesné, že by teorie dobrého autora byla nutně v rozporu s tím, že Ertl ve svých člancích zapovídal některé jevy, které se u dobrých autorů vyskytují – a to přinejmenším z toho důvodu, že se nikdy historického kritéria plně nevzdal.

Kromě Hallera reagoval na Ertlovu posmrtně vydanou knihu i Miloš Weingart v Časopisu pro moderní filologii v roce 1931. Jeho recenze⁵¹ je poměrně zajímavá – v lecčem s Ertlem souhlasí (např. s tím, že Ertl „odmítá nemírný historismus“, stejně jako „jazykový nihilismus let devadesátých“), v mnoha bodech je však k Ertlovu přístupu kritický. Weingartovi vadí nedomyšlenost teorie dobrého autora – například podle něj nelze apriorně říci, kteří autoři jsou jazykově dobří, protože „nemáme objektivních analys jednotlivých českých spisovatelů“. Dále Weingart kritizuje Ertlovo spoléhání na zcela subjektivní element, tj. jazykový cit – v jazykové praxi by toto spoléhání vedlo k tomu, že by se „otevřely dokořán brány subjektivnímu citu a konečně osobní libovůli“. Weingart dokonce píše: „Je vůbec třeba říci, že Ertlova theorie, jako trpí subjektivností a nedomyšleností, tak také je charakterisována tím, že vyrůstá více z přirozeného zdravého smyslu autorova než z odborného studia vědeckých problémů, které jsou v ní zahrnuty.“ Vidíme tedy, že Ertlovy postoje nebyly zdaleka přijaty bezvýhradně,⁵² o to pozoruhodnější je, že je silně kritizuje právě Weingart, mimo jiné spoluautor známé předmluvy ke sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*.

Jako reakci na Ertlovu teorii dobrého autora lze považovat „dvojčlánek“ Jiřího Hallera *Problém jazykové správnosti*. Jak

⁵¹ Weingart, M.: V. Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. Časopis pro moderní filologii, 17, 1931, s. 363–369.

⁵² Z tří recenzní knihy, které jsou mi známy, je asi nejpozitivnější recenze Quida Hodury v Naší řeči 1930. Je to však dáno i tím, že se Hodura nepouští do hlubších analys jednotlivých tezí a zůstává pouze u toho, že Ertlovy názory na několika stranách rekapituluje.

již název napovídá, jde o teoretické (resp. teoretická) pojednání, které se snaží stanovit exaktní zásady a metody určování jazykové správnosti. Cílem vymezení těchto zásad má být zamezení libovůle jazykovědců při posuzování jazykových jevů.

V první části (resp. v prvním článku) Haller vyjmenovává možná kritéria či principy, k nimž lze při posuzování jazykové správnosti přihlížet. Jsou jimi především starý jazyk, lidový jazyk a kritérium dobrého autora. Je zde navýsost důležité, že Haller absolutní platnost nepřičítá ani jednomu z těchto kritérií. O jazyku starém říká, že „to, co by bylo bývalo chybou v 16. století anebo ještě dříve, nemusí být chybou už dnes, neboť všechno to, čemu se říká změny řeči, není vlastně nic jiného než pozvolné rozšiřování a zobecňování chyb“. Důležitá je zde kontinuita úzu, která podle Hallera určitým způsobem zaručuje „oprávněnost“ výrazu. V teoretickém pohledu na starý jazyk se tedy Haller plně shoduje s Ertlem.

Lidový jazyk⁵³ je podle Hallera příliš primitivní, toporný a hrubý na to, aby mohl být vzorem jazyku spisovnému – mluví zde o jeho odlišné funkci. Vzhledem k tomu, že však lidový jazyk na jazyk spisovný působí (Haller to dokládá ústupky v rovinách hláskosloví a tvarosloví), musí být mezi kritérii jazykové správnosti zahrnut. Sám o sobě ovšem pro Hallera v žádném případě dostačující není. Tento pohled na lidový jazyk velice dobře odpovídá ani ne tak názorům Ertlovým (jak jsme říkali, Ertl kritéria lidového jazyka užívá minimálně), ale především přístupu Josefa Zubatého.

Hallerovo stanovisko ke kritériu dobrého autora je vlastně stejné jako ve výše uvedené recenzi. Explicitně je zde uvedena – podle mého soudu zásadní – myšlenka, že „kdyby se přijala idea dobrého autora, muselo by se posuzování jazykové správnosti postavit na zcela nový základ, což by

⁵³ Není zcela jasné, co vlastně pro Hallera pojem „lidový jazyk“ představuje. Z jeho tvrzení (jak v této, tak i v jiných pracích) lze vyčíst, že to, o čem v souvislosti s tímto pojmem uvažuje, je zejména „báze společná všem nářečím“. Někdy však pod pojem lidový jazyk spadají i jednotlivá nářečí. Je však důležité, že s nimi v rámci soudů o jazykové správnosti vůbec neoperuje, naopak považuje za nebezpečí, proniknou-li do spisovného jazyka provincialismy.

bylo nemožné“. Tuto tezi je třeba stavět naroveň ideji (mohli bychom říci přímo maximě) ustálenosti spisovného jazyka, přítomné jak v přístupu Zubatého, tak v přístupu Ertlově – aplikací teorie dobrého autora by vlastně podle Hallera došlo k zásadnímu narušení této ustálenosti a byla by tak zpochybněna sama podstata spisovného jazyka.

V tomto ohledu se nabízí otázka, nakolik by skutečně k nějakému narušení ustálenosti spisovného jazyka došlo. Nutně by se samozřejmě jednalo o narušení ustálenosti kodifikace spisovného jazyka, nelze však s jistotou říci, že by se tím narušila i reálná soudobá spisovná norma. Lze dokonce tvrdit, že by se tato norma aplikací dobrého autora spíše posílila, protože by nebyla rozkolísávána některými nepřilíš živými kodifikovanými tvary. To jsou však pouhé spekulace.

Kromě základních tří kritérií Haller krátce mluví i o kritériích dalších. Tato kritéria však chápe jen jako pomocná (kritérium srozumitelnosti, určitosti a přesnosti; kritérium nutnosti výrazu) či přímo nepoužitelná (estetické, logické, kritérium jazykového citu).

Vzhledem k tomu, že při analýze všech možných kritérií nenachází Haller ani jedno, které by bylo absolutně objektivní, považuje (v druhé části studie) za možné řešení „kombinační metodu“, tedy metodu, při které se aplikuje kombinace těchto kritérií.⁵⁴

Za absolutně nezpochybnitelné považuje výrazy, které jsou doloženy ve všech třech základních složkách (jazyku starém, lidovém a u dobrých autorů) a tvoří tak „jádro jazyka“. Nejbližší tomuto jádru je podle něj kombinace jazyka

⁵⁴ Miloslav Sedláček v článku *Devadesát let od narození Jiřího Hallera* (Sedláček 1986) právě v této kombinaci spatřuje Hallerův zamýšlený přínos teorii jazykové kultury, přičemž dodává, že to však již v době publikování textu nebylo nic nového. S názorem o nenovosti tohoto přístupu je třeba souhlasit, je k tomu však vhodné doplnit i to, že ani Haller nepovažuje své řešení za převratné či nové. Na konci studie ostatně píše: „Všechny ty úvahy, které jsem se snažil rozvíjet co možná objektivně a logicky, nás tedy přivedly k metodě vlastně už známé. Je to metoda projevující se takřka důsledně v jazykové praxi Naší řeči a hlavně v díle jejího zakladatele a duševního vůdce Jos. Zubatého.“

starého a jazyka dobrých autorů.⁵⁵ Jako spolehlivou chápe kombinaci starého jazyka a jazyka lidového, zároveň říká, že zahrnuje velmi málo výrazů. Zajímavá je podle Hallera kombinace jazyka lidového a jazyka dobrých autorů. Ta je totiž materiálově bohatá, a tak je zde podle Hallera důležité uplatnit kritéria, je-li výraz srozumitelný a obohacuje-li jazyk.

Na závěr studie uvádí Haller dvě zásadní teze. Zprvė říká: „Umělci nemají poslouchat zákony vymyšlené filology, ale zákony vlastního jazyka“. Tato myšlenka jako by byla převzata přímo z Ertlových teoretických úvah. Zadruhé pak tvrdí, že je nutné dívat se stejně na dvě strany – na kořeny jazyka i na jeho dnešní potřeby. Správnost jazyka je podle Hallera „rovnováha těchto dvou věcí“.

V teoretickém pohledu na jazykovou správnost tedy Haller vědomě navazuje na předchozí postoje Naší řeči. Studie *Problém jazykové správnosti* by se v podstatě dala označit jako určité kritické vyrovnání s přístupem Ertlovým a přístupem Zubatého. Haller sice odmítl absolutnost teorie dobrého autora jako měřítka jazykové správnosti, na druhou stranu je pro něj hledisko dobrého autora hlediskem důležitým, platným, hlediskem, ke kterému je nutno při posuzování jazykové správnosti přihlížet.

Na rozdíl od Hallerovy praxe kritické se jeho pohledu teoretickému dostalo relativně příznivého (nebo alespoň ne negativního) přijetí. *Problém jazykové správnosti* vyzdvihuje například Miloš Weingart v závěru své recenze Ertlových *Časových úvah*. Haller podle něj pojednal o otázkách jazykové správnosti „hlouběji, přesněji a s lepší znalostí odborné literatury“, dále dobře poukázal na rozpory v teorii dobrého autora a v neposlední řadě „nezabočil do jednostrannosti při oceňování kritérií jazykové čistoty“.

⁵⁵ Zde zdůrazňujeme, že se u této kombinace obává možného nebezpečí zbytečného archaizování a říká, že „je třeba omezit tuto kombinaci tak, aby zahrnovala toliko ty výrazy, které jsou v jazyce živé“. V té souvislosti kritizuje starší jazykové teorie, které podle něj chybovaly v tom, že hleděly jenom k stáří výrazu, nikoli k jeho životnosti, a dodává, že „neživý archaismus je v jazyce stejnou chybou jako kterýkoli nesprávný nebo zbytečný novotvar“. Znovu se tak jedná o plné ztotožnění s programem „předhallerovské“ Naší řeči.

SPORY O BÁSNICKÝ JAZYK

Řekli jsme, že Haller v teoretickém pohledu na jazykovou správnost vědomě navazuje na předchozí postoje Naší řeči. Nyní se podíváme na tu stránku jeho činnosti, která bývá tradičně chápána jako jeho odklon, tj. na jeho činnost „praktickou“. V této kapitole se budeme zabývat otázkou jazykových kritik,⁵⁶ především pak tzv. spory o básnický jazyk.⁵⁷

(Spory o) básnický jazyk ve 20. letech

V první řadě je třeba říci, že konflikty zapříčiněné požadavky kladenými na české spisovatele byly s činností Naší řeči spojeny již takřka od jejího vzniku. To je ostatně pochopitelné, pokud se poohlédneme na doby předešlé. Výstižně to charakterizuje Miloslav Sedláček v článku *K vývoji českého pravopisu* – konstatuje, že „spisovatelé měli ke kodifikaci volnější poměr a za její nedostatečné dodržování bývali kritizováni jen zřídka a nesoustavně (změna nastala, až když začal vycházet časopis Naše řeč)“.

Stanovisko Naší řeči k básnickému jazyku bylo od jejího založení zcela jasně vyhraněné – dobře je vystihuje například tato teze uveřejněná v rubrice *Z našich časopisů* v prvním ročníku: „Auktor [sic!], jenž nezná ani grammatiky své mateřštiny, nemůže vytvořit díla slohově dokonalého; a v literárním díle je sloh neméně důležitý než látka.“ Rozvedenější postoje k básnickému jazyku nalezneme pak například v Zubatého textu *O úpadku našeho knižního jazyka*, ze kterého citujeme ještě alespoň následující úryvek: „Toto napodobení [míněno bezmyšlenkovité napodobování čehokoli nového, ‚opičení‘] je také největší příčinou, že se před našima očima ujímají mluvnické nesprávnosti, často jen proto, že znějí nezvykle a proto našemu uchu lahodně.“

⁵⁶ Jazykové kritiky byly od počátku pevnou součástí Naší řeči a naplňovaly v ní obvykle většinu části *Posudky a zprávy*. Šlo vlastně o svého druhu recenze, které se soustředily na jazykovou stránku textu, především pak na to, zda je text v souladu s platnou kodifikací spisovného jazyka.

⁵⁷ Mluvíme-li o básnickém jazyku, máme na mysli jazyk krásné literatury obecně, tedy nejen jazyk poezie, ale i jazyk prózy.

Nevím, jak se stalo, ale znalost mluvnice, bez které u jiných národů vzdělaných nedím spisovatel, ale vzdělaný člověk jest nemožný, u nás, i u mnohých našich spisovatelů klesá pod míru, jaká by se měla pokládati na školách za podmínku postupu do vyšších tříd.“

Je celkově zřejmé, že autoři publikující v Naší řeči zastávali jednoznačný názor, že básnický jazyk se má krýt s jazykem spisovným, respektive že básnický jazyk má být druhem jazyka spisovného. Autor je v takovém pohledu vlastně určitý nositel národních hodnot, které jsou uloženy právě ve spisovném jazyce.

Jedním z prvních sporů, který redaktoři Naší řeči vedli, byla polemika s Ferdinandem Strejčkem. Ta začala již roku 1917, tehdy se však týkala jen odlišného názoru na určité výrazy (*kdyžtě* apod.). V roce 1923 se však Strejček pouští do polemiky znovu a vydává samostatný, třicetistránkový spisek „*Naše řeč*“ a *naše řeč*.⁵⁸ Strejčkovi vadí především přehnaná kritičnost Naší řeči k nejrůznějším výrazům (mluví zde dokonce o „sadistických útocích na bezbranné“, tj. spisovatele) a apeluje na to, aby byla básníkům ponechána při jazykovém tvoření větší volnost. Důležité však je, že je Strejčkovo pojetí básnického jazyka ve své podstatě shodné s pojetím prezentovaným v Naší řeči. Spisovatelé mají být i podle Strejčka nositeli hodnot, kteří se v návaznosti na své předchůdce podílejí na budování českého spisovného jazyka. Jediný rozdíl a pramen celé polemiky je odlišný pohled na to, co má do spisovného jazyka náležet, a co tedy může být v básnickém díle kritizováno (příčemž Strejček protežuje mimo jiné nejrůznější archaismy, respektive poetismy – zmiňované *kdyžtě* nebo například *naděj* místo *naděje* atd.). Strejček, spíše literární historik než jazykovědec, však ve své argumentaci na mnoha místech selhává a naprostá většina jeho domněnek o původu a užívání jednotlivých výrazů je mu redaktory Naší řeči přesvědčivě vyvrácena (zde odkazujeme na podrobný článek Josefa Zubatého „*Naše řeč*“ a *prof. Strejček*“⁵⁹). Pro historii sporů o básnický jazyk je sporu Strejčka a Naší řeči významným především z toho

⁵⁸ Strejček, F.: „*Naše řeč*“ a *naše řeč*. Jednota Svatopluka Čecha, Praha 1923.

⁵⁹ Zubatý, J.: „*Naše řeč*“ a *prof. Strejček*. *Naše řeč*, 8, 1924, s. 65–77, 97–108.

důvodu, že se jedná o první větší zpochybnění – do značné míry uměle konstituované – hegemonie. Naší řeči v otázkách správnosti ve vztahu k básnickému jazyku.

Velmi záhy, v roce 1924, vyvstal spor další, opět jej „vyprovokovala“ Naše řeč. V prvním čísle osmého ročníku byla otištěna Ertlova recenze překladu knihy Henriho Serreho *Ghetto v mešitě* z pera Arnošta Procházky. Recenze je zajímavá alespoň ze dvou hledisek. V první řadě je napsána na vyžádání čtenářské obce Naší řeči, která se podle Ertlových slov o jazyku překladu vyslovovala s rozhořčením. Zadruhé jde o recenzi, kde není autor viněn ani tak z neznalosti spisovného jazyka, jako spíše z jeho záměrného obcházení. Ertl mluví o Procházce „úporné snaze vyjadřovat se stůj co stůj jinak, než se mluví“, o „sklonu k výrazu nevšednímu a originálnímu, zálibě v slovech málo běžných“, kritizuje „pěstování kuriozit stůj co stůj“ a záměrné užívání archaismů. Právě vědomí Procházkovy záměrnosti je to, co činí recenzi velmi netradiční. Obecně řečeno jde o kritiku spisovatelových jazykových schopností jen sekundárně, primárně se jedná o kritiku jeho vědomě zvoleného způsobu jazykového ztvárnění, jazykové tvořivosti, stylizace. Jinými slovy jde tedy o to, že Procházka ve svém překladu nespĺňuje požadavky dogmatické či spíše preskriptivní poetiky Naší řeči – tj. z jedné strany psát spisovně (podle soudobé kodifikace) a ze strany druhé nepsat „papírově“ (tj. neužívat přílišných archaismů⁶⁰).

Arnošt Procházka ve své reakci⁶¹ uveřejněné v roce 1924 v rubrice *Žlučové kaménky* v *Moderní revue* na úvod kritizuje neustálé změny kodifikace spisovné češtiny, ve kterých se neshodnou ani filologové mezi sebou. Praxi Naší řeči odmítá s tím, že „jeho [tj. Ertlův] usus bude konec konců vždycky žalostně dýchavičně pokulhávati za spisovnou řečí, protože spisovatelé tím, že budou usilovati, aby vyjádřili personelně své myšlenky, představy, city, budou

⁶⁰ Ironií osudu nepochybně je, že byla Naše řeč později sama vystavena podobné kritice, totiž vnucování přílišných archaismů namísto živých výrazů.

⁶¹ Procházka, A.: [reakce na Ertlovu kritiku překladu *Ghetta v mešitě*]. *Moderní revue*, 30, 1924, s. 174–180.

i jazykově tvůrčí a novotářští, podle svého ingénia lépe či hůře, a nenechají se spoutati zvyklostí, pravidlem běžné mluvy, denním usem, kterýž je nejvyšším božstvem páně professorovým, ach, božstvem v jádře velmi přízemním a velice pochybné čistoty". V závěru Ertlovu kritiku charakterizuje příslovím „kdo chce psa bít, hůl si najde" a říká, že „pan professor si našel tolik holí a oháněl se jimi tak zuřivě, až se jimi sám také pohmoždil".

Na tuto reakci Ertl ještě v témže ročníku Naší řeči odpovídá – odpověď je však pouze obširným zdůvodněním postojů, které zastával v úvodní recenzi, a plně se kryje s Ertlovými lingvistickými názory, které jsme prezentovali v první části práce.

Po sporu s Arnoštem Procházkou následovalo několikaleté ticho, vyplněné dvěma známými texty o (básnické) češtině: Čapkovým článkem *Řeč a literatura*⁶² a Šrámkovou *Chválou jazyka*.⁶³

Karel Čapek ve svém textu vychází z toho, že je to jazyk, který vymezuje podstatu národa – řeč je podle něj „duše a vědomí národa", je to „jediný autentický projev duše národa". Dále píše, že „myšlenky jsou naše, ale řeč patří národu. Každá korupce jazyka porušuje národní vědomí. Zdokonaluje-li se národ, musí se zdokonalovat i jazyk; neboť je živý a vyvíjí se s námi všemi, stále nesen výškou duševního napětí národního." K roli spisovatele říká Čapek toto: „Věřím, že býti spisovatelem je především veliké poslání jazykové; je to úkol udržovat národní řeč a tvořit v ní hodnoty zpěvné a rytmické, hodnoty věcné přesnosti, čistoty, formy a souvislosti." Pojetí jazyka ve značně lyrizujícím článku Fráni Šrámka je ještě romantičtější než pojetí Čapkovo. Šrámek shledává češtinu jazykem „téměř zázračným", vyznává se „z nezkalené víry v náš jazyk". Jazyk podle něj vede přímo „ke spasení" atp. Tito přední, uznávaní a masově čtení spisovatelé tak kritické činnosti Naší řeči (byť se o tomto časopisu v uvedených textech

⁶² Čapek, K.: *Řeč a literatura*. In: *Chvála české řeči*. Réva, Praha 1930, s. 21–29. (poprvé vyšlo v 20. března 1927 *Lidových novinách*)

⁶³ Šrámek, F.: *Chvála jazyka*. In: *Chvála české řeči*. Réva, Praha 1930, s. 7–19. (poprvé vyšlo v roce 1927 v *Přítomnosti*)

nemluví) poskytli velmi silnou oporu. Právě odkazy k těmto autoritám se v dalších letech nejednou stanou prostředkem argumentace ve vyostřených polemikách o básnický jazyk.

Mluvíme-li o problematice postojů k básnickému jazyku ve 20. letech, nemůžeme nezmínit také *Teze Pražského lingvistického kroužku*.⁶⁴ Otázce vymezení a zkoumání básnického jazyka je věnována pozornost v třetí kapitole – *Problémy bádání o jazycích různých funkcí, zvláště v jazycích slovanských*. V první řadě je zde zdůrazněna potřeba vyvarovat se „opakované chyby vzájemného ztotožňování básnického a sdělovacího jazyka“. S tím pak souvisí myšlenka, že je „básnická řeč zaměřena na vyjadřování samo“, z čehož plyne, že „všechny vrstvy jazykového systému, mající ve sdělovací řeči jen služebnou úlohu, nabývají v básnické řeči větší nebo menší samostatné hodnoty“. Básnické dílo je podle autorů *Tezí* „funkční struktura a jednotlivé prvky nemohou být pochopeny bez souvislosti s celkem“. Vidíme tedy, že myšlenky o básnickém jazyce v *Tezích* vlastně ve všech hlavních aspektech předznamenávají známé pojetí básnického jazyka ze sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Dosah *Tezí* byl však oproti uvedenému sborníku značně omezený (vyšly ostatně francouzsky, v 1. svazku *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*), jednotlivé myšlenky si tak cestu k širší veřejnosti nacházely teprve postupně.⁶⁵

Spory o básnický jazyk v letech 1931–1932

Z předcházejícího výkladu je patrné, že ani nesouhlasné reakce na kritickou činnost Naší řeči nebyly výhradním rysem Hallerova působení v pozici odpovědného redaktora a že i v tomto ohledu Haller navazoval na určitou, byť snad ne zcela pozitivní, tradici.

⁶⁴ Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. In: *U základů pražské jazykovědné školy*. Academia, Praha 1970, s. 35–65.

⁶⁵ Oporou pro toto tvrzení může být například to, že se ve sporech o básnický jazyk prakticky nikdo z diskutujících o *Teze* neopírá, nikdo je necituje, nikdo na ně v textu ani nenaráží atp.

Je však nepochybné, že právě s Hallerem jsou spojeny snad největší spory o básnický jazyk v české historii. Ty byly vyvolány dvěma jazykovými kritikami – jednak již zmíněnou kritikou Nezvalovy *Kroniky z konce tisíciletí*, především však kritikou knihy *Duše a slovo* z pera Otokara Fischera.⁶⁶

Kritika Nezvalova románu znamenala v porovnání s předchozí kritickou praxí Naší řeči v některých ohledech určité „přitvrzení“. Haller, maje sice oporu v teoretických i „praktických“ (resp. kritických) výkladech předcházejících ročníků Naší řeči a v dalších kodifikačních příručkách, působí jako nesmlouvavý a nemilosrdný korektor a poctivě vypisuje všechny chyby, které v textu našel. Naprostou většinu stran tak zabírají výčty nejrůznějších Nezvalových jazykových nedostatků – od pravopisných až po syntaktické a lexikální. V poslední třetině textu však velmi pronikavě analyzuje Nezvalův styl – na pečlivě sesbíraném materiálu dokládá Nezvalovu neschopnost jiné slohové výstavby než mechanickým seskupováním metaforických obrazů. Právě kvůli této části byla zřejmě Hallerova kritika některými jazykovědci (Smetánka, Weingart) přijata poměrně pozitivně a právě ona byla do značné míry důvodem, proč Haller záhy obsadil uvolněnou pozici odpovědného redaktora. Pozitivní přijetí kritiky explicitně vyplývá i z dnešního pohledu velice zajímavého a v mnoha ohledech překvapujícího posudku⁶⁷ Miloše Weingarta, který článek ohodnotil jako „referát velmi pronikavý a mužný, jeden z nejkrásnějších, jež NŘ vůbec kdy přinesla“.

Samotná kritika *Kroniky z konce tisíciletí* žádný poprask nezpůsobila (knihla ostatně byla obecně přijímána velice negativně). Skutečnou rozbuškou se tak stala až kritika Fischerovy *Duše a slova*. Haller v ní je přitom k Fischerovi o mnoho uctivější než předtím k Nezvalovi, chválí jeho „vybroušený a sugestivní styl“, celé dílo chápe jako „po všech stránkách zralé“, chyby, které v knize nachází, nepřikládá na vrub autorův, ale spíše je chápe jako následek „těžkých jazykových poměrů“ (Haller přímo říká, že chyby

⁶⁶ Haller, J.: O. Fischer: *Duše a slovo*. Naše řeč, 15, 1931, s. 44–62.

⁶⁷ Jedná se o posudek pro konkurz na místo lektora češtiny FF UK uložený v archivu UK.

v knize jsou „jen společné kazy, které tkví ve vzduchu jako nákaza spály a postihují každého, viníka i nevinného“). Na dalších jedenácti stranách pak vyjmenovává jednotlivé chyby, které v celém spisu našel.

Fischerova reakce s názvem *Naše řeč*⁶⁸ v Lidových novinách z 3. dubna 1931 byla velice mírná. Fischer je s Hallerem „v zásadě za jedno, že je dobře brojiti proti chybám a nepřesnostem“, poukazuje však na to, že se představy o správnosti a jejím opaku velice často mění. Fischer se obává toho, že by přílišným broušením jazyka mohlo dojít k „stírání znaků individuálních, vytvářejících odlišnost spisovatelských osobností a metod“.

Na tento článek navazuje v Lidových novinách z 10. dubna 1931 Karel Erban.⁶⁹ S Fischerem souhlasí v nebezpečí uniformizace stylů, jde však ještě o něco dále. Vyjadřuje pochybnosti nad Hallerovou metodou pohledu na básnický jazyk. Píše, že „by bylo pošetilé chtít, aby básník, který má býti tvůrcem nového vlastního jazyka, omezoval se jen na to, co je obecně uznávané a schválené“. Článek uzavírá důležitou myšlenkou: „Věříme v mysterium jazyka, ale nevěříme v mysterium jazykové správnosti. Ti, kteří jí horlivě slouží a propagují, musí si nejdříve anebo později uvědomiti její hranice. V otázkách slohu a poesie aspoň musejí se spokojiti s úlohou skromnější a opatrnější.“ Erbanův článek je tak v rámci sporů prvním otevřeným vystoupením proti koncepci básnického jazyka jako takové. Tak jako v *Tezích* je zde zpochybněno ztotožňování básnického a spisovného jazyka.

Jako třetí se do polemik vložil Ivan Olbracht v článku *Jazykový zmatek*⁷⁰ z 9. čísla Literárních novin 1930/1931. Olbracht si klade ironickou otázku „Kdo tedy vlastně umí v Čechách česky?“ a odpovídá na ni „Spisovatelé ne, učitelé ne, universitní profesori ne. Je zřejmo, že správně česky umí jen redakční kruh Naší řeči.“ Dále říká, že s linií Naší řeči „nelze vyslovit nejplnější souhlas“ (tak, jak to udělal ve svém článku Fischer) – ačkoli oceňuje působení Naší řeči na

⁶⁸ Fischer, O.: *Naše řeč*. Lidové noviny, 3. dubna 1931.

⁶⁹ Erban, K.: *Naše řeč*. Lidové noviny, 10. dubna 1931.

⁷⁰ Olbracht, I.: *Jazykový zmatek*. Literární noviny, 1930/1931, č. 9.

neliterární jazykovou produkci (publicistiku, úřední češtinu atp.), zastává stanovisko, že v literatuře působí zmatek. Argumentuje, že Naše řeč nemá právo zasahovat do literárního jazyka proto, že „literární jazyk má jinou funkci. Poněvadž se tvůrčí člověk nemůže omezovati jen na to, co bylo oficiálními autoritami uznáno za správné.“ Olbracht se tak v otázce pohledu na básnický jazyk vlastně staví po bok Erbanovi.

Na tyto tři články reaguje v rubrice *Z našich časopisů* v 7. čísle *Naší řeči* Jiří Haller.⁷¹ Spisovatelům sice přiznává volnost ve slohu, ale nikoli „v jazyce samém“. Rovněž tvůrčí funkci spisovateli neodjímá, říká však, že „všechno, co autor přinese nového, musí zase vycházet z jazyka, z jeho vnitřní struktury, a musí být opřeno o celý jeho přirozený vývoj“. Jazyková správnost podle Hallera není pouhou konvencí, kterou pěstuje Naše řeč, jde o „soubor vnitřních zákonů jazyka“ (to je vlastně pojetí, které Haller přejímá od dřívějších redaktorů, především od Ertla). Zároveň Haller říká, že správná čeština je již jazykem téměř mrtvým, čímž Olbrachtovu ironii obrací na vážně míněnou, byť poněkud nadsazenou tezi.

Tuto svou reakci Haller doplňuje i článkem *O tom jazykovém zmatku*⁷² v 11. čísle *Literárních novin*. Zde píše, že ani on sám neumí zcela správně česky, což je důsledkem špatné školní výchovy. Důležitější však je, že zásadně nesouhlasí s Olbrachtovou myšlenkou, že se autor nemůže omezovat jenom na to, co je uznáno za správné. Píše, že „spisovný jazyk je přece jenom jeden, společný a stejně závazný pro všechny, kdož ho užívají. V něm musí být uniformita a naprostá shoda, neboť ona je právě to, co činí jazyk spisovným. Kdo tu uniformitu porušuje, hřeší proti první a základní zásadě spisovného jazyka.“

⁷¹ Haller, J.: [reakce na článek O. Fischera z *Lidových novin* 3. 4. 1931]. *Naše řeč*, 15, 1931, s. 164. Haller, J.: [reakce na článek K. Erbana z *Lidových novin* 10. 4. 1931]. *Naše řeč*, 15, 1931, s. 164–165. Haller, J.: [reakce na článek I. Olbrachta z *Literárních novin* 1930/31, č. 9]. *Naše řeč*, 15, 1931, s. 165–166.

⁷² Haller, J.: *O tom jazykovém zmatku*. *Literární noviny*, 1930/1931, č. 11.

Na tuto odpověď reaguje již v 12. čísle Literárních novin opět Ivan Olbracht.⁷³ Ohniskem jeho zájmu je tentokrát samotný spisovný jazyk – jde mu o to, že Naše řeč se k spisovnému jazyku staví velice konzervativně a sám požaduje „co nejširší amnestii, s výjimkou urážky Veličenstva jazyka“. Olbracht tvrdí: „V spisovné řeči jsou dnes desítky slov, obrátů a spojení filology vytýkaných, jež přes to žijí a budou žítí,“ a uzavírá, že pokud Naše řeč nezmění své směřování, půjde vývoj spisovného jazyka mimo ni. Tímto Olbrachtovým článkem se ve své podstatě otevírá další, doposud nepřiliš akcentovaná stránka problému, a to otázka – řečeno termíny současné lingvistiky – rozporu mezi kodifikací spisovného jazyka a jeho reálným územ, resp. normou. Právě tento problém se ve sporech stane jedním z klíčových.

V 13. čísle Literárních novin se do sporů zapojuje Pavel Eisner.⁷⁴ Ani on nesouhlasí s přílišnou konzervativností Naší řeči, obává se toho, že puristická praxe zakazováním slov smývá často významové rozdíly, o které autorům šlo atp. Píše, že soudobá práce na jazykové očištění „v zárodku potlačuje nejen vznik nových slov a obrátů, ale s nimi také nových odstínů a hodnot pojmových, náladových a citových; kdežto autora nedbalého, nesvědomitého a jazykově nenadaného i nevzdělaného neodstraší od pustého řádění“. Na závěr Naší řeči doporučuje změnu, aby se snažila spíše chválit „každý zdařilý jazykový výboj“ a aby její praxe nebyla pouze negativní. Eisner se tak staví na stranu umírněných odpůrců Naší řeči, nový pohled na věc však nepřináší.

18. srpna se do sporů o básnický jazyk zapojil ve Venkově článkem *Vojna a spisovný jazyk*⁷⁵ František Křelina. Zcela s Naší řečí souhlasí, když říká, že „jazyk obsahuje v sobě národní filosofii tisíciletí života a staletou moudrost; v samotné podstatě jeho jest historičnost i konservativnost, a to nikoli pouze v jazyce spisovném, ale i v jazyce lidovém“. Jazyková tvorba je podle něj přípustná, „musí

⁷³ Olbracht, I.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 12.

⁷⁴ Eisner, P.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 13.

⁷⁵ Křelina, F.: Vojna a spisovný jazyk. Venkov, 18. srpna 1931.

ovšem vycházeti z ducha jazyka, z jeho vnitřní struktury". Jako jeden z mála spisovatelů se tak Křelina staví na stranu Naší řeči plně, nové argumenty však nepodává.

Na tyto tři články reaguje v 8. čísle Naší řeči opět Jiří Haller.⁷⁶ Olbrachtovi vyčítá, že se nezabývá otázkou českých škol, které neplní svou povinnost (resp. ji plní nedostatečně), aby učily mateřskému jazyku. S Eisnerem Haller na několika stranách nesouhlasí ve schvalování některých slov, které Naše řeč kritizuje (např. *nalistovati*, *zjevištnění*), a znovu opakuje zásadu, „aby nové výrazy byly tvořeny v duchu jazyka“. Křelinovu článek Haller dává za pravdu.

V 17. čísle Literárních novin odpovídá Hallerovi Pavel Eisner.⁷⁷ Jeho odpověď je však pouhým ujasňováním některých výroků, které napsal v článku předchozím. Nic moc nového nepřináší ani článek Otokara Fischera *S trochou do mlýna jazykové kritiky*⁷⁸ uveřejněný v Činu. Fischer se pokouší o kompromis a říká, že „je jen zdrávo, vykoná-li se nad naší řečí dozor, ale k vzájemnému úkolu, k tomu, aby dávali pozor na Naší řeč, jsou zas povoláni vykonavatelé praxe v užším smyslu spisovatelské. Kontrola bude tím bdělejší, čím častěji bude obaplná.“

Oba dva tyto články Haller v Naší řeči kvituje s povděkem a ochotně přijímá Fischerův návrh obapolné kontroly.

Ve 20. čísle Literárních novin publikuje Bohumil Mathesius článek *Jazyková inflace a zlatý standard Naší řeči*.⁷⁹ Mathesius tu píše, že „napětí mezi linguisty a autory trvalo už dlouho a jen náhodou se vybilo právě při této příležitosti [tj. po Hallerově kritice Fischerovy knihy]“, a dále si všímá doposud nepřilíš akcentované stránky problému, že totiž

⁷⁶ Haller, J.: [reakce na článek I. Olbrachta z Literárních novin 1930/31, č. 12]. Naše řeč, 15, 1931, s. 189–191. Haller, J.: [reakce na článek P. Eisnera z Literárních novin 1930/31, č. 13]. Naše řeč, 15, 1931, s. 191–194. Haller, J.: [reakce na článek F. Křeliny z Venkova 18. 8. 1931]. Naše řeč, 15, 1931, s. 194.

⁷⁷ Eisner, P.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 17.

⁷⁸ Fischer, O.: S trochou do mlýna české jazykové kritiky. In: Slovo o kritice. Václav Petr, Praha 1947, s. 141–151.

⁷⁹ Mathesius, B.: Jazyková inflace a zlatý standard Naší řeči. Literární noviny, 1930/1931, č. 20.

„názor na jazyk je úzce spjat s celým názorem světovým a životním“. Mathesius se pak snaží o charakterizaci soudobé češtiny. Používá přitom metafor „jazyková inflace“ („je tu množství oběživa, potřebného jak producentům, tak konzumentům, spousta slov, rčení, cizomluvů a frází, které naši češtináři nechtějí uznat, domnívajíce se, že nejsou kryty ani zlatem, ani směnkami“) a „jazyková deflace“ (což je vlastně základní požadavek Naší řeči). Celá krize češtiny je podle Mathesia „známkou růstu a věcí nijak tragickou“, píše, že „je pravda, že inflace je už trochu příliš velká, že určité procento oběživa je vůbec bez krytí, ale jazyk, ve svém celku, není taková chudokrevná cimfrolinka, aby si nedovedl pomoci sám“ a že „s krizí, v jaké je čeština, se setkal každý starší jazyk a ne jednou. Není tu příčiny k bolestícnosti ani k lomení rukama.“ Mathesius jde pak ještě dál a říká: „Myslím, že s klidného odstupu několika let bude naopak doba po první světové válce pokládána za jednu z jazykově nejplodnějších.“ Tento pohled je významný v tom, že vlastně poprvé akcentuje vliv romantizujícího pohledu na činnost Naší řeči, když říká, že „tragičnost situace vidí jen náš romantický poměr k jazyku“.

V prosinci 1931 se v článku *O té filologické patálii*⁸⁰ uveřejněném v Šaldově zápisníku k celé problematice vyjádřil rovněž F. X. Šalda. Ačkoliv uznává potřebu „bojovat proti jazykovým zrudám“, obecně je jeho pohled na věc ke spisovatelům shovívavější – píše, že „všecko je možno pochopit a omluvit u spisovatele vyjma nedbalosti a lajdáctví; všude, kde je úsilí, byť zcestné, byť zřejmě neúspěšné, měli by i filologové mluvit o něm s pochopením“ a dále zdůrazňuje tři klíčové věci. Zaprvé se podle něj filologové nemají domnívat, že tvoří jazyk, protože „jazyk tvoří lid, doba, život a do jakési nevelké míry i básníci. Filologové jej jen popisují a vykládají a do jakési nepatrné míry i regulují.“ Zadruhé podle Šaldy není u spisovatele ani tak důležitá jeho správnost – je důležité usilovat spíše „o krásu, sílu a výraznost než o správnost“. Jazyk je tu proto, „aby nám dával velké spisovatele a velký spisovatel je něco jiného než spisovatel správný“. Zatřetí Šalda

⁸⁰ Šalda, F. X.: *O té filologické patálii*. Šaldův zápisník, 4, 1931/1932, s. 116–129.

kritizuje „nezvratné přesvědčení o naprostém primátu češtiny mezi jazyky ostatními, o její naprosté dokonalosti,“ což je vlastnost, „která vědcům nesluší“.

Haller na Šaldu reaguje v prvním čísle Naší řeči z roku 1932.⁸¹ Souhlasí víceméně se všemi Šaldovými myšlenkami, což zdůrazňuje rozsáhlými citacemi – vymezuje se pouze proti Šaldově tezi třetí. Říká, že chvály češtiny napsané mimo jiné Vrchlickým, Čapkem a Šrámkem dokazují, že je čeština „jazyk k uměleckému tvoření velmi vhodný a poddajný“. Je vidět, že Haller v tomto bodě Šaldu patrně příliš nepochopil, neboť na rozdíl od něj nemluví o „primátu češtiny mezi jazyky ostatními“, ale mnohem spíše o tom, že je čeština „řeč zrovna tak dobrá jako němčina i jako francouzština a kterákoliv jiná, neboť i velcí spisovatelé čeští jsou s ní spokojeni“.

Spisovná čeština a jazyková kultura

Až do konce roku 1931 lze tedy spory chápat jako nepřilíš vyhocenou diskusi o tom, jak se stavět k básnickému jazyku. Zásadní důležitost je třeba vidět především ve třech momentech:

1. v opětovném zpochybnění hegemonie Naší řeči v otázkách jazykové správnosti;
2. ve zpochybnění soudobé spisovné kodifikace, kterou Naše řeč prosazovala (resp. poukazování na to, že je tato kodifikace v častém rozporu s tím, jak se obvykle píše);
3. zpochybnění toho, že by spisovatel nutně musel psát spisovně (tj. zpochybnění totožnosti básnického a spisovného jazyka).

Na začátku roku 1932 se však celé směřování sporů zásadně obrací. Ze sporu odborníků (tj. Naší řeči) s laiky (tj. s některými spisovateli) se rázem stává spor odborníků s odborníky. Na konci ledna a na začátku února totiž pořádá sérii přednášek věnovaných jazykové kultuře Pražský lingvistický kroužek. Tyto přednášky vyšly ještě téhož roku

⁸¹ Haller, J.: [reakce na článek F. X. Šaldy O té filologické patálii]. Naše řeč, 16, 1932, s. 17–21.

tiskem pod názvem *Spisovná čeština a jazyková kultura* a staly se úhelným kamenem nové teorie jazykové kultury.

Pokud budeme snažení Pražského lingvistického kroužku pozorovat prismatem výše rekapitulovaných sporů, můžeme říci, že vlastně z obecného hlediska nic podstatně nového nepřináší, že vlastně nová teorie jazykové kultury vychází z (trnkovsky řečeno) „myšlenkové struktury tehdejší doby“. Základní myšlenky sborníku jsou totiž více či méně obsaženy již v projevech jednotlivých předchozích diskutujících (a samozřejmě i v *Tezích*) – sborník se plně staví na stranu třech výše uvedených zpochybnění. Zásadním přínosem je však komplexní a vědecké zpracování celé problematiky a propracování jednotlivých myšlenek až do jejich důsledků.

Jak známo, jednotícím prvkem celé koncepce jsou pojmy funkce a norma. Jednotlivé prostředky jsou podle tohoto pojetí obhajitelné pouze z hlediska své funkce (nikoliv z nejasného hlediska, zda vycházejí z „ducha jazyka“), jazyk začíná být chápán jako „soustava účelných prostředků výrazových a jeho hodnotu lze měřit jen tím, jak svému účelu vyhovuje“. Kodifikace spisovného jazyka pak má být založena na spisovné normě, přičemž pramenem poznání normy je „průměrná literární praxe jazyková za posledních padesát let“ a také „jazykové povědomí, které existuje v intelektuálních vrstvách pro spisovný jazyk“. Z hlediska sporů o básnický jazyk je důležité především to, že spisovný jazyk je v této koncepci chápán pouze jako pozadí pro jazyk básnický, oba jazyky tedy v žádném případě nejsou totožné, resp. básnický jazyk není druhem jazyka spisovného.⁸²

Vedle notoricky známých zásad nově vytvořené teorie jazykové kultury je nepochybně důležité zmínit i druhou stránku sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, a to (vachkovsky řečeno) „zničující kritiku“ Jiřího Hallera jakožto odpovědného redaktora *Naší řeči*. Ve zkratce můžeme říci, že je Haller kritizován z následujících stran. Především je zdůrazňován jeho odklon od cesty, kterou v *Naší řeči*

⁸² Tato představa básnického jazyka je částečně rozkolísána Havránkovým zařazením básnického jazyka jako funkčního jazyka spisovného. To však lze chápat pouze jako určitou nedůslednost – Havránek sám říká, že spisovná forma jazyka je pouze základnou pro básnický jazyk, na Mukařovského studii přímo odkazuje atd.

nastolili Josef Zubatý a Václav Ertl. Hallerovi jsou v tomto smyslu přičítány brusičské snahy nerespektující soudobou spisovnou normu, vnucující jazyku neživé archaismy (*švižný, houštička, dada, jediné* atd.); vytýká se mu, že slepě zastává historické kritérium a kritérium přímočaré pravidelnosti (*kupadlo, nemocmi, holmi*). Dále je obviňován z toho, že kritizuje užívání germanismů, aniž by hleděl k tomu, jsou-li v jazyce používané a funkční.

V neposlední řadě je Hallerovi vyčítáno také ztotožňování spisovného a básnického jazyka. Ve studii *Spisovný jazyk a jazyk básnický*⁸³ se Mukařovský jako první vrací k Hallerově kritice Nezvalovy *Kroniky z konce tisíciletí*. Kromě nesouhlasu s Hallerovou kritikou lexikální stránky Nezvalova románu nesouhlasí Mukařovský ani s jeho kritikou Nezvalovy syntaxe a stylu a mluví v tomto smyslu o Nezvalově záměrnosti. A právě otázka básnické záměrnosti, respektive přípustnosti jazykových deformací, se stává základním tématem dalšího průběhu sporů.

Se vstupem Pražského lingvistického kroužku do sporů o básnický jazyk se u některých autorů vytratil respekt, který k Naší řeči před rokem 1932 měli. Snad nejradikálněji se v tomto smyslu vyjadřuje Jiří Weil v článku *Hitlerismus v jazykové vědě aneb tragikomický závěr diskuse o čistotě jazyka*⁸⁴ uveřejněném v Levé frontě, kde píše přímo o tom, že časopis Naše řeč „byl zneužit p. dr. Hallerem“, a kde je Haller obviněn z fašismu.

I přes tuto zásadní změnu situace, kdy je vlastně zpochybněna jakákoliv kompetentnost Jiřího Hallera (a nepřímo vlastně i jeho spolupracovníků), se však našli lidé, kteří se Naší řeči více nebo méně zastávali. Jako prvního lze uvést Arna Nováka a jeho recenzi s názvem *Kultura spisovného jazyka a řeč básnická*.⁸⁵ Novák zde na jedné straně vysoko hodnotí Mukařovského pojetí

⁸³ Mukařovský, J.: Jazyk spisovný a jazyk básnický. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 123–156.

⁸⁴ Weil, J.: Hitlerismus v jazykové vědě aneb tragikomický závěr diskuse o čistotě jazyka. Levá fronta, 2, 1931/1932, s. 145–146.

⁸⁵ Novák, A.: Kultura spisovného jazyka a řeč básnická. Lumír, 58, 1931/1932, s. 256–266.

básnického jazyka, zejména tezi „Má-li tedy básnictví dostáti svému jazykovému úkolu, nesmí se bát žádného experimentu, žádné deformace spisovné normy, osvětlí-li jimi řeč s takové stránky, s jaké dosud viděna nebyla.“ Na druhou stranu by článku podle Nováka prospělo, kdyby „byl její autor básníkovo právo na jazykovou deformaci jazykového usu poněkud přesněji vymezil; máť své meze“ – umělecká deformace podle Nováka totiž „musí býti opravdu záměrná, plynoucí ze struktury díla“. Z této perspektivy Novák kritizuje Mukařovského obhajobu Nezvala; Nezval je podle něj „prototypem básníka-improvisátora“ a jeho román je „dílo nikoli záměrné, nýbrž improvisované, v němž se básník skoro trpně poddává své nekázní slovní i obrazové vynalézavosti“. Mukařovský se podle Nováka nechal při obhajobě díla svést „osobní sympatií k Nezvalovi a silnější ještě antipatií k jeho nepříznivému jazykovému kritikovi Hallerovi“.

Podobně jako Novák, ačkoli nikoli z pozice teoretické, nýbrž z pozice jazykového tvůrce, se v recenzi *Spisovné češtiny a jazykové kultury* 4. prosince 1932 v Lidových novinách vyjadřuje i Karel Čapek.⁸⁶ Píše: „Deformovat není objevovat. Možno jen pozdravit, že dnešním lingvistům už není historický jazyk ani lidová mluva hotovým ideálem nebo strohou normou spisovné řeči; ale bylo by metodickým a filozofickým nedopatřením upírat tím vývoji spisovné řeči cosi jako cílové zaměření. Jazykově tvořit znamená usilovat o jazykový ideál, o nějaké duchovní vítězství; tady jsou ve hře hodnoty mravní a duchovní, které se nemohou stavět na tříšť svévolných a samoúčelných deformací.“ Čapek si také jako jeden z prvních všímá toho, že se lingvistická teorie PLK v otázkách vymezení básnického jazyka „poroučí a dělá místo programové estetiky nebo apologii jedné soudobé básnické skupiny“.

Asi nejostřejší je k *Spisovné češtině a jazykové kultuře* S. K. Neumann v delším pojednání *Mezi brusíči a linguisty*⁸⁷ publikovaném 16. listopadu 1932 v Přítomnosti. Neumann přistupuje kriticky k oběma stranám sporu. U Hallera

⁸⁶ Čapek, K.: Spisovná čeština a jazyková kultura. Lidové noviny, 4. prosince 1932.

⁸⁷ Neumann, S. K.: Mezi brusíči a linguisty. Přítomnost, 9, 1932, s. 730–733.

odsuzuje „vlasteneckou demagogii“ a kritizuje jeho přemrštěné brusičství. V pojetí Pražského lingvistického kroužku považuje za pochybné, „zda průměrná prakse spisovná za minulých padesát let může sama postačiti jako základ pro stabilisaci, která by vyvedla spisovnou češtinu z bídy“. Vyslovuje názor, že „právě dnešní doba potřebuje pro spisovný jazyk onoho purismu ve vyšším smyslu slova, k němuž v moderním umění sáhla architektura a jenž znamená světlo, vzduch, čistotu, účelnost a pravdivost. Běží-li moderním architektům o zdravé a účelné bydlení, mělo by nám dnes jíti o jasnou, přesnou, srozumitelnou řeč“. Nezvala Neumann přirovnává k Vrchlickému, u něhož „extensivnost a kvantita básnické produkce nejenže poškozovaly nutně její intenzitu a kvalitu, ale sváděly také k prosté nedbalosti“, Nezval podle něj „mrhá bezuzdně velkým talentem, tropí si šašky ze sebe a z důvěřivých čtenářů“. Teorii Pražského lingvistického kroužku nazývá Neumann teorií „l'art-pour-l'artistní“, píše, že „záliba našich linguistů v Nezvalovi je právě záliba gourmandů jazykovědy v básníku, jehož alotria poskytují jejich samoúčelné vědě nejvíce látky k rozkošnickému poznávání“. V závěru článku dokonce píše: „Domnívám se, že svědomitý spisovatel opravdu moderní a upřímně dnešní, i když má veškeru úctu k vědecké stránce moderních linguistů, nedá se zmásti jejich teorií o správnosti každého spisovného projevu, který je adekvátní ke svému účelu, jako odepře svůj souhlas s falešnou thesí, že útěk do minulosti nebo útěk od skutečnosti představují dnes revoluční protest proti skutečnosti buržoasní a kapitalistické, a vyhne se kejklářství archaisujícímu stejně jako kejklářství poetistickému a surrealistickému, dokumentům třídní dekadence. [...] Dopadá to teď tak, jako by naši linguisté říkali: ‚Jen si dělejte, co chcete, nás to zajímá a baví. Zvláštní funkce vašeho jazyka, vaše právo na básnické deformace, vaše intuice, vaše podvědomí dovolují vám všechno.‘ [...] Neuznávám deformace z nevědomosti, pohodlnosti nebo pro rým, uznávám jen deformaci vědomou a opravdu účelnou“.

Neumannův postoj vychází nepochybně z jeho postoje tvůrčího, z jeho nesouhlasu s tvůrčími metodami básnické generace sdružené kolem Vítězslava Nezvala, s metodami

poetistickými a surrealistickými (např. s asociativní poezií atp.). Právo na deformaci obecně básníkům neupírá, musí však být skutečně zdůvodněno. Stejně jako Arne Novák, i S. K. Neumann ve své reakci naráží (byť implicitně a o to útočněji) na objektivně stěžejní vyřešitelnou otázku spisovatelovy záměrnosti, resp. nezáměrnosti.

Hallerovy odpovědi

Na *Spisovnou češtinu a jazykovou kulturu* reaguje Haller sérií (pěti) článků v *Naší řeči* roku 1933.⁸⁸ Především si všímá toho, že se v tomto sborníku „projevují tři stránky: teoretická, polemická a agitační“. Haller pozitivně hodnotí stránku první, o druhých dvou říká, že „snaha po silnějším efektu výkladů svádí autory jednotlivých přednášek k tomu, aby o dnešním stavu českého brusičství podali obraz co nejčernější, ale často neshodující se s pravdou“.

O Mathesiově příspěvku Haller říká, že „působí sympaticky svým klidem a vážností, avšak nepřesvědčuje úplně a zanechává ve čtenáři mnoho pochybností, a to právě ve věcech zásadních“. Hallerovi se nelíbí Mathesiova idea, že je jazyk nástroj, jehož hodnota je úměrná míře, v níž se osvědčuje při plnění svého úkolu – opíraje se o Čapkovu *Chválu řeči české* říká, že „mateřský jazyk je hodnota příliš složitá a příliš těžko zvažitelná, aby na ni postačilo prostě závaží funkční“.

Další Hallerovou výtkou je nejasnost pojmu jazyková vytríbenost. Haller říká, že tento pojem není nikde definován, a tvrdí, že „vytríbenost je něco, co lze poznat jen z praktického užívání jazyka“, přičemž lze určit „podíl, který v ní má autor individuálního slovesného projevu“, ale nelze určit „podíl, který v ní má jazyk sám, neboť jeho možnosti nemůžeme dosavadními lidskými prostředky prakticky vůbec

⁸⁸ Haller, J.: *Spisovná čeština a jazyková kultura I.* (reakce na článek V. Mathesia). *Naše řeč*, 17, 1933, s. 11–20, 50–55. Haller, J.: *Spisovná čeština a jazyková kultura II.* (reakce na článek B. Havránka). *Naše řeč*, 17, 1933, s. 77–87. Haller, J.: *Spisovná čeština a jazyková kultura III.* (reakce na článek R. Jakobsona). *Naše řeč*, 17, 1933, s. 105–112. Haller, J.: *Spisovná čeština a jazyková kultura IV.* (reakce na článek J. Mukařovského). *Naše řeč*, 17, 1933, s. 138–147.

měřit". Hallerovi v souvislosti s tím vadí, že je otázka jazykové správnosti podřaděna právě otázce jazykové vytříbenosti. To podle něj není možné, protože vytříbenost se týká „jednotlivých slovesných projevů, tedy stylu“, zatímco jazyková správnost je „jev kolektivní, postulát s obecnou závazností“. Z takto vytčených pojmů pak Haller vyvozuje, že není možné mluvit o nadřazenosti jazykové vytříbenosti jazykové správnosti, ale naopak, že „jazyková správnost je požadavek jazykové vytříbenosti“.

Tak jako i v následujících reakcích odmítá Haller obviňování ze zastávání ideje historické čistoty – říká, že v Naší řeči tomu bylo vždy tak (a je tomu tak stále), že „nikoli jen to, co bylo před počátkem sedmnáctého století ve spisovné češtině, ale především to, co v ní bylo tehdy a je v ní dosud, pokládáme za správné a priori“. To je v podstatě zopakování Hallerových úvah o kombinaci kritérií z teoretického pojednání *Problém jazykové správnosti*.

S požadavkem pružné stability Haller souhlasí, zároveň však říká, že nejde o nic nového – upozorňuje na to, že v *Pravidlech* i mluvnicích byla v četných případech ponechána pisateli možnost „voliti mezi tvarem starším a novotvarem“. V Mathesiově výkladu Haller postrádá přesné vymezení poměru těchto dvou požadavků.

Dále se Haller věnuje Mathesiem kritizovanému požadavku přímočaré pravidelnosti. Říká, že jde o jeden z mnoha příkladů, kdy se ve sborníku záměrně manipuluje fakty. Mathesius například kritizuje zavádění podoby *kupadlo*, Haller tvrdí, že *Pravidla* mají ve svém úvodu i podobu *koupadlo* a že v rejstříku podoba zjevným omylem vypadla. U tvarů *nemocmi* a *holmi* Haller tvrdí, že ve spisovném jazyce podle jeho zkušenosti existují, ale především, že nemohou být považovány za doklad snahy po přímočaré pravidelnosti, protože se v *Pravidlech* najde „množství původních i-kmenů, u kterých se schvalují i novotvary podle ja-kmenů (srov. na př. *čeled', čern', červeň, čtvrt', kád', labuť, lať* atd.), nepočítajíc ani ta jména, která jsou v *Pravidlech* uvedena už jen jako ja-kmeny“.

Na obhajobu Naší řeči si Haller bere Mathesiovu tezi, že základní požadavkem jazykové praxe je zachovávat

spisovnou normu. Podle Hallera tak Naše řeč „od počátku činí i ve formě svých příspěvků i v jazykových referátech, v nichž upozorňuje i na případy, kde byla norma dosud platná porušena“.

Námitek proti Mathesiovu výkladu tedy není málo, lze říci, že jsou poměrně přesvědčivé, nalezneme v nich však pasáže, jejichž podstata tkví v Hallerově nepochopení Mathesiových myšlenek. Především je třeba zdůraznit odlišné Hallerovo chápání pojmu norma (to se pak projevuje i v dalších reakcích). Haller totiž v podstatě ztotožňuje normu a kodifikaci (nebo alespoň tyto dva pojmy zřetelně nerozlišuje). Mluví-li o spisovné normě, má vlastně na mysli *Pravidla českého pravopisu* a Gebauerovy-Ertlovy mluvnice (případně ještě starší ročníky Naší řeči). Takové pojetí normy pak samozřejmě má za následek naprosté nedorozumění nebo spíše neporozumění. Mluví-li Mathesius o tom, že je třeba zachovávat spisovnou normu, jde vlastně o kritiku tehdejší platné kodifikace, která normu nerespektovala dostatečně – Haller oproti tomu vlastně říká, že Naše řeč respektuje plně právě kodifikaci.

Absolutizaci funkčního kritéria Haller odmítá – domnívám se však, že to nelze hodnotit striktně negativně. Můžeme totiž říci, že Haller svým způsobem předjímá pozdější zdůrazňování postojů k jazyku – funkční přístup se mu zdá omezený, protože „náš poměr k jazyku je mnohem složitější, mnohem niternější a mravně závaznější než na př. poměr dělníka k nástroji jeho práce“. Hallerovo odmítání absolutizace funkčního kritéria tedy můžeme chápat tak, že se snaží jazyk nahlížet komplexně, sleduje i jeho stránku hodnotovou.

Příspěvek Bohuslava Havránka⁸⁹ je podle Hallera „vlastním jádrem celé publikace“, na kterém lze „dobře měřiti kladné i stinné stránky této nové teorie jazykové“. Pozitivně Haller hodnotí „bystrý rozbor pojmů a jejich vztahů“, nedůsledná je podle něj ale praktická aplikace těchto poznatků. Haller si všímá toho, že je funkční kritérium formulováno tak široce,

⁸⁹ Havránek, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 32–84.

že při praktickém užití „téměř vylučuje možnost jazykové chyby“.

Je zřejmé, že jde o tvrzení poněkud nadsazené. Na druhou stranu můžeme říci, že Haller tímto postřehem vlastně o šedesát let předchází kritiku funkčního kritéria z knihy Zdeňka Starého *Ve jménu funkce a intervence*.⁹⁰ Starý zde tvrdí, že funkční kritérium neposkytuje kultivaci jazyka oporu ve dvou bodech: 1. Neříká nic o tom, které funkce jsou vlastně relevantní; 2. Neposkytuje oporu při rozhodování o tom, které jazykové prostředky mají tu kterou jazykovou funkci naplňovat. A těchto dvou bodů (především bodu druhého) si vlastně všímá Haller, když říká, že „pro obchodníka, který píše obchodní dopis svému zákazníkovi, je daným úkolem toliko vyjádřiti se určitě a srozumitelně; mate-li při tom *y* a *i*, *mě* a *mně*, spojuje-li *mimo* s 2. pádem, píše-li *nabízí* místo *nabízejí*, *poslati obratně* místo *poslati obratem*, *rozhodopádně* m. *najisto* atd., nejsou to podle Havránka patrně chyby, jestliže tím vším není dotčen účel projevu“. Havránek podle Hallera opomíjí nutnost znalosti spisovné normy a její závaznost, což jsou základní opěrné body přístupu Naší řeči.

K Havránkově výkladu o aktualizaci a automatizaci Haller říká, že se i aktualizace „může a má dít v hranicích spisovné normy“, s čímž souvisí „nezbytná podmínka, aby každý, kdo spisovného jazyka užívá, dokonale znal jeho současný stav“. Brusičství podle Hallera není „v podstatě nic jiného než snaha o zachování současné normy jazykové a upozorňování na odchylky od ní; norma sama pak je obsažena dnes v *Pravidlech českého pravopisu*, v Gebauerově-Ertlově *Mluvnici české* (z r. 1926) a v Gebauerově-Trávníčkově *mluvnici* (z r. 1930)“. Na Havránkovu výtku o nevědeckosti jazykových kritik z Naší řeči Haller odpovídá tak, že „brusičství samo, pokud se tím myslí referáty o jazyce literárních děl, není činnost vědecká, nýbrž čistě praktická, [...] záleží v srovnání posuzovaného textu s jazykovou normou“.

⁹⁰ Starý, Z.: *Ve jménu funkce a intervence*. Univerzita Karlova, Praha 1995.

Velmi negativně hodnotí Haller článek Romana Jakobsona *O dnešním brusičství českém*.⁹¹ V první řadě říká, že „obraz českého brusičství, který dr. Jakobson podává, nemůže být věrný“. Jakobson si podle něj „počíná jako fotograf, který chce zobrazit celou společnost, ale objektiv zamíří toliko na jedinou osobu“. Jakobson si podle Hallera z jeho brusičských příspěvků vybírá „snad všechny výroky, které se vztahují k porušování normy a mají aspoň zdání brusičské neústupnosti, kdežto z článků Zubatého a Ertlových si vybírá toliko projevy liberálnější“. Dále Haller upozorňuje na to, že Jakobson „dovedně řadí mé [Hallerovy] výroky k sobě tak, aby jejich brusičská povaha, třeba jen zdánlivá, vynikla co nejvíce, kdežto výroky Zubatého a Ertlovy staví do takové souvislosti, že znějí liberálněji, než jak byly zamýšleny“. Haller upozorňuje i na to, že Jakobson zašel tak daleko, že proti němu použil citaci ze Zubatého, v níž je odsuzován jakýsi J. H., ačkoliv o Hallera v žádném případě nejde.

Hallerovi dále vadí, že Jakobson své výroky stylizuje tak, že se zdá, jako by si Haller „jazykové předpisy a zákazy vymýšlel sám“, ale vyhýbá se tomu, že se při všech svých výtkách opírá o soudobou kodifikaci. Přitom Haller upozorňuje na to, že Jakobson na začátku článku explicitně píše: „Nelze pochybovat o tom, že paradigmatata školní mluvnice a pravopisná pravidla mají býti v spisovném jazyce respektována.“

Článek Jana Mukařovského *Jazyk spisovný a jazyk básnický* je podle Hallera „nejdůležitější a nejdůmyslnější příspěvek publikace“, zároveň však je přehnaně jednostranný. Haller odmítá, aby se proti čistě jazykovému posuzování básnického díla stavěla druhá krajnost, tj. čistě estetické hodnocení. Mukařovskému vyčítá, že mezi deformace zahrnuje „nejen to, co bychom mohli nazvat osobitými stylistickými zvláštnostmi a výsadami básníků, nýbrž i vyložené jazykové chyby“. Podle Hallera „nelze souhlasit s tím, aby se měla i neobratnost a improvizátorská nepromyšlenost v jazyce básníkově chránit pláštěm estetické záměrnosti“, všechny zvláštní funkce básnického

⁹¹ Jakobson, R.: *O dnešním brusičství českém*. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Melantrich, Praha 1932, s. 85–122.

jazyka se totiž „dají srovnat s jazykovou normou tak, aby netrpěl násilí ani básník, ani jazyk“.

Celkově můžeme říci, že se Haller brání poměrně přesvědčivě, zejména dobře vystihuje „agitační stránku“ sborníku, kdy jednotliví autoři příspěvků podávají argumenty, které opomíjí mnoho nehodících se fakt a které jsou přinejmenším nepřesné, ne-li přímo záměrně matoucí (některé pak dokonce – snad to tak lze říci – klamné). Ocenit je třeba především Hallerův přístup, který je velmi věcný, emocionálně jen minimálně zabarvený, což je pozoruhodné zejména s ohledem na zničující kampaň, kterou Pražský lingvistický kroužek proti jeho osobě vyvolal.

Je zjevné, že Haller v některých případech porozuměl představované teorii jen částečně, neúplně (například důležitému rozlišení normy a kodifikace, na které jsme upozornili výše), zároveň si však v případech jiných dovedl poměrně dobře uvědomit některé její slabiny (například zmiňovanou problematičnost funkčního kritéria).

Ve všech reakcích Haller zdůrazňuje svou návaznost na tradici Josefa Zubatého a Václava Ertla. Jestliže jsme v předcházející části došli k závěru, že v teoretických úvahách Haller vědomě navazuje na předchozí etapu Naší řeči, musíme říci, že na ni obecně navazuje i v člancích praktických. V činnosti Hallerově však přece najdeme určité rozdíly, které sice nejsou metodologické (jak kritiky Ertlovy, tak kritiky Hallerovy vlastně vyčítají posuzovaným textům odchylky od platné kodifikace), ale sehrály naprosto zásadní roli. Prvním rozdílem je rozdíl v autoritě Hallerově a autoritě jeho předchůdců. Je zcela nesporné, že Josef Zubatý i o generaci mladší Václav Ertl měli v jazykovědné obci nezlomnou autoritu, připomeňme, že Zubatý byl dokonce rektorem Univerzity Karlovy, Ertl byl zase ředitelem kanceláře Slovníku jazyka českého. Jejich autorita je dokonce evidentní i ze *Spisovné češtiny a jazykové kultury* – na Zubatého i Ertla je hleděno s určitou úctou, jejich brusičská činnost je nejrůzněji omlouvána a zcela jistě není měřena stejným metrem jako činnost Hallerova. Jeho autorita byla oproti tomu dána pouze a jenom jeho postavením odpovědného redaktora Naší řeči. Je třeba si

uvědomit, že v době nástupu do této pozice mu bylo pouhých 35 let, přičemž deset let působil prakticky „neviditelně“ jako středoškolský profesor. Do české jazykovědy vstoupil v podstatě až v roce 1929, tedy pouhý rok před otištěním recenze Nezvalova románu a pouhé dva roky před uveřejněním recenze Fischerovy knihy. Haller tedy – lze-li to tak říci – byl pro členy Pražského lingvistického kroužku relativně „snadným soustem“, alespoň o mnoho snadnějším, než by bývali byli Zubatý s Ertlem.⁹²

Druhým, neméně důležitým rozdílem, je Hallerova „sebevědomost diktátora“ (tak nazývá jeho činnost s odstupem Mathesius v článku *Problémy české kultury jazykové*⁹³), se kterou posudky píše. Na rozdíl od taktního Ertla, který ve vytýkání chyb obvykle volil – se zjevným didaktickým záměrem – jenom určité specifické příklady, uvádí Haller skutečně kompletní výčet chyb, které v textu našel, a provází to často ostrými odsudky jako jsou výše citované „kazy, které tkví ve vzduchu jako nákaza spály“.

Podíváme-li se na výrazy, které Haller považuje za správné a které Pražský lingvistický kroužek hodnotí buď jako neživé archaismy, nebo jako tvary vykonstruované ze snahy o přímočarou pravidelnost, anebo jako germanismy můžeme konstatovat, že byla kritika Jiřího Hallera přemrštěná – především v tom ohledu, že je Haller prezentován (alespoň implicitně) jako autor těchto zákazů. Je však zcela zřejmé, že se Haller ve všech případech řídí platnou kodifikací. Jiří Haller se tak stal pro Pražský lingvistický kroužek jakýmsi hromosvodem – prostřednictvím útoku na jeho osobu se vlastně útočilo na soudobou kodifikaci. Lze-li mu tedy něco vyčítat, pak to, že na kodifikaci nehledí dostatečně kriticky a že ji prosazuje takřka bezmyšlenkovitě.

⁹² Jediným členem redakce *Naší řeči*, který měl v české lingvistické obci autoritu, byl Emil Smetánka. Celý útok Pražského lingvistického kroužku na *Naši řeč* lze ostatně chápat do značné míry jako útok právě na Smetánku, jakožto na hlavního autora *Pravidel českého pravopisu* z roku 1913. Smetánka se však po celou dobu držel stranou a do sporů nijak nezasáhl.

⁹³ Mathesius, V.: *Problémy české kultury jazykové*. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Melantrich, Praha 1947, s. 436–458.

Hallerovo lpění na platné kodifikaci je ostatně zcela symptomatické, kodifikace pro něj reprezentuje nástroj, který spisovnou češtinu chrání. Spisovná čeština (podle kodifikace) je pro něj nejvyšší jazykovou hodnotou, tedy hodnotou vyšší než jazyková tvořivost. V tomto postoji ostatně tkví rozdíl mezi pojetím Hallerovým a pojetím Pražského lingvistického kroužku. Pro Mukařovského je totiž nejvyšší hodnotou naopak jazyková tvořivost (zachycená v básnickém díle), je tedy nemyslitelné, aby se spisovatel podřizoval tomu, co je stanoveno kodifikací.

POZDĚJŠÍ HALLEROVA ČINNOST

V předcházejících dvou částech práce jsme se věnovali asi nejvíce tematizovanému období Hallerovy činnosti. Jméno tohoto jazykovědce je totiž nedílně spojeno právě s českou jazykovědou samého počátku 30. let, s obměnou redakce *Naší řeči*, s rozsáhlými spory o básnický jazyk atp. Pozdější Hallerova činnost, tj. jeho lingvistické působení po roce 1932, stojí obvykle mimo jakoukoliv pozornost – pokud už se o ní někdo zmiňuje, jde většinou jen o upozornění na některé konkrétní práce, případně o velmi obecné teze.⁹⁴

V této části se pokusíme jít poněkud hlouběji a poskytnout důkladnější přehled Hallerova díla. V článku *Jiří Haller – osobnost české lingvistiky*⁹⁵ jsem rozdělil Hallerovy práce podle typu na 1. práce teoretické; 2. práce gramatické; 3. jazykové kritiky; 4. stylistické rozbory; 5. práce lexikografické; 6. práce didaktické. Domnívám se, že toto rozdělení není právě nejšťastnější – není totiž zcela jasné, kudy vést hranici mezi jednotlivými typy (stěží lze například jednoznačně rozlišovat mezi pracemi didaktickými a gramatickými; mezi stylistickými rozbory a jazykovými kritikami atp.).

V této práci proto navrhuje následující, byť poněkud obecnější, dělení:

1. práce dialektologické (tj. především disertační práce *Popis a rozbor lidové mluvy v pěti podřipských obcích* a dále některé další články v Listech filologických);
2. práce lexikografické (tj. nedokončený *Český slovník věcný a synonymický* a čtyřdílný *Příruční slovník německo-český*);
3. práce věnované jazykové kultuře (v nejširším slova smyslu).

Nejobsáhlejší a lze říci, že i nejpodstatnější složkou Hallerovy činnosti jsou právě práce věnované jazykové

⁹⁴ Z literatury o Jiřím Hallerovi uvedme alespoň článek Ivana Lutterera *V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby*, Alexandra Sticha *Jubileum Jiřího Hallera* a Miloslava Sedláčka *Devadesát let od narození Jiřího Hallera*.

⁹⁵ Chromý, J.: Jiří Haller – osobnost české lingvistiky. *Naše řeč*, 89, 2006, s. 234–241.

kultuře. Mluvíme-li o jazykové kultuře v nejširším slova smyslu, máme vlastně na mysli – podle Stichova rozdělení z článku *Současné úkoly jazykové kultury*⁹⁶ – jak kulturu jazyka, tak kultivování jazyka (tj. péči o kulturu jazyka) a jak kulturu řeči, tak i kultivování řeči (tj. péči o kulturu řeči).

Do oblasti prací o kultuře jazyka můžeme obecně řadit všechny práce gramatické (například *O vokalizaci předložek v nové češtině*,⁹⁷ *Koncovky -i, -ové, -é v nominativu plurálu*,⁹⁸ *O českém záporu*⁹⁹). Mezi práce jazykově kultivační spadají například *Rukověť mateřského jazyka*,¹⁰⁰ *Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého*,¹⁰¹ *Ztrácíme smysl pro přesný význam slov*,¹⁰² *Rozdělovací znaménka*,¹⁰³ *O přívlastku*,¹⁰⁴ různé „běžné“ články v *Naší řeči* (mj. *Ses, sis*;¹⁰⁵ *Vyvolati, vyvolávati*¹⁰⁶), četné jazykové kritiky a učebnice *Jazyk mateřský*¹⁰⁷ (psané spolu s J. Jelínkem).¹⁰⁸

⁹⁶ Stich, A.: *Současné úkoly jazykové kultury*. In: *Kultura českého jazyka*. Liberec, Severočeské nakladatelství 1969, s. 103–112.

⁹⁷ Haller, J.: *O vokalizaci předložek v nové češtině*. *Naše řeč*, 18, 1934, s. 178–187.

⁹⁸ Haller, J.: *Koncovky -i, -ové, -é v nominativu plurálu*. *Naše řeč*, 27, 1943, s. 73–83, 97–106, 121–129.

⁹⁹ Haller, J.: *O českém záporu*. *Naše řeč*, 32, 1948, s. 21–36, 141–157.

¹⁰⁰ Haller, J.: *Rukověť mateřského jazyka I*. Praha, Prometheus 1940.

¹⁰¹ Haller, J.: *Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého*. *Naše řeč*, 19, 1935, s. 108–112; *Naše řeč*, 20, 1936, s. 44–49, 105–106, 138–142, 231–235, 256–259; *Naše řeč*, 21, 1937, s. 90–93, 161–167, 185–188, 220–223, 250–257; *Naše řeč*, 22, 1938, s. 43–48, 137–142, 236–240, 266–270; *Naše řeč*, 23, 1939, s. 76–78.

¹⁰² Haller, J.: *Ztrácíme smysl pro přesný význam slov*. *Naše úřední čeština*, 11, 1932, s. 2–4, 17–19, 33–35, 51–53.

¹⁰³ Haller, J.: *Rozdělovací znaménka*. In: *Hovory o českém jazyce*. Praha, Prometheus 1940, s. 15–38.

¹⁰⁴ Haller, J.: *O přívlastku*. In: *Druhé hovory o českém jazyce*. Praha, Ing. Mikuta 1947, s. 86–115.

¹⁰⁵ Haller, J.: *Ses, sis*. *Naše řeč*, 21, 1937, s. 209–212.

¹⁰⁶ Haller, J.: *Vyvolati, vyvolávati*. *Naše řeč*, 19, 1935, s. 13–19.

¹⁰⁷ Haller, J.: *Jazyk mateřský*. Díl I. Praha, Státní nakladatelství 1946 (spolu s J. Jelínkem). Haller, J.: *Jazyk mateřský*. Díl II. Praha, Státní nakladatelství 1946 (spolu s J. Jelínkem). Haller, J.: *Jazyk mateřský*. Díl III. Praha, Státní nakladatelství 1947 (spolu s J. Jelínkem). Haller, J.: *Jazyk mateřský*. Díl IV. Praha, Státní nakladatelství 1947 (spolu s J. Jelínkem).

¹⁰⁸ Je zřejmé, že Hallerovy práce věnované kultuře jazyka mají vždy určité jazykové kultivační aspekty. Aplikací stichovského rozlišení tak neaspírujeme na absolutní kategorizaci Hallerových prací, ale spíše na obecnější (a relativně volné) rozčlenění Hallerových prací do určitých, relativně snadněji analyzovatelných množin.

K pracím o kultuře řeči náleží jistě zmiňovaný článek *Řeč přímá, nepřímá a polopřímá* a dále stylistické rozборы českých básníků – zejména skripta *O básnickém vyjadřování*,¹⁰⁹ dále třeba články *O slohu Karla Čapka*,¹¹⁰ *O jazyce K. V. Raise*,¹¹¹ *O Jungmannově překladu Ataly*¹¹² atp. Práce řečově kultivační pak reprezentuje především dvoudílná *Slohová čítanka*.¹¹³

Obecné, teoretizující články jako jsou *Problém jazykové správnosti*, *Spisovný jazyk český*, *O jazykovém brusičství*,¹¹⁴ *Strach před germanismy*¹¹⁵ aj. bychom pak chápali jako práce věnující se jazykové kultuře obecně.

Nebylo by příliš smysluplné, abychom zde registrovali postupně všechny texty, které Haller za svého života vytvořil. Za účelnější považuji to, budeme-li si všímat významnějších bodů v Hallerově pozdější činnosti a podíváme-li se podrobněji na texty nejdůležitější. Znovu pak opakujeme to, co jsme řekli již v předmluvě práce, že se nebudeme zaobírat ani pracemi dialektologickými, ani lexikografickými – jejich podrobná analýza by sice byla nanejvýš potřebná a jistě by přinesla zajímavá zjištění, vydala by však pravděpodobně na další dvě samostatné práce.

Další spory v české jazykovědě

Předcházející část práce jsme věnovali sporům o básnický jazyk. Mohlo by se zdát, že se po roce 1932 situace uklidňuje, že si jednotliví aktéři sporů jdou svými vlastními

¹⁰⁹ Haller, J.: *O básnickém vyjadřování*. Praha, Kruh přátel českého jazyka 1959.

¹¹⁰ Haller, J.: *O slohu Karla Čapka*. Přítomnost, 14, 1937, s. 747–750, 761–764.

¹¹¹ Haller, J.: *O jazyce K. V. Raise*. In: *Sborník k uctění památky K. V. Raise*. Jičín, Raisův státní ústav učitelů 1936, s. 15–21.

¹¹² Haller, J.: *O Jungmannově překladu Ataly*. In: *Sborník prací věnovaný památce prof. dra P. M. Haškovce*. Brno, Kroužek brněnských romanistů při Jednotě českých filologů 1936, s. 141–146.

¹¹³ Haller, J.: *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol*. První část, pro V. a VI. třídu. Praha, Bursík a Kohout 1934. Haller, J.: *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol*. Druhá část, pro VII. a VIII. třídu. Praha, Bursík a Kohout 1936.

¹¹⁴ Haller, J.: *O jazykovém brusičství*. Škola a kultura, 2, 1947, s. 211–212.

¹¹⁵ Haller, J.: *Strach před germanismy*. Naše úřední čeština, 10, 1931, s. 33–35.

cestami atd. Není to však docela pravda, jiskření mezi Pražským lingvistickým kroužkem (a jeho spolupracovníky) a Naší řečí jednoznačně přetrvává.

Vidět to můžeme na rozhlasové debatě s názvem *Jazyk naší generace*¹¹⁶ z roku 1935, v níž vedle Hallera, redaktora Práva lidu Vladimíra Ryby a moderátora Matouška vystoupil Bohuslav Havránek. Obsahově není diskuse příliš zajímavá – patrná je však především značná Havránkova polemičnost. Havránek Hallera chytá za slovo, hovoří k němu ironicky a v diskusi nad ním získává evidentní převahu. Haller se v podstatě pouze brání a snaží se místy poněkud generalizující Havránkovy výroky zpochybňovat.

O rok později se Haller a Havránek střetávají znovu. Ve sborníku věnovaném P. M. Haškovcovi Haller publikuje svou studii *O Jungmannově překladu Ataly*, v níž jednak analyzuje samotný Jungmannův překlad (resp. jeho překladatelskou metodu), jednak jej srovnává s pozdějším překladem Jindřicha Vodáka. Jungmannův překlad chápe jako „dílo vsutku tvůrčí“, v němž se projevuje velké překladatelské nadání, zároveň však říká, že se nevyvaroval jazykových nešvarů a překladatelských nedopatření.

Na tuto studii Havránek reagoval ve Slově a slovesnosti krátkým textem se zesměšňujícím titulkem *Fakta mluví*¹¹⁷ a paušálně ji odsoudil. K tomuto Havránkovu postoji se kratičkým článkem *Z řádění filologických nedouk*¹¹⁸ přidal i F. X. Šalda ve svém Zápisníku.¹¹⁹

Haller na tyto články reaguje v 2.–3. čísle Naší řeči z roku 1937 (konkrétně v rubrice *Z našich časopisů*). Reakce na Havránka je vysoce zajímavá především změnou jeho stylu a postoje. Jestliže se totiž v předchozích sporech Haller především hájil, nastupuje nyní do útoku – sám to

¹¹⁶ Haller, J.: Jazyk naší generace. In: Svět v přerodu. Praha, Radiojournal 1935, s. 15–27 (spolu s B. Havránkem, V. Rybou a O. Matouškem).

¹¹⁷ Havránek, B.: Fakta mluví. Slovo a slovesnost, 2, 1936, s. 133–135.

¹¹⁸ Šalda, F. X.: Z řádění filologických nedouk. Šaldův zápisník, 9, 1936/1937, s. 163–164.

¹¹⁹ Šalda zde však pouze vychází z Havránkova textu, žádné argumenty nepřidává. Pikantní je, že se jedná o poslední text v posledním čísle Zápisníku, který Šalda za svého života vydal.

komentuje slovy „nechtě si povšimne [Havránek], že jsem zde při hodnocení jeho kritiky úmyslně užíval výrazů, kterými on chtěl ublížiti mně“. Haller mluví o tom, že Havránek ve své krátké kritice projevil „tolik neúcty k přesnosti a tolik neznalosti, že to i při jeho neobyčejné odvaze a hyperboličnosti v úsudcích opravdu překvapuje“. Dále na pravou míru uvádí nepřesné Havránkovy generalizace a jeho výtky přesvědčivě vyvrací – ukazuje, že Havránkova kritika tkví z velké míry spíše v osobních nevraživostech než v konkrétních a přesných argumentech. Šaldovy výroky o tom, že Haller se ve své studii řídí omezeným osobním vkusem a nikoliv vědeckými kritérii, pak v kratičké reakci obrací proti jejich autorovi – Šaldu viní z toho, že pro svá tvrzení neposkytuje argumenty, a že to tedy jsou právě a jen jeho výroky, které postrádají jakákoli vědecká kritéria.

Vedle „sporu o Atalu“ se koncem roku 1936 odehrál ještě spor jeden. Jeho druhým účastníkem však není Bohuslav Havránek, ale František Trávníček. Ten v Lidových novinách 1. listopadu publikoval článek *Obrat v Naší řeči*,¹²⁰ ve kterém mluví o tom, že se Naše řeč pod vlivem vycházejícího *Příručního slovníku jazyka českého* stala liberálnější a jako příklady uvádí „povolení“ slovesa *vyvolati* (ve významu ‚způsobit‘) a spojení *až na* ve vylučovacím významu. Tento obrat na jednu stranu hodnotí Trávníček pozitivně, na druhou stranu považuje za negativum (a zřejmě právě z toho důvodu mluví o celém obratu jako o chybě), že tak Naše řeč vytváří zmatek v tom, co je správné a co není.

Haller na to reaguje v článku *Obrat v Naší řeči?*¹²¹ v 9. čísle Naší řeči 1936. Uznává sice Trávníčkovu výtku o tom, že obratem v chápání slova *vyvolati* a spojení *až na* vzniká zmatek, na druhou stranu však říká, že takový zmatek vytváří i *Příruční slovník jazyka českého* (který leckteré názory Naší řeči opravuje) i slovník Vášův-Trávníčkův. Velice důležitá je Hallerova teze, že „ráz a poslání *Příručního slovníku* přímo zavazuje každého, kdo užívá českého jazyka, aby se jím řídil“, a to proto, že „dnes nemáme lepší

¹²⁰ Trávníček, F.: *Obrat v Naší řeči*. Lidové noviny, 1. listopadu 1936.

¹²¹ Haller, J.: *Obrat v Naší řeči? Naše řeč*, 20, 1936, s. 236–241.

a spolehlivější pomůcky a že jí v dohledné době ani mít nemůžeme a nebudeme". Na samotnou Trávníčkovu představu o obratu v Naší řeči Haller reaguje tím, že „NŘ. už dávno dříve stejným způsobem očišťovala z výtky nesprávnosti i jiné výrazy, které předtím sama pod vlivem dosavadních jazykových pomůcek pokládala za nesprávné“.

Otevřené spory po roce 1937 skutečně utichají – napětí však zůstává stále a plně se projevuje až v poválečných letech, tedy v době radikálního mocenského vzestupu Havránekova i Trávníčkova. Trávníček nechává rozmetat sazbu druhého dílu Hallerovy *Rukověti mateřského jazyka*, Havránek – jak již bylo řečeno – zbavuje Hallera redaktorství Naší řeči i místa lektora na Filozofické fakultě UK. Po roce 1948 smí navíc Haller publikovat jen velmi omezeně – do jazykovědných časopisů přispívat nemůže vůbec.¹²²

Obhajoby dříve zakazovaných prostředků

Jak jsme již řekli, jedním z hlavních charakteristických rysů Zubatého a Ertlovy Naší řeči bylo značné množství článků věnovaných obhajobám nejrůznějších jazykových prostředků. Již z výše uvedených odstavců je zřejmé, že ani v Hallerově éře tomu nebylo jinak. Sám Haller obhajuje v Naší řeči například sloveso *kolísati* (vedle původního *kolísati se*), opisné futurum *bude se hodit*, *vyvolati* a *vyvolávati* (ve významu ‚působit, vzbuzovat‘), spojení *v první řadě*, dále připouští třeba užívání spojení *mimo co* a *kromě čeho* bez významového rozdílu atp.

K tomu je třeba dodat, že ačkoliv Haller některé výrazy zapovídá (například germanismus *podbízeti*), nikdy tak nečiní proti dřívějším doporučením Naší řeči.

Práce gramatické

Ačkoliv se Haller věnoval především popularizační, respektive jazykově kultivační činnosti, publikoval za svého působení v Naší řeči také několik víceméně deskriptivních

¹²² S výjimkou Oběžníku Kruhu přátel českého jazyka, jehož vydávání je však v roce 1951 úředně zastaveno.

článků věnovaných některým problematickým otázkám české gramatiky. Tyto články na svou dobu vynikají materiálovou základnou – Haller v nich čerpá především z dobrých autorů, své úvahy často podporuje rovněž dobrou znalostí středočeských nářečí.

V roce 1934 například otiskuje podrobnou studii *O vokalizaci předložek v nové češtině*. Vycházeje z materiálu excerpovaného z dobrých autorů dochází Haller k poměrně přesvědčivému obrazu reálného stavu vokalizace ve spisovné češtině – dokonce lze říci, že jeho poznatky víceméně platí i na dnešní jazykovou situaci.

V roce 1943 pak publikuje na pokračování dvacetistránkový článek *Koncovky -i, -ové, -é v nominativu plurálu*. Rovněž bohatý materiál v prvních dvou částech člení podle zakončení substantiv, pochopitelně si však všímá i významu (materiál rozděluje na osobní jména obecná, křestní jména a příjmení, jména národní a jména zvířat). Ve třetí části se Haller pokouší o syntézu poznatků a shrnuje, kde se používá koncovka *-i*, kde koncovka *-ové*, kde *-i* i *-ové* a kde *-é*, přičemž je třeba zdůraznit, že své poznatky neabsolutizuje, ale mluví o tendencích (slovo *zpravidla* není v jeho výkladu nikterak výjimečné).

V roce 1948 Haller publikuje velmi cennou dvoudílnou studii *O českém záporu*. Využívaje poznatků Mathesiových, Vachkových a Trávníčkových se pokouší v první části o to „podat přehledný obraz soustavy českého záporu a ukázat, jak se jeho tři základních podob, záporu větného, členského a lexikálního, využívá při vyjadřování dvojí různé platnosti, popření obecného a částečného“. Ve druhé části se pak věnuje některým jednotlivostem – např. problematice vztahu kladných a záporných otázek (např. *Řekl byste mi laskavě... proti Neřekl byste mi laskavě...*) atp.

Práce jazykově kultivační

Jazykově kultivačních publikací bychom v Hallerově bibliografii našli desítky. Jednou z nejdůležitějších je nepochybně cyklus článků *Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého*, který Haller publikoval od roku 1935 do

roku 1939.¹²³ *Příruční slovník* se pro Hallera již svými prvními sešity stává jednoznačně základním kodifikačním pramenem – všechny novinky, které zavádí a které jsou v protikladu ke kodifikaci dřívější (*Pravidlům* a mluvnícím) anebo tuto kodifikaci upřesňují, Haller automaticky přijímá. To je poměrně zajímavé už jen vzhledem k tomu, že slovník za primární kritérium jazykové správnosti volí kritérium dobrého autora – v prvních *Poznámkách* to Haller komentuje takto: „Základem, na němž je nový slovník budován, je v podstatě průměr spisovného usu dobrých českých autorů. To znamená, že se všude tam, kde se mluvnická theorie odchylovala od stavu, v kterém se dnešní jazyk spisovný octl, obnovuje shoda a tím se přirozeně vytváří norma živá, aby co nejlépe vyhovovala potřebám jazykové praxe.“ Role starého jazyka a jazyka lidového je tak pro Hallera od poloviny třicátých let do značné míry upozaděna.

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého jsou pak vlastně registrací a okomentováním zajímavějších jazykových jevů, především pak těch, ke kterým slovník přistupuje jinak, než jak tomu bylo v předchozí kodifikaci. Haller postupuje abecedně a za pět let dochází svými poznámkami až ke slovu *Izrael*.

Co se týče jazykových kritik, objevuje se názor (Sedláček 1986), že se Hallerova karatelská činnost postupem času zmírnila. Takové tvrzení je však do značné míry generalizující. Na jednu stranu je nepochybné, že Haller v pozdější době velice často „kritizuje“ díla jazykově poměrně kvalitní (A. C. Nor: *Tvář plná světla*,¹²⁴ K. Sezima: *Z mého života*,¹²⁵ F. B. Vaněk: *Vlaštovky se vracejí*¹²⁶ atp.), zhusta tak píše kritiky pochvalné, pozitivní, na druhou stranu se i v době pozdější objevují kritiky negativní (za všechny jmenujme román Čenka Kramoliše *Strážcové hor*¹²⁷), velice podobné kritikám z raného období Hallerovy činnosti. Z hlediska kritizovaných prostředků nastalo

¹²³ V roce 1939 Hallera v psaní těchto poznámek vystřídal Eugen Knap.

¹²⁴ Haller, J.: A. C. Nor: *Tvář plná světla*. *Naše řeč*, 28, 1944, s. 12–18, 36–43.

¹²⁵ Haller, J.: K. Sezima: *Z mého života*, 1. díl. *Naše řeč*, 30, 1946, s. 45–50. Haller, J.: K. Sezima: *Z mého života*, 2. a 3. díl. *Naše řeč*, 31, 1947, s. 12–16.

¹²⁶ Haller, J.: F. B. Vaněk: *Vlaštovky se vracejí*. *Naše řeč*, 31, 1947, s. 170–172.

¹²⁷ Haller, J.: Č. Kramoliš: *Strážcové hor*. *Naše řeč*, 26, 1942, s. 118–126.

zmírnění samozřejmě nástupem *Příručního slovníku*, který řadu dřívějších zákazů revidoval.

Celkově můžeme říci, že Hallerovy jazykové kritiky zůstávají v principu stále stejné, mění se pouze výběr kritizovaných textů a také faktor vnější, tj. platná jazyková kodifikace.

Práce věnované kultuře řeči

Kromě již zmiňovaného článku *Řeč přímá, nepřímá a polopřímá* musíme mezi práce věnované kultuře řeči zařadit především Hallerovy četné rozbory jazyka českých spisovatelů. Tyto rozbory jsou symptomatické tím, že mají vždy určitý pedagogický, řečově kultivační aspekt. Například v předmluvě skript *O básnickém vyjadřování*, vydaných v omezeném nákladu Kruhem přátel českého jazyka v roce 1958, se Haller vyslovuje takto: „Nejde mi o soustavný, podrobný a úplný rozbor jazyka těchto básníků [tj. Sovy, Hory, Tomana, Neumanna a Wolkera], ani o jeho kritiku. [...] Stejně není mým úmyslem podat celkový obraz vývoje, kterým básnická čeština v té době procházela, a docela stranou nechávám i otázky stavby veršů a komposice básní. Jediným mým cílem je podat populární úvod k plnějšímu chápání básnického slova.“

Tato slova však můžeme obecně vztáhnout v podstatě i na další Hallerovy stylistické rozbory, zajisté na články věnované jazyku K. V. Raife, K. Čapka či A. Jiráska. Zajímavé je, že Haller za svého života věnoval dva rozbory S. K. Neumannovi – vedle zmíněných skript z roku 1958 se jeho jazykem zabýval ještě v *Naší řeči* v roce 1931.¹²⁸ Oba texty jsou si relativně blízké, všímají si například časté Neumannovy figury, přirovnání (jednak pomocí spojky *jako*, resp. *jak*, jednak přirovnání asyndetické), věnují se jeho slovníku. Zásadní rozdíl je pouze jeden – v *Naší řeči* (v prvním roce svého redaktorování) věnuje poměrně dost prostoru vypočítávání „strojeností a nesprávností, tedy kazů“, „které nelze dobře omluviti, neboť se jim mohl básník vyhnout“; ve skriptech se otázkám jazykové správnosti

¹²⁸ Haller, J.: *Básnická řeč St. K. Neumanna*. *Naše řeč*, 15, 1931, s. 123–129, 147–153.

nevěnuje vůbec (a to nejen ve studii o Neumannovi). Na jednu stranu lze tento rozdíl vysvětlit Sedláčkovým názorem, že se Hallerova karatelská činnost postupem času zmírnila, na druhou stranu jej lze zdůvodnit rovněž zaměřením *Naší řeči*, které bylo s otázkami jazykové správnosti spjata neoddělitelně (alespoň v porovnání s cílem skript věnovaných stylistickým rozborům).

Práce řečově kultivační

Jednoznačně nejvýznamnější Hallerovou prací řečově kultivační je dvoudílná *Slohová čítanka*. Jedná se vlastně o středoškolskou učebnici věnovanou slohové výchově – o jejím dosahu svědčí to, že byla vydána několikrát (před 2. světovou válkou i po ní), poprvé v roce 1934 (1. díl), resp. roku 1936 (2. díl), naposledy roku 1948.

V prvním dílu (určeném pro 5. a 6. třídu) Haller věnuje pozornost slohu popisnému a výpravnému a dále psaní dopisu, v dílu druhém (pro 7. a 8. třídu) se zabývá slohem pojednávacím, jednacím, řečnickým a novinářským, k čemuž připojuje „ukázky a návody pro rozbor lyrických básní“.

Výklad (lze-li to tak označit) začíná vždy převzatým textem (v prvním dílu jde o texty předních českých spisovatelů – Němcové, Nerudy, Ráje, Novákové a dalších –, v díle druhém jsou například ukázky z odborné literatury, novin apod.), po kterém následují vždy čtyři pevné body: 1. námět (odkud text je, rozbor obsahu); 2. slovní výklad (vysvětlení významu nejasných slov, zhodnocení lexikální stránky textu); 3. kompozice (způsob zpracování tematických prvků díla); 4. úloha (tvůrčí úkol, např. napsat určitý slohový útvar, přepsat nějaký text tak, aby se určitým způsobem změnil jeho styl atp.). Je zajímavé, že v prvních třech bodech nad standardním výkladem často převažují otázky. Haller se tak snaží přimět žáky k samostatnému myšlení, nevnucuje jim své postoje, ale spíše se snaží, aby si vytvořili postoje vlastní.

Práce věnované jazykové kultuře obecně

Vedle článku *Problém jazykové správnosti* náleží do této množiny Hallerových prací především ještě studie *Spisovný jazyk český* a dále některé kratší texty – např. *Strach před germanismy* a *O jazykovém brusičství*.

Obsáhlá práce *Spisovný jazyk český* vyšla roku 1937 ve sborníku *Současné spisovné jazyky v době přítomné*, který uspořádal Miloš Weingart.¹²⁹ Haller v ní podává přehledný obraz práce, která byla do té doby vykonána v rámci kultury českého jazyka. Ne náhodou bývá tato studie označována jako pandán Havránkovu *Vývoji spisovného jazyka českého*. Zatímco Havránek vývoj češtiny nazírá spíše „zdola“ (všímá si především proměn jazykového systému atp.) a obecněji, Haller ve své studii nahlíží vývoj jazyka „shora“ – jedná se mu především o jazykovou teorii (a s tím související vývoj kodifikace) a o konkrétní badatele v této oblasti.

Na rozdíl od Havránka se Haller soustřeďuje pouze na novočeské období – svůj výklad tedy začíná u národního obrození a končí soudobým stavem. Velkou váhu klade kromě klasických postav jazykové kultury (Jungmanna, Palackého a dalších) i na české brusy, přičemž se snaží o jejich zhodnocení kritické. Často si tak nebere servítky a vůči mnohým brusičům se staví velice negativně – mimo jiné vůči Javůrkovi a Praskovi, kteří podle něj došli „k neobyčejně strojenému, neživotnému jazyku, jakým nikdo nikdy nepsal“. Velkou kritiku si od Hallera vysloužil i František Bartoš. Ten podle něj přešel od jedné krajnosti ke druhé, když jako jediné kritérium jazykové správnosti bral jazyk lidový a čerpal z nejrůznějších nářečí.

¹²⁹ Postavení Miloše Weingarta na české prvorepublikové lingvistické scéně by zajisté bylo vhodné podrobit analýze. Už jen poměr Weingarta k Hallerovi je poměrně zajímavý. Jak jsme řekli, Weingart pozitivně přijímá jak *Problém jazykové správnosti*, tak i kritiku Nezvalovy *Kroniky*. Na druhou stranu je členem Pražského lingvistického kroužku a aktivně se podílí mimo jiné na sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (spolu s B. Havránkem je mj. autorem protihallerovské předmluvy). V průběhu 30. let se však Weingart s Kroužkem rozchází a s Hallerem se naopak sbližuje – důkazem toho může být právě to, že Weingart nechal práci o vývoji spisovné češtiny v rámci uvedeného sborníku vyhotovit právě Hallerovi.

Kriticky se Haller staví rovněž vůči matičnímu *Brusu*. Na jednu stranu mu přiznává status velice důležitého a pokrokového díla, které nadlouho ovlivnilo českou jazykovou kulturu a bylo i výchozí předlohou *Pravidel českého pravopisu*. Na stranu druhou mu však vyčítá přílišnou orientaci na starý jazyk (akcentovanou zejména v pozdějších vydáních), říká dokonce, že „duch, kterým byl Matiční brus prodchnut, vládl v českých snahách o jazykovou kulturu po několik desetiletí a definitivně bude jeho působení zastaveno teprve *Příručním slovníkem jazyka českého*, který je založen na zásadách nových“.

Tato myšlenka je jen dalším potvrzením problematičnosti snižování Hallerovy činnosti na přemrštěné brusičství a adoraci staré češtiny. Zároveň tato teze implicitně obsahuje zásadní Hallerův postoj, tj. lpění na stávající kodifikaci.

Samostatnou kapitolu věnuje Haller Janu Gebauerovi. Jeho dílo hodnotí jako epochální, kritizuje však to, že jsou jeho učebnice pro školy zcela v zajetí historismu. Celkově říká, že „vědecká činnost Gebauerova nepřiblížila jazykovou teorii živému spisovnému úzu. Ale přes to má i pro něj rozhodný význam, neboť dala pevné základy veškerému jazykovému studiu u nás a objevila nejstarší českou tradici jazykovou“. Domnívám se, že je tato teze poněkud zjednodušující; důležité však je, že právě přílišné zastávání historického kritéria (resp. nevšímání si soudobého jazykového stavu) je pro Hallera předmětem kritiky.

Při hodnocení české jazykové kultury v devatenáctém století a na počátku století dvacátého Haller lituje, že se hlavní zřetel teoretiků obracel k čistotě a správnosti jazyka a že bylo jen velmi málo pozornosti věnováno „vlastnímu vzdělávání jazykovému“, tj. rozšiřování a zdokonalování jeho možností. Tuto chybu podle něj napravila až Naše řeč.

Na začátku studie Haller uvádí tezi, že „jedinou rozumnou cestou je pro nás evoluce nikoli revoluce“. Jak patrně, tato myšlenka úzce souvisí s jeho představou, že spisovný jazyk má být rovnováhou kořenů jazyka a jeho dnešních potřeb. Obě tyto myšlenky Haller ve studii rozvíjí – ukazuje, jak se postupně rozvíjely vyjadřovací možnosti spisovného jazyka

a jak se v této souvislosti postupně ustupovalo od kritéria starého jazyka až k převaze kritéria synchronního, které začala aplikovat Naše řeč.

Haller pak rekapituluje dějiny tohoto časopisu. Z několika jazykovědců, kteří byli jeho redaktory si k bližšímu rozboru vybírá dva nejviditelnější – Josefa Zubatého a Václava Ertla. U obou vidí styčné prvky – zejména je to postoj k soudobé spisovné češtině, která je podle obou těchto badatelů poměrně chatrná. Haller vyzdvihuje jejich odmítavý postoj vůči brusičům. U Zubatého velice oceňuje monografické, historicky orientované články a uplatňování kombinačního hlediska. Ertla Haller vyzdvihuje, protože se jako jeden z prvních pokusil najít vědecká kritéria pro posuzování jazykových jevů v době současné. Podle Hallera se tak Ertlovi podařilo nadobro zastavit působnost metod hledajících poučení jen v jazyce starém.

K celkovému zaměření a snažení Naší řeči Haller píše například to, že se Naše řeč stále více orientuje na články nebrusičské, týkající se slohu. Zdůrazňuje, že Naše řeč v nebrusičských článcích vždy rozebírala jazykové jevy podrobně a prokazovala tím spisovnému jazyku dobré služby.

Vysoce zajímavá je kapitola věnovaná sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Vůči článku Viléma Mathesia Haller opakuje výhrady z Naší řeči 1933, článek Romana Jakobsona lze podle něj těžko „pokládat za vážnou vědeckou práci nebo aspoň za projev nestranného ducha“, částečně se však proměňuje jeho postoj k textům dalším, k článkům Bohuslava Havránka a Jana Mukařovského. Ačkoliv říká, že tyto dva články „nejsou ve všem původní“ a „nemají ve všem platnost definitivní“, je k nim o mnoho shovívavější, dokonce říká, že „otevírají české jazykové teorii nové cesty“. Kladně hodnotí zejména jejich ryze synchronní přístup a píše, že „český jazyk spisovný, nástroj jemně vybroušený prací několika literárních generací, nástroj vskutku dokonalý v rukou dobrého spisovatele, nechce se už uchylovat o pomoc k dávné minulosti, nechce se už podrobovat jhu jazyka lidového, nýbrž soběstačně chce tvořit jen na tradici, kterou si sám vytvořil. Proto se mění i pojetí odborné péče

o kulturu spisovného jazyka: z práce rázu buditelského, čerpající ještě z lepší minulosti, stává se práce badatelská, stavějící na přítomnosti a směřující k budoucnosti.“ Stejně jako v *Poznámkách k Příručnímu slovníku jazyka českého* je zde vyjádřeno Hallerovo upozadění starého jazyka a jazyka lidového jakožto kritérií jazykové správnosti.

Druhou část studie Haller věnuje „praktickým činitelům české jazykové kultury“. Víceméně se jedná o přehled spisovatelů, kteří podle něj plnohodnotně rozvíjí básnickou češtinu, Haller rovněž věnuje prostor utváření odborné terminologie atp.

Celkově můžeme ve studii *Spisovný jazyk český* vidět text, ve kterém Haller shrnuje jednak svá stanoviska k problémům české jazykové kultury od národního obrození až po třicátá léta 20. století. Vzhledem ke střízlivosti jeho pohledu je studie hodnotná i pro dnešní zkoumání této oblasti.

Z hlediska otázky návaznosti Hallerovy činnosti na předchozí etapu Naší řeči je důležitý text *Strach před germanismy* z Naší úřední češtiny z roku 1931. Haller v něm vědomě navazuje na Ertlovo o tři roky starší pojednání *O germanismech*. Na jednu stranu sice o germanismech mluví jako o chybách, na stranu druhou zdůrazňuje, že jsou i germanismy, které jsou v jazyce plně integrovány. Takové germanismy nelze podle jeho názoru zapovídat. Stejně jako Ertl mluví i Haller v této souvislosti o myšlenkových schématech (kadlubech).

Článek *O jazykovém brusičství* vyšel v roce 1947 v časopisu *Škola a kultura*. Jak patrně z názvu, věnuje se v něm Haller obecně otázce, co je to brusičství. Tento pojem pro něj vlastně představuje něco, co bychom mohli označit jako „jazykovou kultivaci“. Do protikladu zde staví funkční kritérium a kritérium jazykové čistoty. Zdůraznění tohoto kritéria, které Haller v jiných pracích příliš neakcentuje, mohlo být dáno silně protiněmeckou náladou po válce. Haller říká, že by si někteří jazykozpytci „přáli, aby funkční hledisko mělo výhradní monopol, ale široké vrstvy našeho národa stále ještě naplno setrvávají v nesmiřitelném odporu proti cizomluvům a na první místo v péči o mateřský jazyk

kladou jeho čistotu". Tuto „lidovou vůli“ nelze podle Hallera přezírat a potlačovat. Haller píše, že „i odborníci s ní musí poctivě počítat, neboť je přirozeným pokračováním staleté a nám už takřka vrozené tradice“.¹³⁰

Ani u tohoto protikladu však Haller nevolí jednoznačný příklon k jednomu pólu. Předpovídá, že „budoucnost přinese smíření obou těchto stanovisek v tom smyslu, že tradiční péče o čistotu jazyka bude pěstována nikoli samoučelně, nýbrž s tím hlavním zřetelem, aby z ní naše vyjadřování mělo skutečný prospěch“.

¹³⁰ Opět se zde tedy objevuje akcentace postojů k jazyku, stejně jako tomu bylo ve sporech o básnický jazyk.

ZÁVĚR

Shrneme-li základní postřehy a poznatky naší práce, dojdeme k následujícím bodům:

1. Došli jsme k tomu, že přinejmenším od doby Gebauerovy existovala v české jazykovědě určitá kontinuita v pojmání jazykové kultury. Tuto vývojovou linii jsme sledovali především na díle Jana Gebauera, Josefa Zubatého, Václava Ertla a Jiřího Hallera. Jejimi hlavními rysy jsou vycházení z reálného užívání jazyka (i když třeba ne přímo soudobého) a odpor vůči svévolnému zavádění neživých prostředků (evidentních archaismů či jazykových konstruktů). Postupem času se tato linie stále více oprostuje od původně dominantního kritéria historického a narůstá důležitost kritéria soudobého jazyka – zatímco Gebauer byl v uvažování o jazykové kultuře ještě silně zatížen pohledem historickým, Hallerův pohled (stejně jako pohled Ertlův) je již silně (byť ne absolutně) vymezen jazykem soudobým.

2. Ukázali jsme, že (ačkoliv to bývá tradičně zpochybňováno) Hallerova Naše řeč bezprostředně navazovala na předchozí období tohoto časopisu, a to jak v uvažování teoretickém, tak v praktickém přístupu k jazykovému materiálu. Často kritizované jazykové kritiky z pera Jiřího Hallera jsou svou metodou zcela shodné s kritikami Ertlovými. Jak v období Zubatého a Ertlově, tak v období Hallerově nalezneme mnoho obhajob jazykových prostředků. S Ertlem Haller plně sdílí také postoj ke germanismům. Rozdílnost Hallerova působení oproti činnosti Václava Ertla a Josefa Zubatého lze tak spatřovat pouze v nízké Hallerově autoritě a v jeho nedostatečné kritičnosti vůči soudobé kodifikaci.

3. Zjistili jsme, že kritika Pražského lingvistického kroužku byla vůči Jiřímu Hallerovi v mnoha aspektech nespravedlivá a že se někteří diskutující, především pak Roman Jakobson, uchýlovali k argumentům velmi nepřesným, ne-li snad přímo klamným.

4. Upřesnili jsme poznatek Miloslava Sedláčka, podle kterého se Hallerova karatelská činnost postupem času zmírnila. Toto zmírnění bylo dáno jednak vydáním Příručního slovníku jazyka českého, který tehdejší kodifikaci velmi přiblížil živému spisovnému úzu a který Haller uznává jako prvořadou kodifikační příručku, jednak tím, že si Haller v pozdějších letech vybíral pro jazykové kritiky texty

jazykově solidní, u nichž spíše vyzdvihoval jejich jazykové kvality než že by jim vyčítal prohřešky proti platné kodifikaci.

Věřím, že tato práce přispěla svým dílem k revizi nahlížení osobnosti a díla Jiřího Hallera v rámci vývoje české jazykové kultury a že může dalším zájemcům o danou problematiku poskytnout odrazový můstek pro navazující zkoumání.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Co chceme. Naše řeč, 1, 1917, s. 1-2.

Čapek, K.: Řeč a literatura. In: Chvála české řeči. Réva, Praha 1930, s. 21-29.

Čapek, K.: Spisovná čeština a jazyková kultura. Lidové noviny, 4. prosince 1932.

Daneš, F.: Sto let od narození Václava Ertla. Naše řeč, 58, 1975, s. 249-255.

Doležel, L.: Narativní způsoby v české literatuře. Český spisovatel, Praha 1993.

Eisner, P.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 13.

Eisner, P.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 17.

Erban, K.: Naše řeč. Lidové noviny, 10. dubna 1931.

Ertl, V.: Časové úvahy o naší mateřštině. Jednota československých matematiků a fyziků, Praha 1929.

Ertl, V.: J. L. Fischer: Saint Simon a August Comte. Naše řeč, 10, 1926, s. 42-55.

Ertl, V.: Jich, jejich. Naše řeč, 8, 1924, s. 193-211.

Ertl, V.: H. Serre: Ghetto v mešitě. Naše řeč, 8, 1924, s. 10-21, 169-190.

Ertl, V.: O. Kádner: Základy obecné pedagogiky. Naše řeč, 9, 1925, s. 176-188.

Ertl, V.: O postavení podmětu po členech úvodních. Naše řeč, 1, 1917, s. 33-38, 75-79, 109-114, 136-141, 172-177, 200-210.

Ertl, V.: Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek. Naše řeč, 8, 1924, s. 257-268, 289-309.

Ertl, V.: Ústav pro jazyk československý. Naše řeč, 6, 1922, s. 97-112.

Fischer, O.: Naše řeč. Lidové noviny, 3. dubna 1931.

Fischer, O.: S trochou do mlýna české jazykové kritiky. In: Slovo o kritice. Václav Petr, Praha 1947, s. 141–151.

Gebauer, J.: Krátká mluvnice česká. F. Tempský, Praha 1894.

Gebauer, J.: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. F. Tempský, Praha 1890.

Gebauer, J.: Některé novoty v češtině spisovné. Listy filologické, 21, 1894, s. 212–218.

Gebauer, J.: O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských. Listy filologické, 1, 1874, s. 43–56.

Gebauer, J.: Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé. F. Tempský, Praha 1900.

Gebauer, J.: Šetřme jazyka spisovného. In: Kalendář učitelstva československého na r. 1893. J. Otto, Praha 1892, s. 114–122.

Gebauer, J. – Ertl, V.: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Unie, Praha 1914.

Gebauer, J. – Ertl, V.: Krátká mluvnice česká. Unie, Praha 1916.

Haller, J.: A. C. Nor: Tvář plná světla. Naše řeč, 28, 1944, s. 12–18, 36–43.

Haller, J.: Básnická řeč St. K. Neumanna. Naše řeč, 15, 1931, s. 123–129, 147–153.

Haller, J.: Č. Kramoliš: Strážcové hor. Naše řeč, 26, 1942, s. 118–126.

Haller, J.: F. B. Vaněk: Vlaštovky se vracejí. Naše řeč, 31, 1947, s. 170–172.

Haller, J.: Jazyk mateřský. Díl I. Praha, Státní nakladatelství 1946 (spolu s J. Jelínkem). Haller, J.: Jazyk mateřský. Díl II. Praha, Státní nakladatelství 1946 (spolu s J. Jelínkem). Haller, J.: Jazyk mateřský. Díl III. Praha, Státní nakladatelství 1947 (spolu s J. Jelínkem). Haller, J.: Jazyk mateřský. Díl IV. Praha, Státní nakladatelství 1947 (spolu s J. Jelínkem).

- Haller, J.:** Jazyk naší generace. In: Svět v přerodu. Praha, Radiojournal 1935, s. 15–27 (spolu s B. Havránkem, V. Rybou a O. Matouškem).
- Haller, J.:** Jinší, jinačí. Naše řeč, 9, 1925, s. 289–291.
- Haller, J.:** K. Sezima: Z mého života, 1. díl. Naše řeč, 30, 1946, s. 45–50.
- Haller, J.:** K. Sezima: Z mého života, 2. a 3. díl. Naše řeč, 31, 1947, s. 12–16.
- Haller, J.:** Koncovky -i, -ové, -é v nominativu plurálu. Naše řeč, 27, 1943, s. 73–83, 97–106, 121–129.
- Haller, J.:** O básnickém vyjadřování. Praha, Kruh přátel českého jazyka 1959.
- Haller, J.:** O českém záporu. Naše řeč, 32, 1948, s. 21–36, 141–157.
- Haller, J.:** O. Fischer: Duše a slovo. Naše řeč, 15, 1931, s. 44–62.
- Haller, J.:** O jazyce K. V. Raise. In: Sborník k uctění památky K. V. Raise. Jičín, Raisův státní ústav učitelský 1936, s. 15–21.
- Haller, J.:** O jazykovém brusičství. Škola a kultura, 2, 1947, s. 211–212.
- Haller, J.:** O Jungmannově překladu Ataly. In: Sborník prací věnovaný památce prof. dra P. M. Haškovce. Brno, Kroužek brněnských romanistů při Jednotě českých filologů 1936, s. 141–146.
- Haller, J.:** O přívlastku. In: Druhé hovory o českém jazyce. Praha, Ing. Mikuta 1947, s. 86–115.
- Haller, J.:** O slohu Karla Čapka. Přítomnost, 14, 1937, s. 747–750, 761–764.
- Haller, J.:** O tom jazykovém zmatku. Literární noviny, 1930/1931, č. 11.
- Haller, J.:** O vokalizaci předložek v nové češtině. Naše řeč, 18, 1934, s. 178–187.
- Haller, J.:** Obrat v Naší řeči? Naše řeč, 20, 1936, s. 236–241.

Haller, J.: Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého. Naše řeč, 19, 1935, s. 108–112; Naše řeč, 20, 1936, s. 44–49, 105–106, 138–142, 231–235, 256–259; Naše řeč, 21, 1937, s. 90–93, 161–167, 185–188, 220–223, 250–257; Naše řeč, 22, 1938, s. 43–48, 137–142, 236–240, 266–270; Naše řeč, 23, 1939, s. 76–78.

Haller, J.: Problém jazykové správnosti. In: Výroční zpráva českého státního reformního reálného gymnázia v Ústí nad Labem za školní rok 1929/30, Ředitelství a sbor profesorský, s. 1–16.

Haller, J.: Problém jazykové správnosti. In: Výroční zpráva českého státního reformního reálného gymnázia v Ústí nad Labem za školní rok 1930/31, Ředitelství a sbor profesorský, s. 5–25.

Haller, J.: Rozdělovací znaménka. In: Hovory o českém jazyce. Praha, Prometheus 1940, s. 15–38.

Haller, J.: Rukověť mateřského jazyka I. Praha, Prometheus 1940.

Haller, J.: Řeč přímá, nepřímá a polopřímá. Naše řeč, 13, 1929, s. 97–107, s. 121–130.

Haller, J.: Ses, sis. Naše řeč, 21, 1937, s. 209–212.

Haller, J.: Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. První část, pro V. a VI. třídu. Praha, Bursík a Kohout 1934.

Haller, J.: Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. Druhá část, pro VII. a VIII. třídu. Praha, Bursík a Kohout 1936.

Haller, J.: Spisovná čeština a jazyková kultura I. (reakce na článek V. Mathesia). Naše řeč, 17, 1933, s. 11–20, 50–55.

Haller, J.: Spisovná čeština a jazyková kultura II. (reakce na článek B. Havránka). Naše řeč, 17, 1933, s. 77–87.

Haller, J.: Spisovná čeština a jazyková kultura III. (reakce na článek R. Jakobsona). Naše řeč, 17, 1933, s. 105–112.

Haller, J.: Spisovná čeština a jazyková kultura IV. (reakce na článek J. Mukařovského). Naše řeč, 17, 1933, s. 138–147.

Haller, J.: Spisovný jazyk český. In: Slovanské spisovné jazyky v době přítomné. Praha, Melantrich 1937, s. 11–59.

Haller, J.: Strach před germanismy. Naše úřední čeština, 10, 1931, s. 33–35.

Haller, J.: V. Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. Listy filologické, 57, 1930, s. 555–560.

Haller, J.: V. Nezval: Kronika z konce tisíciletí. Naše řeč, 14, 1930, s. 153–163.

Haller, J.: Vyvolati, vyvolávati. Naše řeč, 19, 1935, s. 13–19.

Haller, J.: Ztrácíme smysl pro přesný význam slov. Naše úřední čeština, 11, 1932, s. 2–4, 17–19, 33–35, 51–53.

Haller, J.: [reakce na článek B. Havránka Fakta mluví]. Naše řeč, 21, 1937, s. 65–71.

Haller, J.: [reakce na článek F. Křeliny z Venkova 18. 8. 1931]. Naše řeč, 15, 1931, s. 194.

Haller, J.: [reakce na článek F. X. Šaldy O té filologické patálii]. Naše řeč, 16, 1932, s. 17–21.

Haller, J.: [reakce na článek F. X. Šaldy Z řádění filologických nedouků]. Naše řeč, 21, 1937, s. 71.

Haller, J.: [reakce na článek I. Olbrachta z Literárních novin 1930/31, č. 9]. Naše řeč, 15, 1931, s. 165–166.

Haller, J.: [reakce na článek I. Olbrachta z Literárních novin 1930/31, č. 12]. Naše řeč, 15, 1931, s. 189–191.

Haller, J.: [reakce na článek K. Erbana z Lidových novin 10. 4. 1931]. Naše řeč, 15, 1931, s. 164–165.

Haller, J.: [reakce na článek O. Fischera z Lidových novin 3. 4. 1931]. Naše řeč, 15, 1931, s. 164.

Haller, J.: [reakce na článek P. Eisnera z Literárních novin 1930/31, č. 13]. Naše řeč, 15, 1931, s. 191–194.

Havránek, B.: Fakta mluví. Slovo a slovesnost, 2, 1936, s. 133–135.

Havránek, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 32–84.

Hodura, Q.: Václav Ertl. Naše řeč, 33, 1949, s. 47–49.

Hodura, Q.: V. Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. Naše řeč, 14, 1930, s. 179–187.

Chromý, J.: Jiří Haller – osobnost české lingvistiky. Naše řeč, 89, 2006, s. 234–241.

Jakobson, R.: O dnešním brusičství českém. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 85–122.

Jakubec, J.: Gebauer brusičem. Naše řeč, 1, 1917, s. 11–13.

Křelina, F.: Vojna a spisovný jazyk. Venkov, 18. srpna 1931.

Lutterer, I.: V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby. Čeština doma a ve světě, 8, 2000, s. 254–262.

Mathesius, B.: Jazyková inflace a zlatý standard Naší řeči. Literární noviny, 1930/1931, č. 20.

Mathesius, V.: O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 14–31.

Mathesius, V.: Problémy české kultury jazykové. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Melantrich, Praha 1947, s. 436–458.

Mukařovský, J.: Jazyk spisovný a jazyk básnický. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 123–156.

Neumann, S. K.: Mezi brusiči a linguisty. Přítomnost, 9, 1932, s. 730–733.

Novák, A.: Kultura spisovného jazyka a řeč básnická. Lumír, 58, 1931/1932, s. 256–266.

Olbracht, I.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 9.

Olbracht, I.: Jazykový zmatek. Literární noviny, 1930/1931, č. 12.

Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů. Císařský královský školní knihosklad, Praha 1902.

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Císařský královský školní knihosklad, Praha 1913.

Procházka, A.: [reakce na Ertlovu kritiku překladu Ghetta v mešitě]. Moderní revue, 30, 1924, s. 174–180.

Sedláček, M.: Devadesát let od narození Jiřího Hallera. Naše řeč, 69, 1986, s. 99–105.

Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Naše řeč, 76, 1993, 57–71, 126–138.

Starý, Z.: Ve jménu funkce a intervence. Univerzita Karlova, Praha 1995.

Stich, A.: Současné úkoly jazykové kultury. In: Kultura českého jazyka. Liberec, Severočeské nakladatelství 1969, s. 103–112.

Stich, A.: Jubileum Jiřího Hallera. Naše řeč, 53, 1970, s. 299–302.

Strejček, F.: „Naše řeč“ a naše řeč. Jednota Svatopluka Čecha, Praha 1923.

Šalda, F. X.: O té filologické patálii. Šaldův zápisník, 4, 1931/1932, s. 116–129.

Šalda, F. X.: Z řádění filologických nedouků. Šaldův zápisník, 9, 1936/1937, s. 163–164.

Šmejkalová, M.: Češtinář Václav Ertl. Bohemistika, 4, 2004, s. 233–239.

Šrámek, F.: Chvála jazyka. In: Chvála české řeči. Réva, Praha 1930, s. 7–19.

Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. In: U základů pražské jazykovědné školy. Academia, Praha 1970, s. 35–65.

Trávníček, F.: Obrat v Naší řeči. Lidové noviny, 1. listopadu 1936.

Weil, J.: Hitlerismus v jazykové vědě aneb tragikomický závěr diskuse o čistotě jazyka. Levá fronta, 2, 1931/1932, s. 145–146.

Weingart, M.: V. Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. Časopis pro moderní filologii, 17, 1931, s. 363–369.

Weingart, M.: Slovo o české jazykové kultuře. Časopis pro moderní filologii, 18, 1932, s. 113–132, 239–260.

Weingart, M. – Havránek, B.: Předmluva. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Melantrich, Praha 1932, s. 7–13.

Zubatý, J.: Na prahu druhého desetiletí. Naše řeč, 11, 1927, s. 1–7, 25–31.

Zubatý, J.: „Naše řeč“ a prof. Strejček. Naše řeč, 8, 1924, s. 65–77, 97–108.

Zubatý, J.: O českém pravopise. Naše řeč, 3, 1919, s. 65–72, 97–104, 129–136, 289–293.

Zubatý, J.: O úpadku našeho knižního jazyka. Naše řeč, 4, 1920, s. 1–9.

Zubatý, J.: Václav Ertl. Naše řeč, 8, 1929, s. 49–51.

RESUMÉ

Práce se snaží zkoumat postavení Jiřího Hallera v kontextu české jazykovědy, respektive v kontextu vývoje české jazykové kultury. V první kapitole analyzuje dílo Jana Gebauera, Josefa Zubatého a Václava Ertla, tedy Hallerových předchůdců. Cílem je hledat společné aspekty jejich přístupu k jazykové kultuře. V druhé kapitole se práce zabývá východisky odborné činnosti Jiřího Hallera, především studií *Problém jazykové správnosti*, která shrnuje Hallerovy rané teoretické postoje. Třetí část práce zkoumá problematiku sporů o básnický jazyk, snaží se podat ucelený přehled těchto sporů a pokouší se o kritickou analýzu jednotlivých polemických vystoupení. Ve čtvrté části je pak probírána pozdější Hallerova činnost, tj. jeho odborné působení po roce 1932. Základním cílem práce je revidovat tradované názory týkající se osobnosti Jiřího Hallera a pokusit se hledat reálnější pohled na jeho působení a dílo.

ABSTRACT

This study tries to examine the position of Jiří Haller in the context of Czech linguistics, or more precisely in the context of the development of Czech research of language culture. The first chapter analyzes the work of Jan Gebauer, Josef Zubatý and Václav Ertl, i.e. the work of Haller's predecessors. The goal is to find joint aspects of their approach to the language culture. The second chapter is concerned with the background of Haller's professional work, mainly with the study entitled "*Problém jazykové správnosti*", which summarizes Haller's early theoretical attitude. The third chapter analyzes the dispute over literary language; it offers a complex survey of those debates and tries to critically evaluate particular polemic appearances. The fourth part examines other works of Jiří Haller, i.e. his activities after 1932. The main goal of the study is to revise traditional opinions on the personality of Jiří Haller and to present a more realistic view on his linguistic appearance and his work.

OBSAH

Předmluva	3
Hallerovi předchůdci	5
Východiska Hallerova díla	31
Spory o básnický jazyk.....	40
Pozdější Hallerova činnost	64
Závěr.....	79
Seznam použité literatury	81
Resumé	89
Abstract	89

Počet znaků 175 798 (tj. 97,67 normostran)